

مطالعات طراحی شهری و پژوهش‌های شهری

فصلنامه علمی، سال دوم، شماره چهار (پیاپی ۷)، پاییز (مهر) ۱۳۹۸

ISSN: 2645-4424

تبیین مولفه‌های مؤثر در برنامه‌ریزی شهر حساس به آب
عارفه اسلامی، امین ابراهیمی دهکردی

تأثیر معماری تعاملی در طراحی پارکینگ‌های طبقاتی؛
مورد مطالعه: طراحی پارکینگ‌های مکانیزه هوشمند
بهروز شبان، خداوردی جعفری

بررسی اثرات جمعیت شناور بر کیفیت خدمات شهری؛
مورد مطالعه: مراکز آموزش عالی منطقه ۶ شهر تهران
رامین حاجی امیری، علیرضا پورشیخیان، کاظم خزایی

رهیافت‌های طراحی فضاهای عمومی اجتماع‌پذیری
شهری برگرفته شده از ویژگی‌های مکان سوم
بهرام سیاوش‌پور، علی اصغر آبرون، سیده مهسا موسوی

بررسی ضرورت کشاورزی شهری در راستای دستیابی به
برنامه‌ریزی سلامت در کلان شهر مشهد
مسعود داوری نژاد، فائزه ابدی

بررسی روش‌های افزایش تعاملات با هدف ارتقا کیفیت
زندگی شهری در مجتمع‌های تجاری
حسن رضایی، شادی عطارزاده کرمانی

بررسی عوامل مؤثر بر مشارکت شهروندان در اداره‌ی
امور شهری؛ نمونه موردی: شهر همدان
لاله رضازاده، مریم قهرمانی، خلیل گودرزی سروش

مطالعات طراحی شهری و پژوهش های شهری ۷

صاحب امتیاز و مدیر مسئول:
میلاذ فتحی

زیر نظر شورای سردبیری
مدیر داخلی: منیژه ملائی

فصلنامه مطالعات طراحی شهری و پژوهش های شهری
فصلنامه علمی تخصصی، سال دوم، شماره چهار (پیاپی ۷)، پاییز (مهر) ۹۸
ISSN: 2645-4424

اعضای شورای علمی نشریه:

دکتر وحیده ابراهیم نیا؛ عضو هیئت علمی دانشگاه شهید بهشتی
دکتر حسن اسماعیل زاده؛ عضو هیئت علمی دانشگاه شهید بهشتی
دکتر بهرام ایمانی؛ عضو هیئت علمی دانشگاه محقق اردبیلی
دکتر وحید بیگدلی راد؛ عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی قزوین
دکتر رحیم حیدری چیانه؛ عضو هیئت علمی دانشگاه تبریز
دکتر بهمن صحنه؛ عضو هیئت علمی دانشگاه گلستان
دکتر مؤگان طاهری تفتی؛ عضو هیئت علمی دانشگاه تهران
دکتر میترا عظیمی؛ عضو هیئت علمی دانشگاه علامه طباطبائی
دکتر محمد فرخ زاد؛ عضو هیئت علمی دانشگاه گلستان
دکتر حبیب اله فصیحی؛ عضو هیئت علمی دانشگاه خوارزمی
دکتر ابوالفضل قنبری؛ عضو هیئت علمی دانشگاه تبریز
دکتر علیرضا محمدی؛ عضو هیئت علمی دانشگاه محقق اردبیلی

۰۲۱ ۳۳ ۲۰ ۲۴ ۸۷
۰۲۶ ۳۴ ۴۳ ۶۹ ۵۹
۰۲۱ ۴۳ ۸۵ ۷۱ ۲۴

نشانی: کرج، بلوار امام خمینی (باغستان)، بین
خیابان پنجم و ششم، روبروی مجموعه ورزشی
انقلاب، پلاک ۷۳۵، ساختمان پرند، واحد ۱

انتشارات هنر و علوم دانشگاهی
تهران، افسریه، ۱۵ متری اول، کوچه ۲۸،
پلاک ۳۹۳ تلفن: ۰۲۱ ۳۳ ۸۴۰۷۹۲

فراخوان پذیرش مقاله

تحولات دوران جدید، موجب دگرگونی‌هایی بسیاری در میان جلوه‌های زندگی جامعه شده است. در این دوران شهرهای سنتی ما به علت سرعت بسیار زیاد تحولات، فرصت تطابق با فرهنگ جدید را پیدا نکرد. در اثر رشد سریع جمعیت شهری چند دهه گذشته این گسست خود را بیش از پیش نشان داده است و ادعایی گزافه نیست که این گسست امروزه بدل به بزرگترین آسیب معماری و شهرسازی کشور شده و چاره‌جویی صاحب‌نظران و اندیشمندان در این حوزه بسیار ضروری به نظر می‌رسد. از سوی دیگر آنچه امروز روند پژوهش‌های شهرسازی را در کشور تهدید می‌کند فعالیت جزیره‌ای محققان کشور است. در واقع مطالعات گسسته پژوهشگران و فاصله میان طرح‌های اجرایی و مطالعات دانشگاهی آسیب دیگر این حوزه بدل شده است. از این رو «نشریه مطالعات طراحی شهری و پژوهش‌های شهری» با توجه به نقش موثر دانشگاهیان در یافتن راهکارهایی جهت کاهش معضلات شهرسازی کشور، بستری را برای انتشار مطالعات و پژوهش‌های صاحبان اندیشه، متخصصین، اساتید دانشگاه، مدیران، برنامه‌ریزان شهری، مهندسين و دانشجویان فراهم نموده است.

برای ارسال مقاله به نشریه لازم است تا در وب سایت نشریه به نشانی www.UDSJ.ir ثبت‌نام نموده و با ورود به پتل کاربری، مقاله خود را ثبت کنید. پس از بررسی اولیه و داوری علمی از طرف تحریریه جهت انتشار مقاله با نویسندگان رابط تماس گرفته خواهد شد.

محورهای نشریه مطالعات طراحی شهری و پژوهش‌های شهری:

- برنامه‌ریزی شهری
- مبانی نظری و تاریخ شهرسازی
- مطالعات طراحی شهری
- مدیریت شهری
- گردشگری شهری
- جامعه‌شناسی شهری
- شهرسازی ایرانی و اسلامی
- شهرسازی و توسعه پایدار
- شهرسازی و اقتصاد شهری
- اخلاق حرفه‌ای، آموزش و پژوهش در شهرسازی
- ارتباط دوسویه معماری و شهرسازی
- آسیب‌های شهری و سکونتگاه‌های غیررسمی
- شهرسازی و پایداری اجتماعی و فرهنگی
- مرمت و احیای بافت‌های تاریخی شهری
- نقش محیط‌زیست و اقلیم در توسعه شهری
- مدیریت بحران و پدافند غیرعامل در شهرسازی
- مدیریت دانش و مطالعات میان‌رشته‌ای در شهرسازی

مطالعات طراحی شهری و پژوهش های شهری ۷

صاحب امتیاز و مدیر مسئول:
میلاذ فتاحی

زیر نظر شورای سردبیری
مدیر داخلی: منیژه ملائی

فصلنامه مطالعات طراحی شهری و پژوهش های شهری

فصلنامه علمی تخصصی، سال دوم، شماره چهار (پیاپی ۷)، پاییز (مهر) ۹۸

ISSN: 2645-4424

اعضای شورای علمی نشریه:

دکتر وحیده ابراهیم نیا؛ عضو هیئت علمی دانشگاه شهید بهشتی

دکتر حسن اسماعیل زاده؛ عضو هیئت علمی دانشگاه شهید بهشتی

دکتر بهرام ایمانی؛ عضو هیئت علمی دانشگاه محقق اردبیلی

دکتر وحید بیگدلی راد؛ عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی قزوین

دکتر رحیم حیدری چیانه؛ عضو هیئت علمی دانشگاه تبریز

دکتر بهمن صحنه؛ عضو هیئت علمی دانشگاه گلستان

دکتر مؤگان طاهری تفتی؛ عضو هیئت علمی دانشگاه تهران

دکتر میترا عظیمی؛ عضو هیئت علمی دانشگاه علامه طباطبائی

دکتر محمد فرخ زاده؛ عضو هیئت علمی دانشگاه گلستان

دکتر حبیب اله فصیحی؛ عضو هیئت علمی دانشگاه خوارزمی

دکتر ابوالفضل قنبری؛ عضو هیئت علمی دانشگاه تبریز

دکتر علیرضا محمدی؛ عضو هیئت علمی دانشگاه محقق اردبیلی

۰۲۱ ۳۳ ۲۰ ۲۴ ۸۷
۰۲۶ ۳۴ ۴۳ ۶۹ ۵۹
۰۲۱ ۴۳ ۸۵ ۷۱ ۲۴

نشانی: کرج، بلوار امام خمینی (باغستان)، بین
خیابان پنجم و ششم، روبروی مجموعه ورزشی
انقلاب، پلاک ۷۳۵، ساختمان پرند، واحد ۱

انتشارات هنر و علوم دانشگاهی
تهران، افسریه، ۱۵ متری اول، کوچه ۲۸،
پلاک ۲۹۳ تلفن: ۰۲۱ ۳۳ ۸۴۰۷۹۳

۰۲۱

فراخوان پذیرش مقاله

تحولات دوران جدید، موجب دگرگونی‌هایی بسیاری در میان جلوه‌های زندگی جامعه شده است. در این دوران شهرهای سنتی ما به علت سرعت بسیار زیاد تحولات، فرصت تطابق با فرهنگ جدید را پیدا نکرد. در اثر رشد سریع جمعیت شهری چند دهه گذشته این گسست خود را بیش از پیش نشان داده است و ادعایی گزافه نیست که این گسست امروزه بدل به بزرگترین آسیب معماری و شهرسازی کشور شده و چاره‌جویی صاحب‌نظران و اندیشمندان در این حوزه بسیار ضروری به نظر می‌رسد. از سوی دیگر آنچه امروز روند پژوهش‌های شهرسازی را در کشور تهدید می‌کند فعالیت جزیره‌ای محققان کشور است. در واقع مطالعات گسسته پژوهشگران و فاصله میان طرح‌های اجرایی و مطالعات دانشگاهی آسیب دیگر این حوزه بدل شده است. از این رو «نشریه مطالعات طراحی شهری و پژوهش‌های شهری» با توجه به نقش موثر دانشگاهیان در یافتن راهکارهایی جهت کاهش معضلات شهرسازی کشور، بستری را برای انتشار مطالعات و پژوهش‌های صاحبان اندیشه، متخصصین، اساتید دانشگاه، مدیران، برنامه‌ریزان شهری، مهندسين و دانشجویان فراهم نموده است.

برای ارسال مقاله به نشریه لازم است تا در وب سایت نشریه به نشانی www.UDSJ.ir ثبت‌نام نموده و با ورود به پنل کاربری، مقاله خود را ثبت کنید. پس از بررسی اولیه و داوری علمی از طرف تحریریه جهت انتشار مقاله با نویسندگان رابط تماس گرفته خواهد شد.

محورهای نشریه مطالعات طراحی شهری و پژوهش‌های شهری:

- برنامه‌ریزی شهری
- مبانی نظری و تاریخ شهرسازی
- مطالعات طراحی شهری
- مدیریت شهری
- گردشگری شهری
- جامعه‌شناسی شهری
- شهرسازی ایرانی و اسلامی
- شهرسازی و توسعه پایدار
- شهرسازی و اقتصاد شهری
- اخلاق حرفه‌ای، آموزش و پژوهش در شهرسازی
- ارتباط دوسویه معماری و شهرسازی
- آسیب‌های شهری و سکونتگاه‌های غیررسمی
- شهرسازی و پایداری اجتماعی و فرهنگی
- مرمت و احیای بافت‌های تاریخی شهری
- نقش محیط‌زیست و اقلیم در توسعه شهری
- مدیریت بحران و پدافند غیرعامل در شهرسازی
- مدیریت دانش و مطالعات میان رشته‌ای در شهرسازی

فهرست مقالات

صفحه	عنوان مقاله
۱	تبیین مولفه های مؤثر در برنامه ریزی شهر حساس به آب عارفه اسلامی، امین ابراهیمی دهکردی
۱۱	تاثیر معماری تعاملی در طراحی پارکینگ های طبقاتی؛ مورد مطالعه: طراحی پارکینگ های مکانیزه هوشمند بهروز شبان، خداوردی جعفری
۲۳	بررسی اثرات جمعیت شناور بر کیفیت خدمات شهری؛ مورد مطالعه: مراکز آموزش عالی منطقه ۶ شهر تهران رامین حاجی امیری، علیرضا پورشیخیان، کاظم خزایی
۳۳	رهیافت های طراحی فضاهای عمومی اجتماع پذیری شهری برگرفته شده از ویژگی های مکان سوم بهرام سیاوش پور، علی اصغر آبرون، سیده مهسا موسوی
۴۱	بررسی ضرورت کشاورزی شهری در راستای دستیابی به برنامه ریزی سلامت در کلان شهر مشهد مسعود داوری نژاد، فائزه ابدی
۵۷	بررسی روش های افزایش تعاملات با هدف ارتقا کیفیت زندگی شهری در مجتمع های تجاری حسن رضایی، شادی عطارزاده کرمانی
۷۳	بررسی عوامل مؤثر بر مشارکت شهروندان در اداره ی امور شهری؛ نمونه موردی: شهر همدان لاله رضازاده، مریم قهرمانی، خلیل گودرزی سروش

تبیین مولفه های مؤثر در برنامه ریزی شهر حساس به آب

تاریخ دریافت: ۹۸/۰۵/۱۵

تاریخ پذیرش: ۹۸/۰۶/۱۹

کد مقاله: ۱۴۶۸۸

عارفه اسلامی^۱، امین ابراهیمی دهکردی^{۲*}

چکیده

در دهه های اخیر شاهد رشد سریع و روزافزون جمعیت شهرها و افزایش سریع شهرنشینی بوده ایم. یکی از مشهورترین عوارض توسعه سریع شهرنشینی در کشوری مثل ایران، پیدایش پدیده های زیست محیطی بوده است. یکی از مهم ترین چالش های امروز شهرهای ایران موضوع آب شهری است، چالشی که می تواند بحرانی جدی بیافریند. یکی از جدیدترین رویکردها در برابر بحران آب شهری، هم از جهت کم آبی و هم پرآبی، رویکرد شهر حساس به آب است. شهر حساس به آب، جایی است که در آن محیط مصنوع و محیط طبیعی در تعادل باشند. در این گونه شهرها محیط زیست طبیعی و ساختمانی در توازن قرار دارند. دانشمندان مدیریت پیشرفته منابع آب بنا به ضرورت و به منظور حل این مشکل شیوه ای را برای مدیریت منابع آب پیشنهاد نمودند که تأمین حداکثری منافع متضاد همه ذینفعان را امکان پذیر سازد. این روش چندبخشی، هماهنگ، چند رشته ای، مشارکتی، انعطاف پذیر و شفاف را اصطلاحاً «برنامه ریزی و طراحی شهری حساس به آب» می نامند. پژوهش حاضر با رویکردی توصیفی و تحلیلی مؤلفه های شهر حساس به آب را تبیین و جایگاه آب در فرایند برنامه ریزی و طراحی شهری، در بستر پارادایم شهر حساس به آب مشخص می نماید.

واژگان کلیدی: شهر حساس به آب، برنامه ریزی شهری حساس به آب، طراحی شهری حساس به آب.

۱- دانشجوی کارشناسی ارشد برنامه ریزی شهری دانشگاه غیرانتفاعی مازیار، رویان، مازندران.

۲- عضو هیئت علمی گروه شهرسازی، دانشگاه غیرانتفاعی مازیار، رویان، مازندران.

۱- مقدمه

تأثیرات مختلف شهرسازی بر روی منابع آب زیرزمینی یکی از موضوعات موردعلاقه محققین در سراسر دنیا در طول دو دهه گذشته بوده است. (Farlane(1984), Morris et al,(1994), Klimas(1995), Cronin et al,(2003)) این مسئله بیشتر به خاطر توسعه سریع و وسیع شهرنشینی در آخرین ربع قرن بیستم بوده، که ایجاد منابع آلاینده جدید و افزایش نیاز آبی از مشخصات این پدیده است، گسترش شهرها باعث ایجاد شرایط جدیدی مانند تبدیل قسمت زیادی از سطح زمین به سطوح نفوذناپذیر، تغییر الگوی آبراهه‌ای، برداشت مداوم و بیش‌ازحد از سفره آب زیرزمینی می‌شود(خزائی، ۱۳۸۰). بررسی اثرات شهرسازی بر منابع آب در کشور ایران، با توجه به محدود بودن این منابع و عدم گسترش سیستم فاضلاب، از اهمیت و حساسیت بیشتری برخوردار است. بیش از ۸۰ درصد شهرهای کشور بر روی سفره‌های آب‌رفتی بنا شده‌اند. (حاج ملک، حافظی مقدس، ۱۳۸۶). مناطق شهرنشین کمتر از ۱۰٪ از سطح زمین را اشغال می‌کنند. (Lee and Baik, 2011: 151) اما بیشتر جمعیت جهان در حال حاضر در مناطق شهری، زندگی می‌کنند (Mill et al, 2013: 228) رشد شتابان جمعیت و شهرنشینی و پیامدهای ناشی از آن در شهرها، پدیده‌ای است چشمگیر و انکارناپذیر؛ چراکه شهرها به پیروی از نقش و موقعیت جدیدی که پیدا کرده‌اند، اشکال تازه‌ای از زندگی اجتماعی را بر خود و فضای پیرامونی خویش تحمیل می‌کنند که آثار آن‌ها بر آب‌وهوا، محصولات کشاورزی، بهداشت عمومی و ... تأثیرگذار است (عزیزی، ۱۳۸۳: ۱۲۳). توسعه شهرنشینی و مهاجرت ساکنین روستاها به شهرها برای بهره‌مندی از مزایای تمدن به‌ویژه در نیمه دوم قرن بیستم سبب توسعه بیش‌ازاندازه شهرها شد (علیجانی، ۱۳۸۹: ۵۴۱). مطلوبیت و کیفیت مناطق شهری موجب‌ات ایجاد تفاوت ارزش کاربری زمین می‌گردد (مزیدی و نارنگی فرد، ۱۳۹۵). با توجه به بحران زیست‌محیطی و تخریب منابع طبیعی، منابع موجود به لحاظ محدودیت بشر را به چاره‌اندیشی برای مبارزه با این روند وادار نموده است. بنابراین جهت بهره‌برداری باصرفه اقتصادی و مستمر از سرزمین، مدیریت منابع، لازم و ضروری است (Ebrahimi, 2001). در این راستا توسعه پایدار و استفاده بهینه از منابع طبیعی یکی از یافته‌های انسان در دهه اخیر می‌باشد (Hasanzadeh, 2001). که آن را استفاده مؤثر از منابع موجود بدون آسیب رساندن به دارایی‌ها و منابع نسل‌های آینده تعریف نموده‌اند (Clark, 1996). برای دستیابی به این توسعه در بخش منابع طبیعی و کشاورزی، مدیریت صحیح و برنامه‌ریزی مناسب کاربری زمین لازم است (Molhotra, 1980).

۲- پیشینه تحقیق

پیرامون موضوع تأثیر کاربری زمین بر بحران آب که به‌عنوان موضوع جدید و جذاب در مطالعات شهری شناخته شده پژوهش‌هایی در حوزه کاربری زمین و آب انجام شده اما در این موضوع از منظر بررسی تأثیرات کاربری زمین بر بحران آب پژوهش‌ها و مطالعات چندانی صورت نگرفته است. با این حال می‌توان به چند مورد از مطالعاتی که در چارچوب پژوهش‌های نزدیک به موضوع این مقاله پرداخته‌اند اشاره نمود: عده‌ای از پژوهشگران اثرات توسعه شهری بر منابع آب شهر کرمان را بررسی کرده‌اند (حاج ملک، حافظی مقدس، ۱۳۸۶). در پژوهشی گسترش افقی شهر مشهد در چند دهه اخیر و تأثیر آن بر منابع آب را ارزیابی شده است (پوراحمد و همکاران، ۱۳۹۳). مرتضایی و کهندل در تحقیق خود، بررسی تأثیر تغییرات کاربری اراضی بر منابع آب‌های زیرزمینی با استفاده از تصاویر ماهواره‌ای (مطالعه موردی: چهارمحال بختیاری) را ارزیابی کرده‌اند (مرتضایی فریزندی، کهندل، ۱۳۹۴). در مقاله‌ای که مزیدی و نارنگی فر ارائه کرده‌اند به تأثیر توسعه شهری و تغییرات کاربری بر عناصر آب‌وهوایی پرداخته‌اند (مزیدی، نارنگی فرد، ۱۳۹۵). نصرالهی و همکاران با رویکردی متفاوت به بررسی تأثیر روند تغییرات کاربری اراضی/پوشش زمین بر وضعیت منابع آب زیرزمینی، با استفاده از تصاویر ماهواره‌ای (مطالعه موردی: دشت گیلان غرب) پرداخته‌اند (نصرالهی و همکاران، ۱۳۹۳). بیگدلو و خان‌محمدی با تأکید بر موضوع کاربر زمین، ارتباط بین تغییرات کاربری اراضی و افت سطح آب زیرزمینی در دشت زنجان پرداخته‌اند (بیگدلو، خان‌محمدی، ۱۳۹۴). در پژوهشی برنامه‌ریزی کاربری بهینه اراضی در مناطق حساس شهری (مطالعه موردی: رود دره فرحزاد) مورد ارزیابی واقع شده است (محمودی و رفیعیان، ۱۳۸۸). کریمی در مقاله‌ای توصیفی به نقش آب در شهرسازی و معماری ایرانی پرداخته‌اند (کریمی، ۱۳۹۲). امینی و همکاران با تبیین شاخص‌های نسبت کاربری زمین و موضوع آب به بررسی برنامه‌ریزی کاربری زمین و ... در نسبت با آب در شهر پرداخته‌اند (امینی و همکاران، ۱۳۸۹). در حوزه بررسی رابطه بین تغییرات کاربری اراضی و کیفیت منابع آب زیرزمینی (مطالعه موردی: حوزه آبخیز قره‌سو، استان گلستان) در مقاله‌ای پژوهشی در مقیاس منطقه از بعد کیفیت منابع آبی موضوع را مورد بررسی قرار داده‌اند (راحلی نمین، سلمان ماهینی، ۱۳۹۲)، در جدیدترین پژوهش ابراهیمی دهکردی در کتاب شهر حساس به آب، شاخص‌های طراحی و برنامه‌ریزی شهری حساس به آب را تبیین و تجارب در این زمینه را مورد ارزیابی قرار داده است (ابراهیمی دهکردی، ۱۳۹۷).

۳- مبانی و ادبیات پژوهش

۳-۱- مسائل و مشکلات جهانی آب در زیستگاه‌های انسانی

به نظر می‌رسد که فشارهای شهری بر آب و فاضلاب نتایج متعددی در پی داشته است که مهم‌ترین آن‌ها عبارتند از:

۱- بار اضافی بر منابع آب، ۲- دفع نامطلوب زائادات، ۳- آلودگی رودخانه‌ها و مسیل‌ها، ۴- برداشت غیر(عقلانی) غیر خردمندانه(آب از آبخوآن‌ها و بالاخره)، ۵- مدیریت ناصحیح خدماتی و عدم وجود حمایت سازمانی مناسب، بوده است (دیری، b1385).

از طرف دیگر مسائل زیست‌محیطی فرا روی شهرهای بزرگ را می‌توان در ۴ گروه تعاملی زیر شناسایی کرد:

(۱) مسائل مرتبط با قابلیت دسترسی و در معرض عموم قرار گرفتن تأسیسات زیر بنایی و خدمات زیست‌محیطی (چون سیستم‌های آب و فاضلاب).

(۲) مسائل مربوط به آلودگی‌های حاصله از زائادات شهری.

(۳) مسائل مربوط به تخریب کیفی منابع.

(۴) مسائل مربوط به ریسک و خطرات محیطی.

چالش‌های مهم مطرح‌شده در دومین کنفرانس جهانی آب در سال ۲۰۰۰ به شرح زیر اعلام‌شده‌اند:

تأمین نیازهای اساسی: دسترسی به آب سالم، تأسیسات بهداشتی از نیازهای اساسی است

حفاظت از اکوسیستم

استفاده مشترک از منابع آب برای ارتقاء همکاری‌های صلح‌آمیز

مدیریت ریسک برای تأمین ایمنی در مقابل خشک‌سالی، آلودگی، کمبود غذا

ارزش‌گذاری آب و قیمت‌گذاری خدمات آب‌رسانی به‌منظور لحاظ کردن هزینه تأمین آن‌ها

مدیریت خردمندانه آب با مشارکت مردم و ذینفعان از کلیه Stakholder که در فرآیند مدیریت منابع آب مشارکت داشته

باشند

تخصیص عادلانه و خردمندانه آب برای تضمین ایمنی تولید غذا

همچنین در گزارش اصلی کنفرانس ۲۰۰۲ با عنوان "بحران‌های مدیریت آب در شروع هزاره سوم" فهرستی از چالش‌های

مدیریت آب ارائه گردیده است (دیری، ۱۳۸۵). برای اعمال مفهوم توسعه پایدار منابع آب شهری در قرن بیست و یکم می‌توان به

سه مسئله مهم اشاره کرد.

اولین مسئله: به تأمین منابع مالی مناسب برای سرمایه‌گذاری سنگین در حوزه زیرساخت‌های کشورهای درحال توسعه و

بازسازی تأسیسات آبی موجود و شبکه‌های فاضلاب و سیستم‌های زه کشی شهری در دنیای توسعه‌یافته برمی‌گردد.

دومین مسئله: به یک چارچوب سازمانی مناسب برمی‌گردد که بخش‌های حمل‌ونقل، خانه‌سازی و کاربری زمین را در بخش

منابع آب ادغام و تجمیع و راه‌حل مناسب ارائه دهد.

سومین مسئله: مرتبط به آموزش و افزایش آگاهی افراد جامعه برای درک اهمیت منابع آب شهری و ایجاد توازن بین استنباط،

حساسیت، و علاقه جامعه تأثیرپذیر از یک طرف، و مطالعات حرفه‌ای و ایده‌های متخصصین از طرف دیگر می‌باشد.

بیانیه سومین نشست جهانی آب به‌صراحت از "بحران مدیریت آب" در مقابل "کمبود آب" سخن به میان می‌آورد. گرچه این

اظهارنظر سابقه قبلی نیز داشته و در نشست‌های متعددی راه‌حل گریز از بحران آبی به حل "بحران مدیریت آب" و ضرورت

اعمال مدیریت خردمندانه نسبت داده‌شده است. اصولاً اهداف ویژه مدیریت خردمندانه آب را می‌توان به شرح زیر موردتوجه قرارداد:

- توسعه روش‌های منصفانه و تخصیص منابع آب تضمین راندمان مطلوب در بهره‌گیری از منابع آب

- ارتقا سطح مدیریت کیفی و حفاظت از آب

- مدیریت و حفاظت از اکوسیستم‌ها

- افزایش آگاهی مردمی و افزایش مشارکت در برنامه‌ریزی منابع آب

- تضمین پایداری مالی

- ارتقاء سطح همکاری‌های منطقه‌ای و بین‌المللی برنامه‌ریزی و بهره‌برداری از آب

- تأمین بستر و چارچوب سازمانی و قانونی مؤثر برای مدیریت منابع آب

به نظر می‌رسد که کلیه اهداف فوق‌الذکر در مدیریت یکپارچه (integrated plan) قابل دسترسی و تأمین است. همچنین

برنامه‌ای که به نیازها و اهداف حال و آینده جامعه توجه داشته و پایداری در توسعه را تضمین کند.

۲-۳- چالش‌های معاصر مدیریت آب شهری

چالش‌های مدیریت آب شهری را در شهرها و خصوصاً کلان‌شهرها را می‌توان به شرح زیر طبقه‌بندی کرد (جدول (۱)):

جدول (۱): معرفی انواع چالش‌های مدیریت آب شهری

چالش مدیریت آب شهری	شرح عملکرد هر چالش
۱ چالش‌های حکمرانی	در این قسمت می‌توان به مواردی چون تغییر نگرش، شفافیت لازم در اطلاعات و تصمیمات، فساد، سروته بودن سیستم حکمرانی و ... اشاره کرد.
۲ چالش در رویکردها	در این مقوله باید به چالش بین رویکردهای سنتی (چون گذشته) و رویکردهای با آینده نگر (نگرش به آینده)، توجه به تکنولوژی‌های جدید در طراحی و اجرا و بهره‌برداری، توجه داشت.

چالش مدیریت آب شهری	شرح عملکرد هر چالش
۳	چالش محدودیت‌ها و قیودات
۴	چالش در واحد مدیریتی
۵	چالش در فلسفه و نگرش مدیریت
۶	چالش در منابع و مصارف
۷	چالش به سازی سیستم توزیع و پایش
۸	چالش‌های زیست محیطی
۹	چالش‌های اجتماعی-اقتصادی
۱۰	تعارضات
۱۱	مسئولیت و نقش سازمانها و نهادها

منبع: (ابراهیمی دهکردی، ۱۳۹۷)

برای دسترسی به یک توسعه پایدار در کلان‌شهرها هر یک از چالش‌های ۱۱ گانه فوق‌الذکر جایگاه ویژه‌ای داشته و عدم توجه به یک و یا مجموعه‌ای از آن‌ها می‌تواند پایداری کل سیستم را با خطر جدی مواجه کند. به‌عنوان نمونه در مورد "چالش در رویکردها" می‌توان به موارد زیر اشاره کرد. رویکردهای سنتی برای تأمین آب شهرها در حال گسترش و بخصوص کلان‌شهرها مبتنی بر انتقال آب از منابع دور دست، حوزه‌های همسایه، و برداشت بی‌رویه از آبخوان‌ها بوده است. حال آنکه با توجه به رویکردهای دیگر چون:

۱- تکنولوژی‌های پیشرفته برای مدیریت تقاضا،

۲- استفاده از تکنولوژی‌های موفق در صرفه جویی آب و کاهش آب به حساب نیامده،

۳- استفاده مجدد از فاضلاب تصفیه شده،

۴- آموزش و مشارکت عمومی به خصوص در مورد حفاظت از منابع،

۵- اصلاح ساختار قیمت‌گذاری و یا بازیابی آب و سر شکن کردن هزینه‌ها با لحاظ کردن آب به‌عنوان کالا،

۶- ممیزی آب و بخصوص اقدامات مدیریتی گسترده تر (دربرگیرنده کل مسائل آب، فاضلاب و زهکشی شهری در یک سیستم جامع بهره‌برداری)، می‌توان تلاش‌های مدیریتی تأمین آب شهری را به سرانجام رساند. به نظر می‌رسد که دیگر نباید نمی‌توان از منابع آب فقط برای همراهی با جامعه و تأمین نیازهای واقعی و یا کاذب روزافزون بهره برد. بلکه از منابع آب باید برای شکل دادن و ترسیم و تبیین آینده محیط زیست استفاده کرد. قیمت‌گذاری آب نیز یکی از چالش‌های اصلی است. امروزه پذیرفته شده است که آب دارای منابع محدود و دارای ارزش اقتصادی است (کنفرانس دویلین، ۱۹۹۲).

۳-۳- شهرهای حساس به آب

تعاریف شهرهای حساس به آب اغلب در میان کاربران آن بسیار گوناگون است که این نشان‌دهنده پوشش گسترده کاربردهای چارچوب شهرهای حساس به آب است. عبارت حساس به آب الگویی جدید را در مدیریت یکپارچه چرخه آب شهری عرضه می‌کند که انواع گوناگونی از رشته‌های مهندسی و علوم زیستی محیطی را با خدمات آب در مناطق شهری، سازگار می‌کند (Wong et al, 2012). اصطلاح "حساس به آب" ادغام مهندسی و محیط‌زیست مرتبط با حفاظت از منابع آب شهری است (Wong and Ashley, 2006). مفهوم شهرهای حساس به آب با الگوی جدید مدیریت آب شهری که از سیستم‌های آبی غیرمتمرکز حمایت می‌کند در ارتباط است (Brown and Morison, 2012) و یک هدف اعلام‌شده از سوی برنامه ملی استرالیا است که در زمینه نوآوری و ظرفیت‌سازی برای ایجاد شهرهای حساس به آب فعالیت دارد (COAG, 2004-20:92). این مفهوم ابتدا در سال ۲۰۰۴ و در اساس‌نامه (COAG, 2010) طرح ملی آب (NWI)، که یک توافق‌نامه اصولی سیاسی میان دولت‌های ایالتی و فدرال استرالیا برای مدیریت آب می‌باشد، پدیدار شد. اولین اشاره به این مفهوم در بندی از توافق‌نامه بین دولتی در مورد طرح ملی آب با عنوان نوآوری و ظرفیت‌سازی برای ایجاد شهرهای حساس به آب استرالیا صورت گرفت (COAG, 2010).

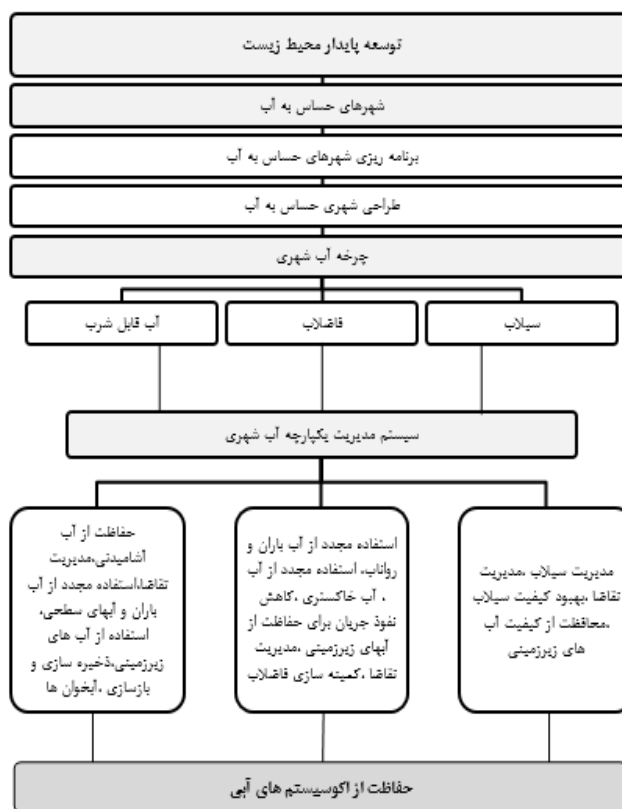
مدیریت منابع آب در مناطق شهری، با سه چالش حیاتی در مدیریت منابع آبی، حوضه‌های رودخانه و محیط‌های ساحلی و نهایتاً کیفیت زندگی مردم مواجه هستند:

- جمعیتی به سرعت در حال رشد با تغییر شیوه زندگی و ارزش‌ها
- تغییرات آب‌وهوایی بسیار متغیر
- ایجاد محیط اقتصادی چالش‌برانگیز

شهرهای حساس به آب به شهرهایی اشاره دارد که در آن‌ها نه فقط استفاده و تصفیه آب از اهمیت برخوردار است بلکه توجه به حفظ و نگهداری از اکوسیستم‌های آبی نیز در اولویت قرار دارند (مؤمنی و مؤمنی؛ ۱۳۹۳:۷). شهرهای حساس به آب با چرخه آب شهری در شرایطی اعم از ارائه ضروری امنیت آب برای رونق اقتصادی از طریق استفاده مؤثر از تنوع منابع آب در دسترس، تقویت و محافظت از سلامت نهرها و تالاب‌ها، کاهش خطر سیل و آسیب‌های ناشی از آن و ایجاد فضاهای عمومی حاصل خیز و تجدید پذیر آبی و تمیز در تعامل است. یک شهر حساس به آب شهری است که در آن حرکت آب از طریق چشم‌انداز شهری، با توجه به مناطق روستایی خود، مقاصد ساحلی و مفاهیم غیرمادی مدیریت و سازمان‌دهی می‌شود. (اشکوردلیلی و همکاران، ۱۳۹۴).

۳-۴- چارچوب شهرهای حساس به آب

شهرهای حساس به آب بهترین نقطه اتصال بین برنامه‌ریزی شهری، فرم ساخته‌شده شهرها و چرخه آب شهری هستند که با سه جریان آب قابل شرب، فاضلاب و سیلاب تعریف شده‌اند و چارچوب کلی آن‌ها با توجه به سه جریان ذکر شده در راستای رسیدن به توسعه پایدار محیط‌زیست در غالب تصویر (۱) بیان شده است.

تصویر (۱): چارچوب شهری حساس به آب؛ منبع: (Wong, 2009)

۳-۵- اصول و ویژگی‌های شهر حساس به آب

تا اوایل ۱۹۹۰ میلادی، جنبه‌های مختلف مدیریت منابع آب (از جمله کیفیت آب، آب زیرزمینی، استحصال آب، آبیاری، برق‌آبی و ...) اغلب به‌طور مجزا و مستقل و در نهادهای متفاوت مدیریت می‌شد. دانشمندان مدیریت پیشرفته منابع آب بنا به ضرورت و به‌منظور حل این مشکل شیوه‌ای را برای مدیریت منابع آب پیشنهاد نمودند که تأمین حداکثری منافع متضاد همه ذینفعان را امکان‌پذیر سازد. این روش چندبخشی، هماهنگ، چند رشته‌ای، مشارکتی، انعطاف‌پذیر و شفاف را اصطلاحاً "مدیریت یکپارچه منابع آب" می‌نامند (آل یاسین، ۱۳۸۴). مدیریت یکپارچه منابع آب یک چارچوب برای برنامه‌ریزی، سازمان‌دهی و اداره سیستم‌های آب در راستای اتحاد و تعادل میان دیدگاه‌های مرتبط و اهداف ذینفعان است. کارشناسان معتقدند که مدیریت یکپارچه منابع آب،

باید توسعه و مدیریت آب، زمین و دیگر منابع را به‌منظور بهبود رفاه اقتصادی و اجتماعی، عدالت اجتماعی و پایداری زیست‌محیطی هماهنگ نمایند (Grigg, 2008).

در مدیریت یکپارچه منابع آبی دو مؤلفه اصلی آب و زمین مستتر است و این دو مؤلفه باید به‌طور صحیح و با نگاهی جامع و هماهنگ مدیریت شود. زمین از عناصر مهم در برنامه‌ریزی شهری می‌باشد که مدیریت عقلایی و صحیح آن به دست مدیران و برنامه ریزان شهری می‌باشد. کاربری زمین، توسعه آبی شهر، انواع تراکم‌ها، جمع‌آوری رواناب‌های شهری و... همه در مفهوم زمین مستتر می‌باشند و می‌توان بیان داشت که شهرسازی رابطه تنگاتنگی با مدیریت یکپارچه منابع آبی دارد. برنامه ریزان شهری باید مسئله اساسی همچون آب را در طرح‌ها و برنامه‌های خود مدنظر داشته باشند (Wang, 2010).

از آنجایی که زمین و مسائل مربوط به آب توسط بخش‌های گوناگونی اداره می‌شوند و برای آن‌ها تصمیم‌گیری‌های یکپارچه صورت نمی‌گیرد و حتی سرمایه‌گذاری‌های مستقلی برای پروژه‌های مربوط به آب و زمین انجام می‌شود مدیریت یکپارچه و هماهنگ آن‌ها کار دشواری است. جدایی منافع بخش‌های آب و زمین ممکن است منجر به بهره‌برداری بیش‌ازحد منابع توسط یک سازمان بدون در نظر گرفتن اثرات منفی این بهره‌برداری و با تمرکز بر منافع کوتاه‌مدت سازمان خود باشد و با نادیده گرفتن مفاهیم توسعه پایدار و منافع بلندمدت می‌تواند لطمات جبران‌ناپذیری را برای محیط‌زیست و حتی کره زمین داشته باشد. پس برای رسیدن به مدیریت هماهنگ و یکپارچه نیازمندیم که آب و زمین توسط یک سازمان و بر اساس یکسری اصول مدیریت شوند (Steendam, 2009).

رشد جمعیت فشار بر منابع آب را افزایش می‌دهد، زیرا کمبود آب و آلودگی بیشترین خطر را دارند. تغییرات اقلیمی منجر به رویدادهای شدید آب‌وهوایی مانند سیل، گرما، فرسایش، دوره‌های افزایش خشک‌سالی و طوفان مکرر و شدید می‌شود که می‌تواند منجر به از دست دادن زندگی شود، درحالی‌که فشار اضافی بر زیرساخت‌های مرتبط با آب و خانه‌های واقع شده در مکان‌های آسیب‌پذیر اضافه می‌کند و سیستم‌های آب شهری ما باید به‌اندازه کافی انعطاف‌پذیر باشند تا "شوکها" را که توسط این الگوهای شدید آب‌وهوایی ایجاد شده‌اند پیش‌بینی کنند. علاوه بر این، وقتی شهرها ساخته می‌شوند، چشم‌انداز طبیعی به‌طور چشمگیری تغییر می‌کند: پوشش گیاهی و خاک با سطوح سخت و غیرقابل نفوذ جایگزین می‌شود. درنهایت، یک جو اقتصادی به نفع تمرکز بر صرفه‌جویی هزینه و افزایش بهره‌وری، حاصل از اصلاحات خرد اقتصادی، حاصل می‌شود. تحت این شرایط چالش‌برانگیز، نیاز به یکسری اصول برای مدیریت و تبدیل شدن به شهر حساس به آب داریم.

یک شهر حساس به آب، مکانی است که مردم می‌خواهند زندگی و کار کنند. این جایی است که به‌عنوان یک حوضه آب‌رسانی بالقوه عمل می‌کند و انواع مختلفی از منابع آب را در طیف وسیعی از مقیاس‌های مختلف و برای طیف وسیعی از کاربردهای مختلف ارائه می‌دهد. ارائه خدمات اکوسیستم و یک محیط طبیعی سالم، در نتیجه طیف وسیعی از مزایای اجتماعی، زیست‌محیطی و اقتصادی را ارائه می‌دهد؛ و شامل جوامع حساس به آب هستند که شهروندان دانش و تمایل برای انتخاب عاقلانه در مورد آب دارند، به‌طور فعال درگیر تصمیم‌گیری هستند و رفتارهای مثبت مانند حفظ آب در خانه و نه مواد شیمیایی را کاهش می‌دهند.

سه رکن اصلی که نیازمند پشتیبانی و توسعه در شهرهای حساس به آب است شامل: (Brown and Wong, 2009). منبع بالقوه برای ذخیره‌سازی آب، ارائه طیفی از منابع آبی متنوع در مقیاس‌های مختلف. دسترسی به انواع منابع آب تحت تأثیر انواع زیرساخت‌های متمرکز و غیرمتمرکز.

ارائه خدمات اکوسیستمی و زیست‌محیطی سالم و طبیعی که منجر به فراهم‌سازی طیفی از مزایای اجتماعی، اکولوژیک و اقتصادی می‌شود.

شکل‌دهی جوامع حساس به آب که در آن‌ها شهروندان از دانش و تمایل کافی برای اعمال انتخاب‌های هوشمندانه نسبت به منابع آبی برخوردار هستند و به شکلی فعال در تصمیم‌گیری‌ها مشارکت کرده و رفتارهای مثبتی همچون ذخیره آب در خانه و عدم تخلیه مواد شیمیایی در فاضلاب را بروز می‌دهند.

جدول (۲): مقایسه الگوی مدیریت کنونی آب شهری با الگوی شهر حساس به آب

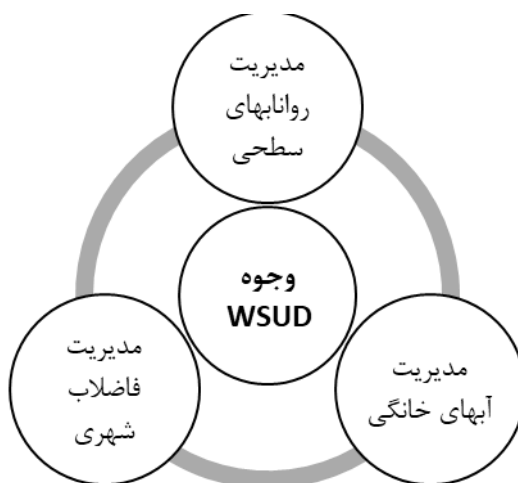
ویژگی‌ها	الگو سنتی	الگو حساس به آب
مرزبندی سیستم	کنترل تأمین آب، سیستم فاضلاب و سیلاب به‌منظور رشد اقتصاد، جمعیت و حفظ سلامت عمومی	هدف‌های چندگانه برای آب که در چارچوب زمانی بلندمدت از جمله سلامت و بهداشت راه‌آب‌ها و دیگر نیازهای بخشی مثل حمل‌ونقل، تفریح / پاکیزگی و لطافت، اقلیمی در سطح خرد، انرژی، تولید غذا و غیره در نظر گرفته شده است.
رویکرد مدیریتی	بخش‌بندی کردن و بهینه ساختن اجزای منفرد چرخه آب	مدیریت انطباق‌پذیر، یکپارچه و پایدار کل چرخه آبی که برای اطمینان یافتن از مقاوم‌تر شدن در برابر شرایط غیرقطعی آب‌وهوایی و اقلیمی در آینده و نیازمندی‌های خدمات آب طراحی شده و قابلیت زندگی در محیط‌های شهری را نیز بالا می‌برد.
تخصص	رشته‌هایی که با دقت بر موضوعات فنی و اقتصادی متمرکز شده	یادگیری بین‌رشته‌ای و با در نظر گرفتن ذی‌نفع‌های چندگانه در میان فضاها، اجتماعی، فنی، اقتصادی، طراحی، زیست‌محیطی و ...
ارائه خدمات	متمرکز، خطی و عمدتاً مبتنی بر پایه‌های فناوری و اقتصاد	راه‌حل‌های متنوع و انعطاف‌پذیر در مقیاس چندگانه از طریق مجموعه‌ای از رویکردها

ویژگی‌ها	الگو سنتی	الگو حساس به آب
نقش بخش عمومی	حکومت از جانب اجتماع آب را مدیریت می‌کند	همکاری در مدیریت آب میان حکومت، کسب‌وکار و اجتماعات
احتمال ضرر و زیان	احتمال خطر توسط دولت، قانونمند و کنترل شده است	احتمال خطر از طریق ابزارهای بخش خصوصی و عمومی به اشتراک گذاشته شده و بین آن‌ها تقسیم شده است

منبع: (Keath and Brown, 2009)

۳-۶- مقایسه انگاشت شهر حساس به آب با مفاهیم مشابه

طراحی شهری حساس به آب (WSUD) بعضاً ممکن است با اصطلاح توسعه پایدار اکولوژیکی (ESD) و مدیریت چرخه آب (WCM) اشتباه گرفته شود. این سه اصطلاح اگرچه در پیوند نزدیکی باهم قرار دارند اما سه مفهوم متفاوت دارند. ESD یک مؤلفه زیست‌محیطی از توسعه پایدار است که به حفاظت و نگهداری فرایندهای محیط‌زیست می‌پردازد. طراحی شهری حساس به آب- به عنوان یک مقوله کاربردی از این موضوع در طراحی مناطق شهری- ذیل مفهوم ESD قرار می‌گیرد. WSUD در حوزه‌های طراحی شهری و به منظور یکپارچه‌سازی و حفاظت از جنبه‌های مختلف چرخه آب شهری در نظر گرفته می‌شود.

تصویر (۲): وجوه طراحی شهری حساس به آب؛ منبع: (جهان‌بخش و لطفی پور، ۱۳۹۶: ۱۳۰)

۳-۷- معیارهای ارزیابی، برنامه‌ریزی و طراحی حساس به آب

استفاده از شاخص‌ها در برنامه‌ریزی شهری یک روش متداول است زیرا استفاده از آن‌ها فرایند برنامه‌ریزی را از طریق در نظر گرفتن امکان سنجش، بهبود می‌بخشد و بر همین اساس معیارها، شاخص‌ها و استانداردهایی را که اجازه پیشرفت در اثربخشی را فراهم می‌کنند، توسعه می‌بخشد؛ که موجب امکان بهره‌گیری از فرصت‌ها، پیشبرد نقاط قوت و رفع عیوب را فراهم می‌کند (Gomez, 2009). از سوی دیگر شاخص‌ها از مواردی پشتیبانی می‌کنند که عبارت‌اند از: تصمیم‌سازی عوامل درگیر در برنامه‌ریزی، ارائه اطلاعات در مورد مشکلات موجود، بنا نهادن اولویت‌ها، بهبود نظارت بر فرایند برنامه‌ریزی، شیوع و مشارکت عمومی (Aguirre, 2002) و پایه‌ریزی روش‌های ارزیابی مشکلات شناسایی شده در منطقه (Soria & Valenzuela, 2013).

جست‌وجو در راستای دستیابی به شاخص معنادار برای سنجش فرآیند یک مؤلفه مانند اهداف توسعه‌ی هزاره دارای پیشینه‌ای طولانی است. تعداد زیادی از شاخص‌های ترکیبی با توجه به مجموعه‌ای از اهداف مطلوب تعریف شده‌اند که هدف آن‌ها ارزیابی وضعیت جاری یک ملت است. با توجه به نقش این‌گونه شاخص‌ها در تعیین جریان‌های اقتصادی و وضعیت یک کشور حجم زیادی از منابع صرف تحول و ارتقای شاخص‌های ترکیبی می‌شود (Fekete, 2014 & Stakhiv). هدف از شاخص‌های حساس به آب، هدایت دولت‌ها و سازمان‌ها به منظور تبدیل و گذار شهرها (یا بخش‌ها) به مکان‌هایی زیست پذیر، تاب آور، پایدار و مولد از طریق اقدامات مرتبط با آب است. تا بتوانند (همتی، ۱۳۹۵):

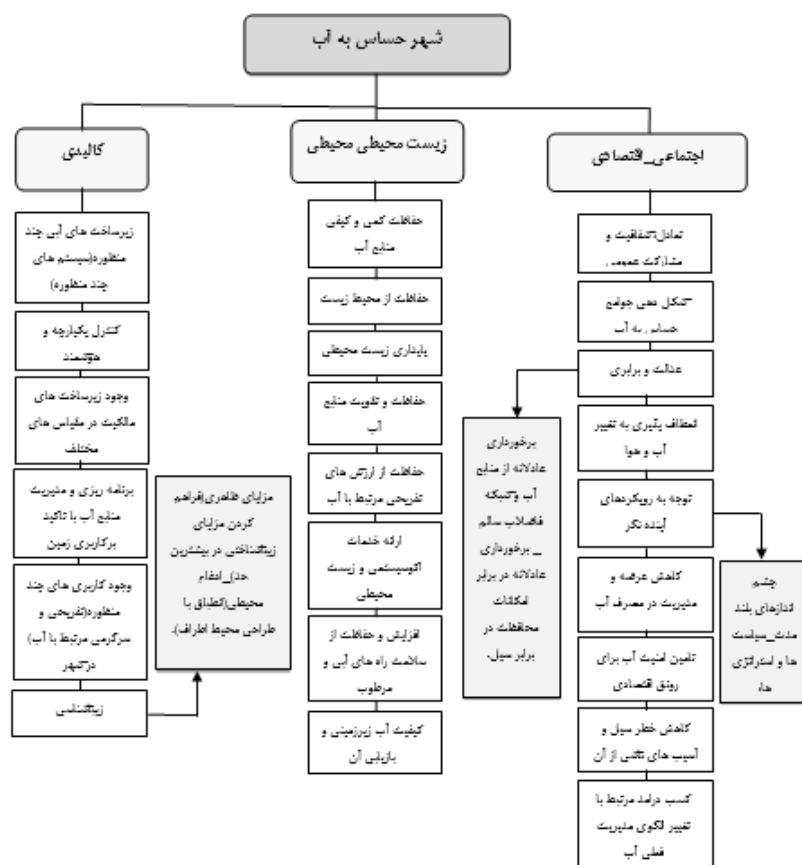
ابزاری ارتباطی برای توصیف ویژگی‌های کلیدی یک شهر حساس به آب را ارائه کنند.

مجموعه‌ای مشترک از اهداف یک شهر حساس به آب را تشریح کنند.

معیار و الگویی برای عملکرد حساس به آب یک شهر ارائه کنند.

میزان و جهت‌گیری پیشرفت به سوی دستیابی اهداف شهر حساس به آب را اندازه‌گیری کنند.

به تصمیم سازان در جهت اولویت‌بندی اقدامات، تعریف مسئولیت و گسترش پاسخگویی در خصوص کاربردها و رویه‌های مرتبط با آب، کمک کنند.
با توجه به روند کار اگر در پژوهش حاضر شهر حساس به آب را یک هدف در نظر بگیریم، معیارها و غیرمعیارهای مربوطه شامل تصویر (۳) می‌باشد:

تصویر (۳): معیارها و زیرمعیارهای شهر حساس به آب؛ منبع: (Royal Haskoning, 2011)

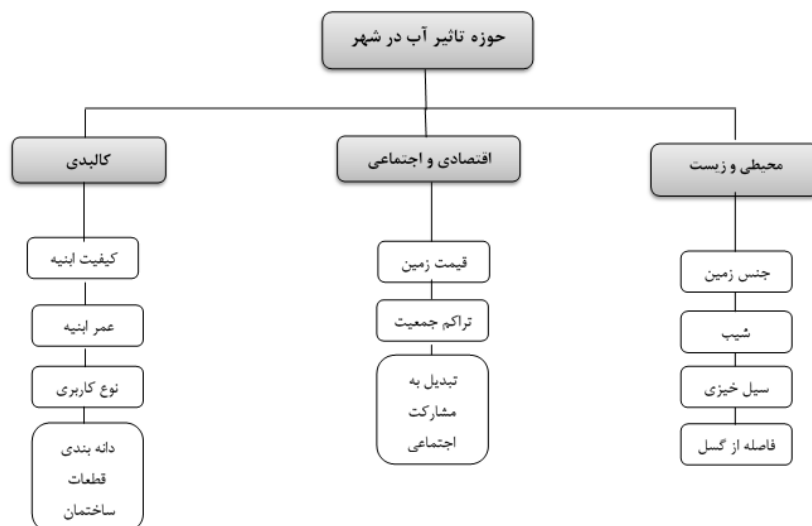
نتیجه‌گیری

پژوهش‌های ارائه‌شده نشان می‌دهند که شهرها و مدیران آب شهری با چالش‌های بسیار پیچیده و چندوجهی مانند رشد انتظارات اجتماعی، حصول منابع طبیعی و محدودیت‌های بهره‌برداری پایدار و ... مواجه هستند. همچنین با تغییرات آب‌وهوا و رشد جمعیت شهری، شهرها با چالش‌های مهمی روبرو هستند که نیاز مبرم به سرمایه‌گذاری استراتژیک برای اقدامات پایدار را ثابت می‌کند. سیر انتقال آب شهری، به‌عنوان ابزاری برای متخصصان آب شهری است که ویژگی‌های شهرهای پایدار را برای مدیریت پایدار آب شهری شناسایی و معرفی می‌کند. در چند دهه اخیر، پیشرفت‌های بسیاری در زمینه مدیریت آب و به‌منظور کیفیت آب به وجود آمده است. بسیاری از شهرهای صنعتی در حال تجربه یک رنسانس همراه با یک تغییر پارادایم به سمت پایداری هستند. جمعیت شهری در حال افزایش می‌باشد، مناطق لبه‌آبی که قبلاً به‌عنوان کریدورهای حمل‌ونقل و با اهداف صنعتی مورد استفاده قرار می‌گرفتند به‌سوی احیا و اصلاح برای اهداف تفریحی و سرگرمی نیز هستند. لذا با توجه به مفهوم اولیه برنامه‌ریزی و طراحی شهری برای مدیریت پایدار آب شهری، رویکرد "طراحی و برنامه‌ریزی شهری حساس به آب"، از مدیریت کیفیت رواناب‌های سطحی به‌سوی یک چارچوب وسیع‌تر برای یکپارچه‌سازی مدیریت جامع از سه جریان آب شهری در ترکیب با برنامه‌ریزی و طراحی شهری، تکامل یافته است. این پارادایم جدید بر ترکیب سطوح مختلف متمرکز می‌باشد که عبارت‌اند از:

- مدیریت یکپارچه‌ی سه جریان آب شهری، آب آشامیدنی، فاضلاب و رواناب‌های سطحی؛
- ترکیب و گسترش مقیاس مدیریت آب شهری از ساختمان‌های فردی، به حوزه‌ها و مناطق؛
- یکپارچه‌سازی مدیریت پایدار آب شهری با عناصر مصنوع، معماری ساختمان، معماری منظر و هنر عمومی.

در نمودار زیر مولفه‌های اصلی تأثیرگذار آب در شهر معرفی شده‌اند نمودار (۱):

نمودار (۱): مولفه‌های اصلی تأثیر آب در شهر

همچنین به عنوان جمع بندی اصول و حوزه تأثیر رویکرد شهر حساس به آب در جدول شماره (۳) به عنوان چارچوب راهنما ارائه شده است:

جدول (۳): اصول طراحی شهری حساس به آب

حوزه تأثیر	اصول WSC	
بازیابی چرخه طبیعی آب	بازیابی چرخه طبیعی آب	اصول ارزیابی طراحی و برنامه ریزی شهر حساس به آب
سودمندی	زیبایی شناختی	
ادغام با محیط پیرامون	عملکرد	
طراحی مناسب		
نگهداری مناسب		
سازگاری	بهره‌وری	
بهره‌وری	درک و پذیرش عمومی	
مشارکت عمومی		
هزینه‌های مقرون به صرفه	برنامه ریزی یکپارچه	
برنامه ریزی میان رشته‌ای		
تأثیر بر افکار عمومی		

منابع

- ابراهیمی دهکردی، امین (۱۳۹۷)، شهر حساس به آب از دیدگاه برنامه ریزی و طراحی شهری، انتشارات دانشگاه مازیار، چاپ اول، تهران.
- اسدی، رضوان، ملکی نژاد، حسین، فتاحی، احمد (۱۳۹۳). بهینه سازی کاربری اراضی با توجه به منابع آب مصرفی با برنامه ریزی خطی (مورد مطالعه: شهرستان یزد). دو فصلنامه مدیریت آب در مناطق خشک. جلد ۱ شماره ۱. بهار و تابستان ۱۳۹۳. ص ۳۷-۵۲.
- پوراحمد، احمد و همکاران (۱۳۹۲). بررسی گسترش افقی شهر مشهد در چند دهه اخیر و تأثیر آن بر منابع آب. پژوهش های جغرافیای انسانی، دوره ۴۶، شماره ۳، پاییز ۱۳۹۳. ص ۵۰۴-۴۸۵.
- جابرزاده، محمد (۱۳۹۳). برآورد شاخص فقر آبی در استان های کشور. هفتمین همایش ملی و نمایشگاه تخصصی مهندسی محیط زیست.
- حاج ملک، سارا؛ حافظی مقدس، ناصر (۱۳۸۶). اثرات توسعه شهری بر منابع آب شهر کرمان. پنجمین همایش زمین شناسی مهندسی و آلاینده های محیط زیست. دانشگاه صنعتی شاهرود.
- خزائی، اسماعیل، (۱۳۸۰). تأثیر گسترش شهری بر کیفیت آب زیرزمینی زاهدان، مجله آب و فاضلاب شماره ۳۷، ص ۳۱-۳۷.
- دیری، مجید؛ گزارش الگوی توسعه شهر تهران و لزوم حفاظت کیفی منابع آب، ستاد محیط زیست و توسعه پایدار شهرداری تهران، ۱۳۸۵.
- دیری، مجید؛ سخنرانی الگوی توسعه شهر تهران و لزوم حفاظت کیفی منابع آب، اولین همایش و نمایشگاه محیط زیست دانشگاه تهران، ۱۳۸۵.

- راحلی نمین، بهناز؛ سلمان ماهینی، عبدالرسول (۱۳۹۲). بررسی رابطه بین تغییرات کاربری اراضی و کیفیت منابع آب زیرزمینی (مطالعه موردی: حوزه آبخیز قره‌سو، استان گلستان). پژوهش‌های محیط‌زیست، سال ۴، شماره ۸، پاییز و زمستان ۱۳۹۲، ص ۱۵-۲۴.
- رجبی هاشجین، مهدی، عرب، داودرضا (۱۳۸۵). شاخص فقر آبی ابزاری کارآمد برای ارزیابی وضعیت منابع آبی جهان. دومین کنفرانس مدیریت منابع آب.
- رفیعیان، مجتبی؛ محمودی، مهران؛ شایان، سیاوش (۱۳۹۱). برنامه‌ریزی کاربری اراضی در مناطق حساس شهری مطالعه موردی رود دره فرحزاد-تهران. مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه ای. سال چهارم، شماره ۱۶، بهار ۱۳۹۲، ص ۶۴-۷۴.
- عزیزی، قاسم (۱۳۸۳). کتاب تغییر اقلیم. انتشارات قومس، تهران.
- علیجانی، سعیده (۱۳۸۹). بررسی مطابقت طراحی فضای شهری با تغییرات اقلیم شهر. چهارمین کنفرانس تغییر اقلیم، تهران.
- مرتضایی فریزه‌ندی، قاسم، کهن‌دل، اصغر (۱۳۹۴). بررسی تأثیر تغییرات کاربری اراضی بر منابع آب‌های زیرزمینی با استفاده از تصاویر ماهواره‌ای (مطالعه موردی: چهارمحال بختیاری). نشریه علمی-پژوهشی علوم و مهندسی آبخیزداری ایران، سال نهم، شماره ۳۱، زمستان ۱۳۹۴.
- مزیدی، احمد، نارنگی فرد، مهدی (۱۳۹۵). تأثیر توسعه شهری و تغییرات کاربری بر عناصر آب‌وهوایی شهر شیراز و فسا. نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی. سال شانزدهم، شماره ۴۰، بهار ۱۳۹۵.
- میرزایی، مژگان؛ سلگی، عیسی و سلمان ماهینی، عبدالرسول (۱۳۹۵). بررسی ارتباط بین پارامترهای کیفی آب و تغییرات کاربری اراضی (حوضه آبخیز زاینده رود). مدیریت آب و آبیاری. دوره ۶، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۵، ص ۱۹۱-۱۷۵.
- نصرالهی، محمد و همکاران (۱۳۹۳). بررسی تأثیر روند تغییرات کاربری اراضی/پوشش زمین بر وضعیت منابع آب زیرزمینی، با استفاده از تصاویر ماهواره‌ای (مطالعه موردی: دشت گیلان غرب). فصلنامه اطلاعات جغرافیایی (سپهر). دوره ۲۳، شماره ۹۱، ص ۸۹-۹۸.
- Bhadori B. Harbor J. Engel B. and Grove M. (2000) Assessing watershed-scale, long-term hydrologic impacts of land-use change a GISNPS Model. Environmental Management, 1(26): 643-658
- Biswas, A.K. (2002). Water policies in the developing world. International Journal of Water resources Development. 17(4): 489-499.
- Clark, D. 1996. The future urban world. Global City 46 (5): 582.
- Cronin, A.A., Taylor, R.G., Powell, K.L., Barrett, M., H., Trowsdale, S.A., Lerner, D., N2003, Temporal variations in the depth-specific hydrochemistry and sewage-related microbiology of on urban sandstone aquifer, Nottingham, United Kingdom. Hydrogeology Journal, 11(2): 205-516
- Caroline Sullivan (2002). The Water Poverty Index A tool for evaluation, monitoring and prioritisation in water management Southern Cross University, NSW, Australia KERP. 2002/19.
- Ebrahimi, M. 2001. Evaluation of four empirical model for estimating sediment basin Valley Ghanbar Le Parsabad. Abstracts of the National Conference of land management, soil erosion, Sustainable Development Arak.
- Farlane, D.J., 1984, The effect of urbanization on groundwater quantity and quality in Perth, Western Australia, PhD thesis, university of Western Australia, Australia.
- Hassanzadeh, M. 2001. Role in informing effective land management, soil erosion and sustainable development. Proceedings of the National Conference of land, soil erosion, Sustainable Development, , pp. -93-85, Arak.
- He H. Zhou J. Wu Y. Zhang W. and Xie X. (2008) Modelling the response of surface water quality to the urbanization in Xian, China. Environmental Management, 86: 731-749.
- Klimas, A.A., 1995, Impact of urbanization and Protection of water resources in the Vilnius District, Lithuania. Hydrology Journal. 3(1): 24-35
- Lawrence, P. Meigh, J.R., Sullivan, C.A. (2003). The water poverty Index: An international comparison. Keele Economic research papers 2003/18 and Center for Ecology and hydrology (CEH), Wallingford.
- Lee, Sang-Hyun. & Jong-Jin. Baik, (2011), Evaluation of the Vegetated Urban Canopy Model (VUCM) and Its Impacts on Urban Boundary Layer Simulation, ASIA-PACIFIC Journal of Atmospheric Sciences, 47, 151-165.
- Malhotra, R.C. 1980. Environmental management, integrated rural development. PP: 61-170. In: V. Vichit-Vad Kan. et.al (Eds.), Reading in Environmental Management. Asian and Specific Dev. Inst., UN .

تأثیر معماری تعاملی در طراحی پارکینگ های طبقاتی مورد مطالعه: طراحی پارکینگ های مکانیزه هوشمند

تاریخ دریافت: ۹۸/۰۵/۳۱

تاریخ پذیرش: ۹۸/۰۷/۰۲

کد مقاله: ۲۳۵۲۱

بهروز شبان^۱، خداوردی جعفری^۲

چکیده

گسترش شهرها و به دنبال آن افزایش روزانه هزاران خودرو، دغدغه های حال حاضر عده کثیری از مردم جهت یافتن مکانی مناسب و امن، با رویکردهای نوین، جهت استقرار خودروهایشان در آن مکان، به حیاتی ترین مشغله فکری در جوامع امروزی مبدل شده است. با افزایش خودروهای شخصی در سطح کلان شهرها، و در نتیجه آن، افزایش تعداد سفرها با این وسایل نقلیه، طراحی پارکینگ به مساله مهمی در مطالعات و برنامه ریزی های شهری تبدیل شده است. در این گونه شهرها، هر فعالیت اقتصادی نیاز به تامین فضا پارکینگ متناسب با سطح فعالیت خود را دارد. به این ترتیب، با توجه به فضای زیادی که توسط هر وسیله اشغال می شود، سطح وسیعی از فضا مفید شهری، به پارکینگ اختصاص می یابد. لزوم وجود چنین اماکنی خصوصاً در کلان شهرها جهت رفاه حال تمامی هموطنان، تفکر و پیش زمینه اصلی احداث و راه اندازی پارکینگهایی با به روزترین فن آوری ها در زمینه معماری پاسخگو، معماری تعاملی و یا معماری دینامیک، که نماد نگرشی جدید در عرصه های معماری می باشد؛ تاکید داشت. معماری تعاملی طرح کلی دیدگاهی برای آینده، از طریق ترکیب و یکپارچه سازی تکنولوژی جدید می باشد. هدف این پژوهش، دستیابی به نحوه شکل گیری صحیح پارکینگ های طبقاتی براساس بهره گیری از شاخه تکنولوژی معماری تعاملی است؛ از این رو، با توجه به بهره گیری از روش کیفی، به تحقیق و بررسی در این زمینه می پردازیم.

واژگان کلیدی: پارکینگ طبقاتی، معماری تعاملی، معماری هوشمند

۱- دانشجوی کارشناسی ارشد مهندسی معماری، موسسه آموزش عالی اسوه معاصر تبریز

۲- دکترای تخصصی معماری، استادیار موسسه آموزش عالی اسوه معاصر تبریز

۱- مقدمه

با رشد سریع شهرنشینی در دهه‌های اخیر و افزایش تعداد مسافرت‌های شهری و پیشرفت تکنولوژی، تعداد خودروها در شهر افزایش قابل توجهی پیدا کرده است؛ که این امر باعث ایجاد ترافیک و همچنین کمبود محل پارک خودرو شده است. در دنیا وابسته به خودرو، پارکینگ‌ها به همان اندازه راه‌ها و پل‌ها، اهمیت دارند (خانی، ۱۳۹۱: ۳). پارکینگ‌ها از جمله زیرساخت‌های شهری بوده که توجه چندانی به آن نشده است. کمبود پارکینگ‌ها در شهرها، باعث توقف خودروها در کنار خیابان‌ها گردیده؛ بدین ترتیب عملاً سطوحی که باید در اختیار ترافیک سواره قرار بگیرد، به محل توقف تبدیل گشته و باعث افزایش ترافیک معابر می‌شود (متکان، شکبیا و همکاران، ۱۳۸۴: ۱۴). پیش‌بینی فضا مناسب پارکینگ برای خودروها به ویژه در مناطق پرتراکم و مرکزی شهر، علاوه بر صرفه‌جویی در زمان تلف شده برای جستجو فضا پارکینگ، سبب صرفه‌جویی در مصرف سوخت، کاهش استهلاک وسایل نقلیه، کاهش حجم خودروهای سرگردان در پی جستجو فضا پارکینگ، و در نتیجه کاهش زمان تاخیر در شبکه می‌شود (احمدی، ۱۳۸۶).

برای این که بین انسان و محیط تعامل برقرار شود، تعلق و میل ضروری است (ذوالفقاری زاده، ۱۳۸۵). رابطه بین انسان و فضا، یک رابطه متقابل و دارای دو جنبه تأثیرات رفتار بر فضا و تأثیرات فضا بر رفتار است (جوادی، بوداغ و همکاران، ۱۳۹۴). مکان‌ها یا ساختمان‌هایی که در معماری تعاملی خلق می‌شوند، معمولاً هوشمند هستند و به نیازهای کاربران، شرایط محیطی و ... عکس‌العمل نشان می‌دهند. در معماری تعاملی از کلیه امکانات طراحی، تجهیزات و تکنولوژی روز و اطلاعات آنی مکانی و محیطی برای آسایش و برقراری ارتباط بنا و کاربر استفاده می‌شود. به طور کلی، هدف از معماری تعاملی، طراحی و ساخت فضاهایی است که قابلیت انطباق با نیازها و شرایط متغیر افراد، محیط پیرامون و جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کنند را داشته باشد. جابجایی اطلاعات بین دو سیستم، اصل اساسی تعامل است. نکته اساسی در مورد سیستم‌های معماری تعاملی این است که باید تعامل در آن‌ها به شکل یک چرخه باشد؛ در غیر این صورت، تعامل صورت نگرفته و صرفاً واکنش نشان داده می‌شود (پناهی، آذری، ۱۳۹۳). برای نوآوری در طراحی پارکینگ‌ها، باید درک موثری از فضا در ذهن مخاطب شکل گیرد. در این راستا، با بهره‌گیری از معماری تعاملی که روند تحقیق خود را در طول طراحی از طریق تعامل با کاربران و محیط به نمایش می‌گذارد، می‌توان الگویی برای خلق محیط بصری مطلوب‌تری در مقیاسی کلان‌تر از معماری ارائه کرد (برگرفته از آصفی، واسعی؛ ۱۳۹۷).

۲- روش تحقیق

پژوهش حاضر را می‌توان با پرسش آیا معماری تعاملی می‌تواند معیاری مناسب برای طراحی پارکینگ‌های طبقاتی محسوب شود؟ آغاز کرد. در راه پاسخگویی به پرسش مطرح شده؛ هدف این پژوهش، بهره‌گیری از مفاهیم ارائه شده در زمینه معماری تعاملی و کاربری آن در طراحی پارکینگ طبقاتی به روش کیفی می‌باشد. با توجه به پرسش و اهداف پژوهش، روش مورد استفاده در این تحقیق به صورت توصیفی - تحلیلی از زیرمجموعه‌های تحقیق کیفی مدنظر قرار گرفته است. تحقیق کیفی را می‌توان تلاشی در جهت توصیف غیر کمی از حوادث، موقعیت‌ها و گروه‌های کوچک اجتماعی با توجه به جزئیات و تلاش در ارائه تعبیر و تفسیر از معانی که انسان‌ها در موقعیت‌های عادی و طبیعی حاکم به زندگی خود و حوادث می‌بخشند، بیان کرد. در توضیح روش توصیفی، می‌توان بیان داشت که هدف از این تحقیق، توصیف و تفسیر شرایط و روابط موجود می‌باشد، که در آن بیشتر به زمان حال دقت می‌گردد؛ تحلیل محتوا را نیز می‌توان تجزیه و تحلیل منظم پیام‌هایی که از طریق گوناگون برای دستیابی به ویژگی‌های مختلف، علل صدور و آثار پیام‌ها و اندیشه‌های صادر کننده می‌پردازد، مطرح کرد.

۳- مفهوم پارکینگ

به موازات افزایش تعداد وسایل نقلیه موتوری در شهر و با توجه به ابعاد و حجم قابل ملاحظه این وسایل، پیش‌بینی فضاهایی جهت پارک خودروها موضوعیت پیدا کرده است؛ تا آنجا که پارکینگ یکی از کاربری‌های ضروری شهر را تشکیل می‌دهد و در ضوابط شهرسازی و معماری نیز جایگاه ویژه‌ای را به خود اختصاص داده است (سید صدر، ۱۳۸۱). واژه پارکینگ را می‌توان به ۳ صورت زیر تعریف کرد:

۱. پارکینگ عبارت است از محل‌هایی که وظیفه جمع‌آوری ترافیک ساکن از خیابان‌ها را بر عهده دارد (یغفوری، فتوحی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۷۸).

۲. پارک وسایل نقلیه در سطوح عمومی و قابل دسترسی عام را پارکینگ می‌گویند (مختاری ملک آبادی، ۱۳۸۸: ۱۲۰).

۳. پارکینگ فضایی است که برای توقف وسایل نقلیه در نظر گرفته می‌شود و پایان منطقی یک سفر با وسیله نقلیه است (قنبری، نوبخت حقیقی و همکاران، ۱۳۹۶: ۴۴).

با توجه به مفهوم ارائه شده در زمینه پارکینگ، پارکینگ طبقاتی را نیز می‌توان به صورت ساختمانی که برای پارکینگ خودروها طراحی شده است؛ به گونه‌ای که دارای چند طبقه برای افزایش تعداد خودروهایی که امکان توقف دارند، مطرح کرد.

۴- اهمیت ایجاد پارکینگ‌های طبقاتی

پارکینگ‌ها یکی از تسهیلات حمل و نقل شهری بوده و احداث آن جزو ملزومات مدیریت ترافیکی شهرها محسوب می‌شود؛ از این‌رو، کمبود این کاربری تأثیرات نامطلوبی بر جای می‌گذارد (شاهی، ۱۳۷۹). اهمیت احداث پارکینگ‌های طبقاتی عمومی را می‌توان به شرح زیر بیان کرد:

۱. کاهش ترافیک از طریق کاستن از میزان توقف‌های حاشیه‌ای و افزایش ظرفیت و حجم سرویس‌دهی معابر و تقاطع‌ها و تخلیه سریع آن‌ها
۲. کاهش سفرهای سرگردان ناشی از جستجو محل پارک
۳. کاهش مسافت طی شده و زمان سفر با کم شدن سفرهای سرگردان و افزایش سرعت سفر
۴. عدم استفاده از معابر محلی و ایستگاه‌های اتوبوس واحد و سرویس‌های عمومی برای پارک کردن خودروهای شخصی
۵. کاهش تصادفات ناشی از جستجو برای محل پارک در معابر و سفرهای سرگردان و تصادفات ناشی از برخورد خودروهای در حال حرکت با وسایل نقلیه پارک شده در معابر
۶. کاهش آلودگی هوا و صدا با حذف عوامل آلودگی مثل کم و زیاد شدن سرعت خودروها، حرکت منقطع خودروها در اثر ترافیک و سروصدای ناشی از بوق خودروها در ترافیک
۷. عدم اتلاف وقت و انرژی (عبادی، ۱۳۸۵).

۵- مفهوم معماری تعاملی

در یک تعریف کلی، معماری تعاملی نوعی از معماری است که در آن با استفاده از مواد، مصالح و تجهیزات هوشمند و طراحی در محیط‌های مجازی و دیجیتال، به ایجاد مکان‌هایی برای برقراری روابط متقابل بین انسان، فضا، مکان و محیط پرداخته می‌شود. معماری تعاملی طرح کلی دیدگاهی برای آینده، از طریق ترکیب و یکپارچه‌سازی تکنولوژی جدید می‌باشد. بطور کلی، معماری تعاملی شامل سه موضوع تعامل انسان و محیط، ابزارهای محرک فیزیکی و زیرساخت‌های محاسباتی قابل ادغام می‌باشد (پناهی، آذری، ۱۳۹۳). جدول ۱ به بیان تعاریف ارائه شده از جانب محققین در زمینه معماری تعاملی پرداخته است.

جدول ۱: معماری تعاملی از دیدگاه اندیشمندان (آصفی، واسعی؛ ۱۳۹۷ و پناهی، آذری، ۱۳۹۳ و Miles, Fox, 2009)

محققین	تعاریف
نوواک	از معماری تعاملی به عنوان یک معامله هوشمندانه یاد کرده است و آن را معماری که نه تنها متقابل اثر می‌گذارد، بلکه تراکنش یا معامله هم می‌کنند و هم کاربر و هم اثر تغییر شکل می‌دهند، تعریف نموده است.
سوگیو ^۱	معماری تعاملی در حقیقت پاسخ به سوال مطرح شده در دهه ۱۹۶۰ توسط پرایس است که چطور یک ساختمان یا فضا می‌تواند به صورت پایدار به وجود آید یا مجدد خلق شود.
گوردون پاسک ^۲	در دهه ۱۹۷۰ و ۱۹۸۰، تئوری محاوره را که به عنوان پایه و اساس پیشرفت‌های معماری در زمینه معماری تعاملی در آن زمان بود، را توسعه داد و معتقد است، یک محیط باید به کاربر اجازه شرکت در ترکیب و شکل‌دهی به محیط اطرافش را بدون هیچ هدف مشخصی بدهد.
بوردی	وی مقاله‌ای در این زمینه در سال ۱۹۹۷ نوشت و در آن بیان کرد که ما باید به محیط اطرافمان ترکیب اولیه را یاد بدهیم و سپس خود محیط، سازماندهی هوشمند نموده و فضا تعاملی را فراهم خواهد آورد.
رابین هانسن ^۳	سیستم‌های چندرسانه‌ای در حال حاضر در زمینه عمومی و خصوصی زندگی به عنوان فضا میانی تعاملات طراحی شناخته شده‌اند. به گفته این دو محقق، بسیاری از این طراحی‌ها برای محدوده فضا عمومی است.

بدین وسیله ما حقیقت معماری تعاملی را در ترکیب بیشتر سطوح که ارتباطات معاصر ما را احاطه کرده است، درک می‌کنیم و کامپیوتر، دنیا تکنولوژی اطلاعات و اصول چشم‌انداز ذهنی معماری امروز است. بنابراین معماری امروز درگیر شرکت دادن معماری

1 Sōgyū

2 Gordon Pask

3 Robin Hanson

با دنیا دینامیک و پیوستگی میان آن‌ها و در مافوق همه این‌ها، وجود معماری تعاملی نمونه اصلی فناوری اطلاعات است (Bullivant, 2005).

۶- جایگاه معماری تعاملی

کاربرد روزافزون و گریزناپذیر تکنولوژی صنعتی و سپس تکنولوژی الکترونیک، در مجموع معماری تعاملی، موجب شد که گروهی از معماران و شهرسازان در پی یافتن راه‌حلی برای آشتی دادن تکنولوژی با طراحی و مسائل محیطی باشند. به ویژه پس از مساله بحران انرژی، موضوع هماهنگ‌سازی فضا معماری با محیط طبیعی بسیار مورد توجه قرار گرفت و معماری اکوتک (اکولوژی + تکنولوژی) به تدریج جایگزین معماری‌های تک گردید. سخن از پایداری در معماری را می‌توان به تصور و طراحی ساخت و سازهای آینده تعبیر کرد، می‌توان پایداری را الگویی تصور کرد که در آن منابع و مصالح در دسترس، بیش از هدر دادن یا نادیده گرفته شدن، با کارایی بیشتری به کار گرفته شوند. جایگزینی پارادایم مکانیکی با پارادایم ارگانیسم، الگوبرداری شده از طبیعت و رفتار سیستم‌های طبیعی و تقلید از زندگی، به معماران این امکان را می‌دهد که رفتار ساختمان‌هایشان را مطابق با الگوهایی خاص و در تعامل با محیط اطراف بهینه کنند. در کنار این تغییر در پارادایم، پیشرفت در تولید مواد جدید مانند انواع سرامیک‌ها، آلباژها، کامپوزیت‌ها، پلیمرها و ... دامنه اختیارات معماران را بسیار گسترده‌تر از پیش کرده است (زلنر، ۱۳۸۶).

۷- هدف از معماری تعاملی

به طور کلی هدف از معماری تعاملی، طراحی و ساخت فضاهایی است که قابلیت انطباق با نیازها و شرایط متغیر افراد، محیط پیرامون و جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کنند را داشته باشد. این معماری در برابر معماری ایستا و بدون تغییر گذشته قرار می‌گیرد، که توانایی تطبیق‌پذیری با شرایط متفاوت را ندارد. در معماری تعاملی ساختمان به مثابه بدنی زنده است که در آن کامپیوتر به منزله مغز متفکری یا ساختار مکانیکی است که این بدن را هدایت می‌کند. سیستم‌های چند حلقه‌ای، هدف نهایی معماران تعاملی هستند؛ این سیستم‌ها، سیستم‌هایی پویا هستند که اطلاعات در آن‌ها دائماً در حال تبادل است، محیط و سیستم مداوم از هم تاثیر می‌پذیرند و پاسخ‌ها از پیش تعیین شده نیستند. این سیستم قادر است خروجی‌هایش را در طول زمان و در تعامل و ارتباط کامل با ورودی‌های دریافتی از محیط ارتقا دهد (Fox, Miles, 2009).

۸- مفهوم فضا در معماری تعاملی

مهم‌ترین ویژگی معماری‌های مدرن هم‌چون معماری تعاملی، ارائه کشفیات جدید از مفهوم فضا است؛ چرا که فضا به عنوان کیفیتی مثبت در کنار مثلث ویتروویوس قوام تازه‌ای را از معماری مدرن پی ریخته است. ترکیب فضا با مثلث ویتروویوس در شکل ۱ نشان داده شده است (پناهی، آذری، ۱۳۹۳).

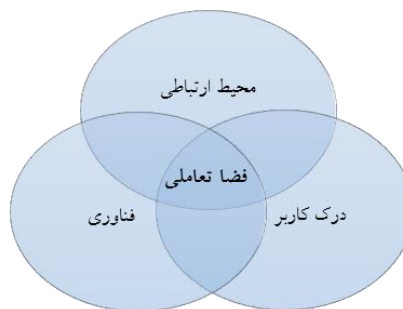
شکل ۱: ترکیب فضا با مثلث ویتروویوس (پناهی، آذری، ۱۳۹۳)

در این مفهوم، فضا زمینه‌ای سه بعدی است که اشیا در آن قرار می‌گیرند و دارای جهات و موقعیت نسبی متفاوتی هستند. فضا، ماده جوهری معماری است و ماهیت بی‌شکل است، یعنی شکل بصری و کیفیت نوری و ابعاد آن بستگی کامل به حدودش دارد، که توسط عناصر تشکیل‌دهنده فرم تعریف می‌شود. وقتی فضا توسط این عناصر شروع به محصور و سازماندهی شدن می‌کند، معماری تعاملی ایجاد می‌گردد و شخصیت فضا در این مفهوم تابع نظم حاکم بین این عناصر خواهد گشت. معماران مدرن در کاهش مفهوم فضا به تصور بصری آن و هم‌چنین کاهش این مفهوم به مفهوم جا و در پاره‌ای مواقع به مفهوم فاصله بین اشیاء مصر و مقصر بوده‌اند؛ هم‌چنین، نگاه ویژه تحمیل شده به انگاره فضا معماری در دوران مدرن، منجر به انحراف اذهان عمومی از

واقعیت فضا نیز گردیده است. در دوران مدرن، آگاهی از فضا نه در خلال هستی قابل زیست آن، بلکه از بازنمایی‌های کاهش یافته از آن و از طریق انضباط‌های روشنفکرانه و تمرین‌های ایدئولوژیک سرمایه‌داری رخ داده است (پناهی، آذری، ۱۳۹۳). با حضور تکنولوژی دیجیتال در معماری و قرارگیری فضا در عصر ارتباطات، به مفهوم جدیدی از طراحی فضا می‌رسیم که به آن فضا تعاملی گفته می‌شود، و از ویژگی‌های فضا مجازی و معماری دیجیتال است. از این باب، آن چه ضرورت می‌یابد، شناخت فضا تعاملی است که پس از بررسی و آشنایی با مفهوم آن بتوان جایگاه و چگونگی تاثیرگذاری تکنولوژی دیجیتال بر آن فضا را مورد تحلیل قرار داد (نقره‌کار، ۱۳۸۷).

۸-۱- فضا تعاملی در معماری

بسیاری از محققان علوم ارتباطات و رایانه معتقدند که تعاملی بودن ناشی از خصوصیات فناورانه است، که به کاربر اجازه می‌دهد تعامل داشته باشد. سرعت تعامل یا زمان پاسخ، میزان ویژگی‌هایی که این توانایی را می‌دهند که بتوان در محیط رسانه‌ای دستکاری کرد، توانایی یک سیستم برای نقشه‌برداری، کنترل بر فعالیت‌های کاربر به روشی طبیعی یا قابل پیش‌بینی. استیور معتقد است که محیط‌هایی مانند فضا مجازی، پیام‌رسانی الکترونیک و دیگر بافت‌ها، تعاملی بودن را در خود دارا هستند و در این محیط‌ها کنترل به ویژه توانایی برای تاثیرگذاری و یا تغییر فیزیکی محتوا و تبادل دو سویه پیام از عامل‌های اصلی محسوب می‌شود (مستغنی، ۱۳۸۴). بدین ترتیب، با توجه به شکل ۲، محققانی که تعاملی بودن را در چارچوب فناوری تعریف می‌کنند، اساساً به این موضوع اشاره می‌کنند که یک فناوری به چه میزان برای مخاطب خود امکان کنترل و اعمال نظر فراهم می‌کند. به طور کلی همه نظریه‌پردازان بر این عقیده‌اند که ویژگی تعاملی بودن وابسته به فناوری است؛ یعنی اگر فناوری چنین امکانی نداشته باشد، نمی‌توان به تعاملی بودن دست یافت. به عبارت دیگر، آن‌ها تعاملی بودن را منوط و مشروط به این می‌دانند که یک فناوری به چه میزان ویژگی‌هایی مثل کنترل، انتخاب‌گری، دوسویگی، سرعت در پاسخ‌گویی و ... را که از مولفه‌های تعاملی بودن هستند، در اختیار کاربر قرار می‌دهد (پناهی، آذری، ۱۳۹۳).

شکل ۲: فضای تعاملی (مستغنی، ۱۳۸۴)

۸-۲- تعاملی بودن با تاکید بر فناوری

محققین در این سنت، تعاملی بودن را برحسب این که چه تعداد و چه نوع اشکال فناورانه ارتباطات تعاملی را مهیا می‌کند، تعریف می‌کنند. از سویی دیگر، برخی محققین از جمله لوارل^۱، به گونه‌ای آن را می‌بیند که بیشتر به کاربر کنترل می‌دهد و بر قدرت گزینش‌گری کاربر که در حقیقت کنترل او بر ماشین است، تاکید دارد. وی معتقد است که تعاملی بودن، خصوصیات رسانه است. وی تناوب قدرت انتخاب‌های کاربر، اهمیت فعالیت‌های مراجعه و این که چه مقدار گزینه برای انتخاب دارد را به عنوان عوامل مهم فرایندهای تعاملی بودن می‌داند (تاتار، ۱۳۸۳). محققانی که تعاملی بودن را در چارچوب فناوری تعریف می‌کنند، اساساً به این موضوع اشاره می‌کنند که یک فناوری به چه میزان برای مخاطب خود امکان کنترل و اعمال نظر فراهم می‌کند. به طور کلی، همه نظریه‌پردازانی که مورد اشاره قرار گرفتند، بر این عقیده‌اند که ویژگی تعاملی بودن وابسته به فناوری است؛ یعنی اگر فناوری چنین امکانی نداشته باشد، نمی‌توان به تعاملی بودن دست یافت. به عبارت دیگر، آن‌ها تعاملی بودن را منوط و مشروط به این می‌دانند که یک فناوری به چه میزان ویژگی‌هایی مثل کنترل، انتخاب‌گری، دوسویگی، سرعت در پاسخ‌گویی و ... را که از مولفه‌های تعاملی بودن هستند؛ در اختیار کاربر قرار می‌دهد (پناهی، آذری، ۱۳۹۳).

۹- پارکینگ‌های مکانیزه هوشمند

^۱ یکی از طرفداران دیدگاه فناوری محور تعامل

پارکینگ مکانیزه هوشمند می‌تواند با استفاده از فن‌آوری‌های پیشرفته، در زمینه نظارت و مدیریت پارکینگ، به عنوان یک استراتژی محرک شهری تعریف شود. در قلب مفهوم پارکینگ مکانیزه هوشمند، توانایی دسترسی، جمع‌آوری، تجزیه و تحلیل، انتشار و اعمال اطلاعات در مورد استفاده از پارکینگ نهفته است (Hashem, E Solyman, 2017). پارکینگ‌های مکانیزه از لحاظ طرح و عملکرد به انواع زیر تقسیم می‌شوند:

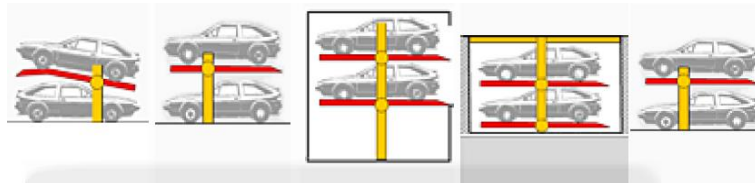
۱- پارکینگ‌های مکانیزه از لحاظ عملکرد

پارکینگ‌های مکانیزه از لحاظ عملکرد به دو گروه نیمه خودکار (نیمه مکانیزه) و تمام خودکار (تمام مکانیزه) تقسیم‌بندی می‌شوند. در پارکینگ‌های مکانیزه تمام خودکار، جابجایی خودروها از ابتدا ورود تا توقف در سالن اصلی به صورت مکانیکی و بدون احتیاج به راننده صورت می‌پذیرد. در حالی که در نوع نیمه خودکار، قسمتی از عمل انتقال و پارک خودرو توسط راننده و قسمتی دیگر توسط سامانه‌های مکانیکی بالابرنده و یا انتقالی انجام می‌گیرد (شادمان‌فر، ۱۳۸۵).

۲- پارکینگ‌های مکانیزه از لحاظ طرح

۲-۱- انبارهای کم‌ارتفاع^۱

ارتفاع کلی این سیستم که به آن سیستم جکی یا پارکینگ دومرحله‌ای نیز گفته می‌شود، خیلی کوتاه در نظر گرفته شده است؛ به طوری که قابل نصب در پارکینگ‌های ساختمان‌های مسکونی است و می‌تواند ظرفیت آن را دو یا سه برابر کند. عملکرد این سامانه بسیار ساده می‌باشد؛ بدین‌گونه که پس از قرار گرفتن خودرو در جایگاه خود، بالابرهای مکانیزه آن را روی یک سکو صلب بالا می‌برد، تا فضا لازم برای پارک خودرو دیگر در زیر آن ایجاد شود (شکل ۳). در بعضی از طرح‌ها، می‌توان با پایین بردن خودرو در فضایی که در زیرزمین ایجاد شده، همین ظرفیت‌سازی را محقق نمود (سیدحسینی، خدیور، ۱۳۹۱).

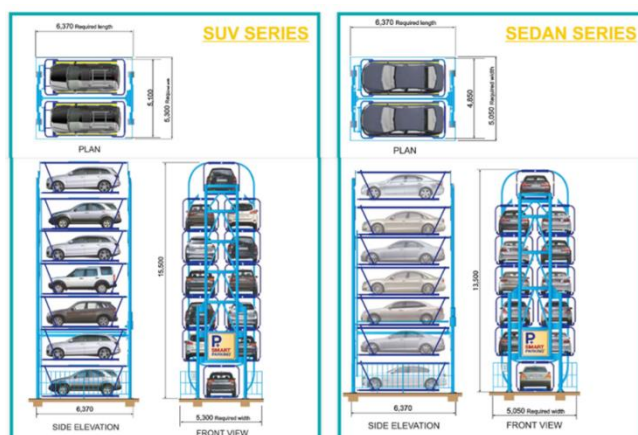
شکل ۳: انواع مختلف روش‌های ذخیره‌سازی در سیستم انبارهای کم‌ارتفاع (سیدحسینی، خدیور، ۱۳۹۱)

۲-۲- سیستم چرخشی^۲

این سامانه شباهت زیادی به چرخ‌وفلک دارد. با این تفاوت که خودروها در آن سوار خواهند شد. سیستم محرکه این پارکینگ، یک موتور گیربکس است که به وسیله چرخ‌دنده، ریلی را حول محوری تقریباً بیضی شکل می‌چرخاند. این ریل به محفظه‌های قرارگیری خودرو وصل شده و تمامی خودروها را به همراه خود به دور این محور می‌چرخاند (شکل ۴). فضا اشتغال شده توسط این سیستم بسیار کم و به اندازه دو خودرو بوده و امکان پارک ۵ تا ۱۶ خودرو را فراهم می‌سازد. حرکت پارکینگ کاملاً در اختیار اپراتوری است که در پای پارکینگ قرار دارد. در مواقع اضطراری با فشار شاسی حرکت فوراً متوقف می‌شود (سیدحسینی، خدیور، ۱۳۹۱).

1 Low Rise Stackers

2 Rotary System

شکل ۴: سیستم چرخشی (<http://smartparking.ir/>)

۲-۳- سیستم برجی^۱

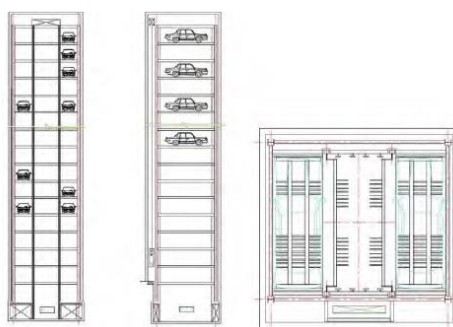
این نوع پارکینگ طبقاتی مکانیزه برای استفاده بهینه از فضا در مرکز شهر طراحی شده است. از پارکینگ‌های برجی می‌توان در درون ساختمان‌ها یا فضا بیرونی آن‌ها استفاده کرد. ظرفیت بالا، ویژگی منحصر به فرد این نوع پارکینگ است (شکل ۵).

پارکینگ برجی افقی

این نوع پارکینگ‌ها دارای آسانسوری خاص است که در قسمت ورودی قابل رویت می‌باشد. داخل فضا پارکینگ، بالابر در وسط قرار گرفته و محل استقرار خودروها در سمت راست و چپ طبقات می‌باشد. صفحه مخصوص جابجایی به راست و چپ حرکت کرده و خودروها را به داخل یا خارج محل پارک انتقال می‌دهد. این پارکینگ برای استفاده بهینه از زمین‌های با برزیداد و عمق کم مناسب است.

پارکینگ برجی عمودی

این نوع پارکینگ دارای سیستم لیفتی مشابه با پارکینگ برجی افقی می‌باشد و بالابر در وسط قرار دارد. با این تفاوت که جای پارک خودروها در جلو و عقب قرار دارند. صفحه مخصوص جابجایی به جلو و عقب حرکت کرده و خودروها را به داخل یا خارج فضا پارک انتقال می‌دهد. این نوع پارکینگ برای استفاده بهینه از زمین‌هایی با برکم از خیابان مناسب است (یوسفی، صدیق، ۱۳۹۴).

شکل ۵: سیستم برجی (یوسفی، صدیق، ۱۳۹۴)

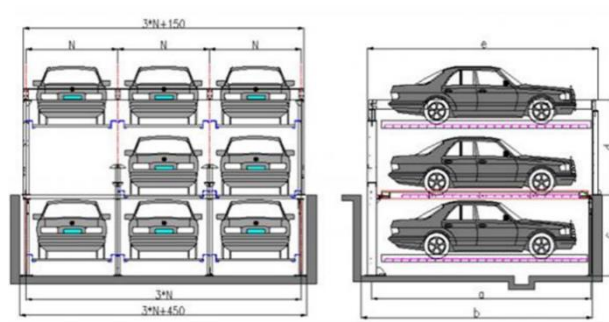
۲-۴- سیستم پازل^۲

این سیستم از ترکیب روش‌های انبارش خودرو و جابجایی خودروهای نزدیک به هم استفاده می‌کند. بدین ترتیب که خودرو در سطح زمین بر روی سکو حمل (پالت) قرار گرفته و سپس با حرکت‌های افقی و عمودی به محل مناسب منتقل می‌گردد (شکل ۶). در واقع با حرکت پازلی خودروها، فضا لازم برای ورود و خروج خودروها فراهم می‌آید و بدین منظور در سطح دروازه ورودی، باید

1 Tower System

2 Puzzle System

یک مکان آزاد وجود داشته باشد. در این سیستم تعداد طبقات معمولاً بین ۲ تا ۶ طبقه طراحی می‌شود و مدول‌های افقی آن به هر تعداد مورد نیاز قابل نصب و اجرا می‌باشد (سیدحسینی، خدیور، ۱۳۹۱).

شکل ۶: سیستم پازل (<http://my-autoparking-com.sell.everychina.com/>)

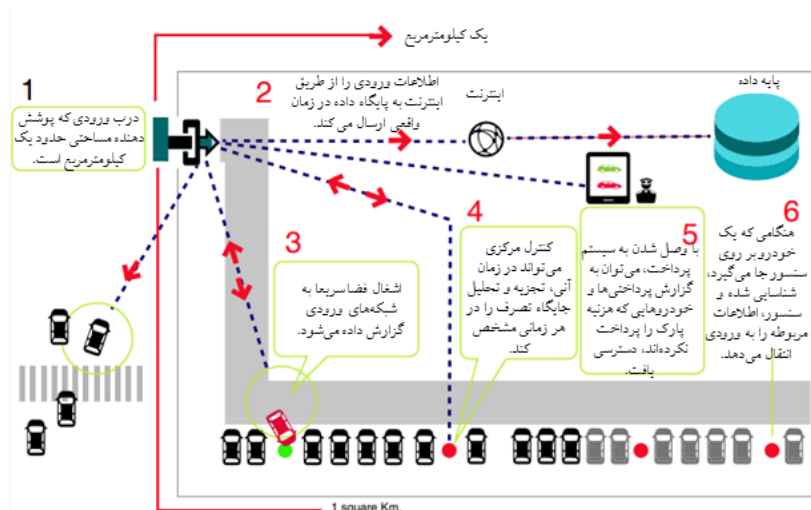
۲-۵- سیستم سیلندری - سیلو^۱

سیستم سیلو به شکل یک استوانه بتنی مسلح است. این سیستم در زمین‌های به شکل ربع دایره و نیم دایره قابل طراحی و اجرا می‌باشد. مکانیزم انتقال بر مبنای حرکت صفحات چرخشی متصل به یک برج فلزی است که فضا وسط سیلندر را اشغال نموده است (شکل ۷). صفحات چرخشی همزمان با بالا بردن خودرو می‌تواند آن را تا ۳۶۰ درجه بچرخاند. این چرخش سبب قرارگیری خودرو در روبرو محل پارک مربوطه در تراز مورد نظر می‌گردد (سیدحسینی، خدیور، ۱۳۹۱).

شکل ۷: سیستم سیلندری (<http://rama-team.com/>)

در شکل ۸، تجزیه و تحلیل جریان کار کلی پارکینگ مکانیزه نشان داده شده است.

شکل ۸: تجزیه و تحلیل جریان کار کلی پارکینگ مکانیزه (Basu, 2014: 4)

- در جهت آشنایی کامل با جریان کار پارکینگ مکانیزه، بیان چند نکته ضروری است.
- سیستم پشتیبانی پارکینگ از سه بخش اصلی نظارت، کنترل و نمایش تشکیل شده است. علاوه بر سه بخش ذکر شده، سیستم نظارت مرکزی برای نگهداری پایگاه داده فضا پارکینگ و یک ورودی اساماس نیز شامل این بخش می‌باشند.
- بخش نظارت با استفاده از سنسورهای اولتراسونیک^۱ / سنسور نور محیطی^۲، به شناسایی محل‌های پارک خالی پرداخته و اطلاعات به دست آمده را از طریق زایگی^۳ به واحد کنترل انتقال می‌دهد.
- سنسور علاوه بر شناسایی خودرو، اطلاعات اضافی مانند مدت زمانی که خودرو پارک شده، و نیز وضعیت سلامتی آن را گزارش می‌دهد.
- واحدهای کنترل، اطلاعات را پردازش کرده و آن‌ها را به سیستم نظارت مرکزی منتقل می‌کنند.
- سیستم نظارت متمرکز، اطلاعات فضا پارکینگ به دست آمده را از طریق یودی‌پی^۴ کنترل کننده دریافت می‌کند. سپس اطلاعاتی از قبیل زمان پارک شده، اطلاعات صورت حساب و جزئیات را به تلفن همراه کاربر ارسال می‌کند (Basu, 2014: 5).
- سیستم‌هایی که در طراحی پارکینگ‌های مکانیزه مورد استفاده قرار می‌گیرند را می‌توان به صورت جمع‌بندی کرد.
- سیستم راهنما پارکینگ هوشمند رمپی پی‌جی‌اس^۵
- سیستم راهنما پارکینگ هوشمند رمپی پی‌جی‌اس، از مدرن‌ترین و سودمندترین سیستم‌ها در سراسر جهان می‌باشد. این سیستم جهت ساختمان‌های اداری، مراکز خرید، ایستگاه‌های راه‌آهن، فرودگاه‌ها و هتل‌ها مناسب می‌باشد. این سیستم، مکان‌های پارک خالی را مشخص و راننده را در کم‌ترین زمان ممکن به نزدیک‌ترین مکان راهنمایی می‌کند. سیستم قابلیت تنظیم برای نیازهای مختلف را دارا می‌باشد. در هر مکان پارک یک سنسور مافوق صوت جهت مشخص کردن وضعیت مکان و ارسال اطلاعات به لایه بالاتر موجود است (شکل ۹). هنگامی که لایه بالاتر اطلاعات را دریافت کرد، نشانه‌های مختلف را ارسال می‌کند (یوسفی، صدیق، ۱۳۹۴).

شکل ۹: پارکینگ هوشمند رمپی پی‌جی‌اس (http://nikava-co.com)

- 1 ultrasonic
- 2 ambient light sensor
- 3 Zigbee
- 4 UDP
- 5 PGS

- سیستم پارکینگ هوشمند با روش آراف‌آیدی^۱ (اسلایدینگ)

این سیستم متشکل از نرم‌افزار پردازشگر و سیستم شناسایی از طریق فرکانس‌های آراف‌آیدی است. در این سامانه با الصاق یک شناسه هوشمند (تگ) به شیشه خودرو و نصب آنتن‌های ورودی و خروجی در محل ورودی پارکینگ، می‌توان در صورت شناسایی خودرو توسط سیستم، بدون نیاز به افراد حاضر در محل، اقدام به مدیریت پارکینگ نمود (شکل ۱۰). در این سامانه، شناسه هوشمند الصاقی بر روی خودرو، اقدام به باز نمودن گیت‌های ورودی و خروجی پارکینگ می‌نماید. این سامانه برای اعمال محدودیت تردد و ثبت گزارش عبور و مرور خودرو و ... در مبادی ورودی و خروجی محوطه‌های پارکینگ عمومی، سازمان‌ها، عوارضی‌ها، بزرگراه‌ها و محدوده‌های ترافیکی کاربرد دارد. این روش جزء جدیدترین روش‌های کنترل پارکینگ‌ها محسوب می‌شود و قادر به شناسایی خودرو مجاز از فاصله ۳ متری گیت یا راه‌بند می‌باشد تا پس از معتبر بودن شناسه الصاقی در سیستم، دستور باز شدن راه‌بند به صورت خودکار صادر شود (Dolatabadi, 2015).

شکل ۱۰: پارکینگ هوشمند اسلایدینگ (<http://www.adroit-india.in>)

- رزرو و پرداخت مبتنی بر وب یا اپلیکیشن گوشی همراه

کاربر می‌تواند از طریق وب‌سایت و یا نرم‌افزارهای کاربردی نصب‌شده بر روی گوشی همراه خود، به رزرو محل پارک اقدام نماید. همچنین می‌توان با استفاده از این روش، پرداخت آنلاین هزینه مربوطه را نیز انجام داد. (شکل ۱۱)

شکل ۱۱: نحوه رزرو و پرداخت مبتنی بر وب یا اپلیکیشن گوشی همراه (<http://nobka.ir/>)

نتیجه‌گیری

در سال‌های اخیر، تعریف تازه‌ای از معماری به عنوان یک دیسپلین تاثیرگذار در جریان توسعه، به ویژه در مقیاس شهر مطرح شده است. این تعریف، فضا دیگری از معماری را مطرح نموده است که در آن معمار نقش سامانده فضا و ارتقاء دهنده کیفیت زیست و محیط را بر عهده دارد. او سعی می‌کند با تکیه بر ابعاد مختلف وجودی انسان، پایدارترین فضا ممکن را به وجود آورد. پروژه معماری، فرصتی برای ارائه معمار نیست، بلکه تلاشی انسانی است برای افزایش کیفیت فضا زیست. معمار کمک کننده است و این کمک با گفتگو و مشارکت با مردم به انجام می‌رسد. معمار به منابع می‌اندیشد و فقط از آن بهره نمی‌گیرد. فضا معماری، فضا توسعه است و با درک چند بعدی عوامل تاثیرگذار روبروست. فضا معماری، فضا استفاده‌کنندگان است و معماری زمینه‌ای است برای افزایش سطح آگاهی و ارتقاء. براین اساس، پروژه‌های معماری بیشتر محتوا برنامه‌ای پیدا می‌کنند و با این رویکرد، فضا معماری در آینده فضا دیگری خواهد شد؛ فضایی که با درک ارزش‌های حفاظت از منابع انسانی و محیط زیستی، زمینه ارتقاء کیفیت سکونتگاه پایدار را به وجود خواهد آورد.

رویکرد قرن بیست و یکمی در معماری، هر آینه نوید پیشرفت‌هایی شگرف را چه در حوزه تعریف فضا و چه در نحوه درک آن به دست می‌دهد. در این بین تعبیر به نسبه جدیدی با عنوان معماری تعاملی آن‌چنان این روزها در بازار اندیشه معمارانه رخ می‌نماید، که ظاهراً فضاهای آینده بدون لحاظ ایده‌های منتج آن، رنگ و بویی معاصر به خود نبیند. محیط‌های تعاملی، بخشی از معماری جدید و تکنولوژیک است که تجربه سنتی ما را از محیط پیرامونی متحول می‌کند و ما را در برخورد با این محیط متحیر می‌کند. شاید بتوان چنین گفت که معماری تعاملی، تمرین‌هایی در حوزه معماری است؛ با هدف ترکیب تکنولوژی دیجیتال و فضاهای مجازی به همراه تجربه‌های ملموس و فیزیکی. فضایی که به جای تعریف یک محصول ثابت معماری، یک معماری سیال و پویا را دنبال می‌کند. این حوزه از تعبیر فضا، می‌تواند هم خود نوعی از معماری و هم در خدمت آن باشد و به تعالی آن کمک نماید. طراحی می‌تواند با اجزایی ترکیب شود و یکی از آن اجزاء معماری است (پناهی، آذری، ۱۳۹۳).

هدف موردنظر در این پژوهش، بهره‌گیری از مفاهیم ارائه شده در زمینه معماری تعاملی و کاربرست آن در طراحی پارکینگ طبقاتی به روش کیفی بوده است؛ که در جهت دستیابی به اهداف مطرح شده، سعی نمودیم در ابتدا با بیان مفاهیم پارکینگ و معماری تعاملی، چگونگی تاثیرگذاری تکنولوژی بر معماری را بدست آورده و نمونه‌ای از تاثیر تکنولوژی بر طراحی پارکینگ‌ها را ارائه کنیم. با توجه به بررسی‌های صورت گرفته، می‌توان بیان کرد که معماری تعاملی، سبب بروز کنش و فعالیت میان افراد و محیط گشته و پیوندی قوی میان آن‌ها ایجاد می‌کند که سبب درک معنا در مکان شده، و در نهایت به هویت بخشیدن می‌انجامد. افزایش امنیت، کاهش آلودگی‌های محیطی، امکان دستیابی به برنامه‌های فیزیکی منعطف و ... از ساده‌ترین کارکردهایی است که می‌توان برای ساختمان‌های تعاملی در نظر گرفت. با در نظر گرفتن این موضوع که هدف طراحی تعامل‌گرا در معماری، توسعه و بسط دادن محصولات کاربردی و تاثیرات تکنولوژی بر طرح نهایی که از شروع فرایند مدنظر بوده، است؛ می‌توان بیان کرد که برای دستیابی به فضاهایی پویا و در عین حال طراحی ساختمان‌هایی منعطف، خواهان مطالعات و بررسی‌های مضاعفی در این زمینه می‌باشد.

منابع

- آصفی، مازیار؛ واسعی، نازنین؛ (۱۳۹۷)، «اصول و نقش معماری تعاملی در ارتقا کیفیت فضاهای جمعی»، سومین کنفرانس بین‌المللی عمران، معماری و طراحی شهری، تبریز
- احمدی، سیده زهره، (۱۳۸۶)، «بررسی مسایل و مشکلات پارکینگ ها و تأثیر آن بر ترافیک شهر»، مشهد: شرکت پژوهشی - فرهنگی اندیشه سازان پویای سعادت
- پناهی، سیامک؛ آذری، امید، (۱۳۹۳)، «ارزیابی توسعه معماری تعاملی با تأثیرپذیری از رویکرد تکنولوژی دیجیتال در طراحی»، اولین کنگره بین‌المللی افق‌های جدید در معماری و شهرسازی، تهران
- تاتار، ع؛ (۱۳۸۳)، «بررسی تعاملی بودن اینترنت بر رضایت کاربران در رفتار»، خبرجویی از سایت‌های خبری
- جوادی، مهسا؛ بوداغ، مهرناز؛ مکانی، ویدا؛ (زمستان ۱۳۹۴)، «درآمدی بر مفهوم هویت محیط انسان ساخت به وسیله مولفه‌های مکان، فضا و کالبد»، مدیریت شهری، دوره ۱۴، شماره ۴۱، ۱۳۹-۱۵۹
- خانی، باقر؛ (تابستان ۱۳۹۱)، «پارکینگ طبقاتی»، پایان‌نامه کارشناسی معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد ایلام
- ذوالفقاری‌زاده، حسن؛ (۱۳۸۵)، «درآمدی بر مبانی الگوی تعامل انسان و محیط»، دو فصلنامه علمی پژوهشی صفا، شماره ۴۲، ۶۰-۴۸
- زلتر، پ؛ (۱۳۸۶)، «فضای هیبریدی: فرم‌های جدید در معماری دیجیتال»، ترجمه علیرضا سید احمدیان و حمید خداپناهی، نشر هنر معماری قرن
- سیدحسینی، سیدمحمد؛ خدیور، مریم؛ (۱۳۹۱)، «مدل ارزیابی فنی اقتصادی انتخاب سطح مکانیزاسیون پارکینگ در مناطق شهری»، یازدهمین کنفرانس مهندسی حمل و نقل و ترافیک ایران
- سید صدر، ابوالقاسم؛ (۱۳۸۱)، «دایره المعارف معماری و شهرسازی»، انتشارات دانشیار
- شادمان‌فر، ر؛ (۱۳۸۵)، «پارکینگ‌های مکانیزه شهری»، اولین کنفرانس برنامه‌ریزی و مدیریت شهری، تهران، ایران
- شاهی، جلیل؛ (۱۳۷۹)، «مهندسی ترافیک»، چاپ پنجم، مرکز نشر تهران
- عبادی، موسی؛ (۱۳۸۵)، «مکانیابی پارکینگ‌های عمومی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی
- قنبری، حسین؛ نوبخت حقیقی، شهاب؛ محمدی، مریم؛ (بهار و تابستان ۱۳۹۶)، «مکانیابی پارکینگ‌های طبقاتی در شهر رشت»، دو فصلنامه علمی - پژوهشی پژوهش‌های بوم‌شناسی شهری، سال هشتم، شماره ۱، پیاپی ۱۵، ۴۱-۶۲
- متکان، علی اکبر؛ شکبیا، علیرضا؛ پورعلی، سیدحسن؛ عبادی، عیسی؛ (۱۳۸۴)، «تصمیم‌گیری قطعی و فازی در مکانیابی پارکینگ‌های عمومی طبقاتی»، فصلنامه علوم محیطی، شماره سوم
- مختاری ملک آبادی، رضا؛ (زمستان ۱۳۸۸)، «تحلیلی بر برنامه‌ریزی کاربری پارکینگ در شهر اصفهان با استفاده از مدل‌های کاربردی برنامه‌ریزی منطقه‌ای»، مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای، سال اول، شماره سوم، ۱۱۵-۱۳۴
- مستغنی، ع؛ (۱۳۸۴)، «خودیابی انسان در بستر فضا»، فصلنامه آبادی، شماره ۴۸، ۹۰-۹۳
- نقره‌کار، ع؛ (۱۳۸۷)، «درآمدی بر هویت اسلامی در معماری و شهرسازی»، تهران، شرکت طرح و نشر پیام سیما
- یغفوری، حسین؛ فتوحی، صمد؛ مسجدی، نجمه؛ (بهار ۱۳۹۵)، «بررسی توزیع فضایی مکانی پارکینگ‌های عمومی و مکانیابی بهینه آن (مطالعه موردی: منطقه ۲ و ۸ شهرداری شیراز)»، نشریه پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، سال هفتم، شماره بیست و چهارم، ۱۷۳-۱۹۰
- یوسفی، جواد؛ صدیق، مرتضی؛ (۱۳۹۴)، «بررسی طراحی پارکینگ‌های مکانیزه در دیاگرام معماری حرکتی براساس مولفه‌های ساختمان هوشمند»، دومین کنفرانس بین‌المللی علوم و مهندسی، ترکیه، استانبول
- Basu, Aditya; (2014), Smart Parking, Happiest Minds
- Bullivant, Lucy, (2005), 4dSPACE: interactive architecture (AD), Published in Great Britain
- Dolatabadi, M; (2015), Parking Management Nikava Engineering and Technical, Nikava co.pdfbook, Mashhad, Iran
- E Solyman, Ahmed; Hashem, Essam; (2017), Smart Parking System (Student Activity Project), Technical Report, <https://www.researchgate.net/publication/313667380>
- Fox Micheal, Miles Kemp, (2009), Interactive Architecture Book, Princeton Architectural Press

بررسی اثرات جمعیت شناور بر کیفیت خدمات شهری مورد مطالعه: مراکز آموزش عالی منطقه ۶ شهر تهران

تاریخ دریافت: ۹۸/۰۵/۲۲

تاریخ پذیرش: ۹۸/۰۶/۲۸

کد مقاله: ۵۷۳۹۴

رامین حاجی امیری^۱، علیرضا پورشیخیان^۲، کاظم خزایی^۳

چکیده

جمعیت مبانی اساسی هر نوع برنامه ریزی است و برنامه ریزی خدمات شهری نیز از این قاعده مستثنی نیست. جمعیت در محیط جغرافیایی دارای کیفیت و ساختارهای مختلفی است و تمام جمعیت ها ویژگی های یکسانی ندارند؛ بنابراین لحاظ کردن ویژگی های متفاوت جمعیتی در برنامه ریزی ها میتواند راهگشای بسیاری از مشکلات باشد. خدمات شهری به عنوان یکی از مهمترین مسائل شهری دارای ابعاد مختلفی در برنامه ریزی است. که بحث توزیع و تخصیص آن به شهروندان همواره منشأ تحولات گوناگونی در شهرها بوده است. از جمله مسائلی که در برنامه ریزی خدمات شهری بخصوص در برنامه ریزی شهرهای ایران مغفول مانده است بحث جمعیت های شناور است که جایگاه قابل توجهی در برنامه ریزی ها ندارند. کلانشهر تهران به عنوان بزرگترین و مهاجرپذیرترین شهر ایران دارای بیشترین جمعیت های شناور است. در قلب کلانشهر تهران منطقه ۶ که میزبان بیشترین و متنوع ترین خدمات شهری بخصوص از نوع فرامنطقه ای (دانشگاه تهران، بیمارستان امام خمینی، پارک لاله و...) است، شاهد بی توجهی به جمعیت شناور در برنامه ریزی ها هستیم. در این پژوهش سعی شده است نقش جمعیت های شناور در برنامه ریزی خدمات شهری در محدوده مورد مطالعه تبیین شود. به منظور عملیاتی شدن تحقیق مراکز آموزش عالی به عنوان نمونه مورد مطالعاتی انتخاب و نقشی که این نوع کاربری ها در جذب جمعیت شناور و متعاقباً ضرورت توجه به جمعیت شناور در برنامه ریزی خدمات شهری تحلیل و تبیین شده است. نتایج حاصل از پژوهش نشان می دهد که منطقه ۶ میزبان جمعیت بسیار بالایی از جمعیت شناور است که هر چند در منطقه حضور دارند و از خدمات استفاده می کنند اما عملاً جایگاه خاصی در برنامه ریزی خدمات شهری ندارند.

واژگان کلیدی: برنامه ریزی شهری، جمعیت شناور، خدمات شهری، منطقه ۶ شهر تهران

۱- دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد آستارا، Rh.amiri@iau-astara.ac.ir

۲- استادیار گروه جغرافیای طبیعی و عضو هیئت علمی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد آستارا

۳- دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه پیام نور تهران

۱- مقدمه

امروزه شهرنشینی به علت پیچیدگی در فرآیند و فرم‌های شهری و ساختارهای پیچیده‌ای که در قرن بیست و یکم بر آن حاکم شده است، مدیریت و برنامه‌ریزی شهرها را با چالش‌های اساسی مواجه کرده است. در نظام مدیریت پیشرفته شهری یکی از عمده‌ترین محورها و عملکردها، مسأله فرآیند خدمات‌رسانی است (هاشمی و یحیی پور، ۱۳۹۰: ۴۱) که اهمیت علمی آن در مناطق شهری، بر پایه نیاز به این خدمات جهت زیست‌پذیری زندگی شهرنشینی و کمک به آسایش و رفاه شهروندان فراهم شده است (Erkip, 1997, 18). در شهرهای کشورهای در حال توسعه با نارسایی‌های از نظر سرانه‌ای و نحوه توزیع برای دسترسی همه شهروندان مواجه است. در واقع شهرهای کشورهای در حال توسعه نتوانسته‌اند خدمات شهری را به صورت عادلانه بین همه شهروندان توزیع و تقسیم نمایند که این امر موجبات بروز معضلات اساسی از قبیل بی‌نظمی شهری و معضلات اجتماعی و سیاسی برای شهرها فراهم می‌کنند. از سوی دیگر ارائه بهینه خدمات شهری می‌تواند کیفیت زندگی در شهرها را بهبود بخشد و گامی در جهت توسعه پایدار شهری باشد. از آنجا که جمعیت شهری دارای ویژگی‌ها و ساختارهای مختلف است، برخی از گروههای جمعیتی بخصوص در شهرهای ایران جایگاهی در برنامه‌ریزی‌ها ندارند و علی‌رغم حضور دائمی در شهر، مورد بی‌توجهی قرار گرفته‌اند. نمونه بارز این امر گروه جمعیتی است که تحت عناوین مختلف در منطقه ۶ شهر تهران مستقر هستند و در این پژوهش با عنوان جمعیت شناور مطرح شده‌اند. با این رویکرد، در این پژوهش که با هدف تبیین نقش جمعیت شناور در برنامه‌ریزی شهری خدمات شهری انجام شده است. به منظور عملیاتی‌شدن تحقیق، مراکز آموزش عالی به عنوان یکی از عوامل جذب جمعیت شناور مورد مطالعه قرار گرفته است تا نقش مغفول مانده جمعیت‌های شناور در برنامه‌ریزی خدمات شهری آشکار شود. در این پژوهش علاوه بر تاکید بر جمعیت شناور ناشی از کاربری آموزش عالی در منطقه شش شهر تهران، به عوامل جذب جمعیت در محدوده مورد مطالعه نیز اشاره شده است.

۲- بیان مسأله

تدارک و فراهم نمودن خدمات و تسهیلات شهری اصلی‌ترین و مهمترین موضوع در برنامه‌ریزی شهری و توسعه است. توزیع این خدمات جهت بهترین و مفیدترین استفاده از آنها موضوع دیگر قابل توجه است. از آنجایی که شهروندان متعلق به طبقات متفاوت و ناهمگون هستند، میزان دسترسی آنها به این خدمات تحت تأثیر چگونگی توزیع (تخصیص) این خدمات قرار گرفته است (Erkip, 1997, 19).

جمعیت مبنای اساسی هر برنامه‌ریزی در هر مقیاسی اعم از جهانی، ملی، منطقه‌ای، شهری، روستایی و... می‌باشد. در واقع تمام برنامه‌ریزی‌ها لزوماً برای افرادی تهیه می‌شود که در جامعه ساکن بوده و جمعیت جامعه را تشکیل می‌دهند. هر گروه سنی و جنسی از جمعیت دارای نیازهای ویژه بوده و نیز اثرات ویژه بر جامعه دارند، که با اطلاع از کم و کیف آن میتوان برنامه‌ریزی دقیق‌تر و پخته‌تری را ارائه داد؛ چرا که نیازهای متفاوت گروههای سنی باعث آن می‌شود که برنامه‌ریزی بر اساس گروههای مختلف سنی صورت پذیرد (دویران، ۱۳۸۶: ۲۷). در واقع ترکیب سنی و جنسی جمعیت از مهمترین ارکان مطالعات جمعیتی است که باید برای هر نوع برنامه‌ریزی که برای انسان صورت می‌گیرد مد نظر واقع شود که برنامه‌ریزی برای خدمات شهری نیز از این قاعده مستثنی نیست.

عدم توجه به (ترکیب و ساختار) جمعیت و شاخص‌های آن در طرح‌های شهری از سوی مدیران برنامه‌ریزی موجب می‌شود که این طرح‌ها و برنامه‌ها نه تنها عاملی در اشاعه پراکندگی نامناسب و نارسایی خدمات منطقه‌ای شده و نیازهای جمعیت ساکن آن را برآورده نسازد بلکه سبب شده تا برخی مناطق با تراکم زیاد جمعیت در وسعت کم فضایی با مسائل و مشکلات عدیده‌ای روبه‌رو شود و ارائه خدمات به ساکنان آن را با مشکل مواجه سازد (زمانی، ۱۳۸۸: ۱۰۹). مهمترین رسالت برنامه‌ریزان و مدیران شهری در زمینه خدمات شهری، تلاش برای دستیابی به آرمان "برابری فرصتها" در دسترسی گروه‌های مختلف جامعه شهری به خدمات عمومی و از بین بردن تضاد در تأمین فرصت‌ها است (داداش پور و رستمی، ۱۳۸۹: ۱). مدیریت شهری در ایران در بسیاری از موارد خود مسبب بی‌نظمی در شهر است و عدم تخصص‌گرایی منجر به اعمال تصمیم‌ها و طرح‌هایی در شهرها می‌شود که نه تنها مشکلی از مشکلات شهر حل نمی‌کند بلکه در پاره‌ای موارد بر مشکلات آن نیز می‌افزاید. مدیریت شهری در ایران بیشتر در سلطه معماران و شهرسازان است و آنان نیز بیشتر به مباحث فیزیکی و کالبدی شهر می‌پردازند. غفلت از سایر جنبه‌های غیر کالبدی مدیریت و برنامه‌ریزی در شهرهای ایران منجر به وجود آمدن وضعیتی شده است که امروزه در سطح شهرهای کشور شاهد هستیم. از جمله مواردی که در مدیریت و برنامه‌ریزی شهرهای ایران و بخصوص کلانشهر تهران مورد بی‌توجهی و غفلت قرار گرفته است جمعیت شناور است. جمعیت شناور که تعداد آن در کلانشهرهای کشور کم هم نیست، نقش‌های متفاوتی را در شهر ایفا می‌کنند و مسبب تحولات گسترده و متفاوتی در شهر هستند اما در عمل هیچ نقشی در طرح‌های شهری برای آن در

نظر گرفته نمی شود. در این پژوهش بر اهمیت و ضرورت بر پرداختن به این مقوله با تأکید بر نقش جمعیت شناور در برنامه ریزی خدمات شهری تأکید شده است.

۳- ضرورت و اهمیت تحقیق

هدف برنامه ریزی شهری به طور اعم و برنامه ریزی خدمات شهری به طور اخص، دستیابی به بالندگی اجتماعی و تأمین رفاه و آسایش شهروندان است؛ بنابراین زمانی میتوان به این اهداف دست یافت که گروههای جمعیتی ساکن در شهر را شناسایی و خدماتی متناسب با نیاز آنها ارائه داد و برنامه ریزی ها را مطابق با خواسته و نیاز شهروندان هدایت کرد. با توجه به اینکه ارائه خدمات مبنای فعالیت شهرداری ها می باشد، شهرداران و مدیرانی در عرصه جدید موفق هستند که مزیت های رقابتی خود را شناخته و با توجه به منابع محدود و تغییرات اقتصادی، نیاز گروه های مختلف شهروندان را ارزیابی و انعطاف لازم را برای پاسخگویی سریع داشته باشند (میرغفوری و دیگران، ۱۳۹۱: ۸۹). در برنامه ریزی شهری علاوه بر ضرورت در اختیار داشتن کل و ترکیب جمعیت در منطقه مورد مطالعه، آگاهی از توزیع فضایی کل جمعیت و گروه های خاص جمعیتی نیز از ضروریات می باشد (بحرینی، ۱۳۹۱: ۱۲۰).

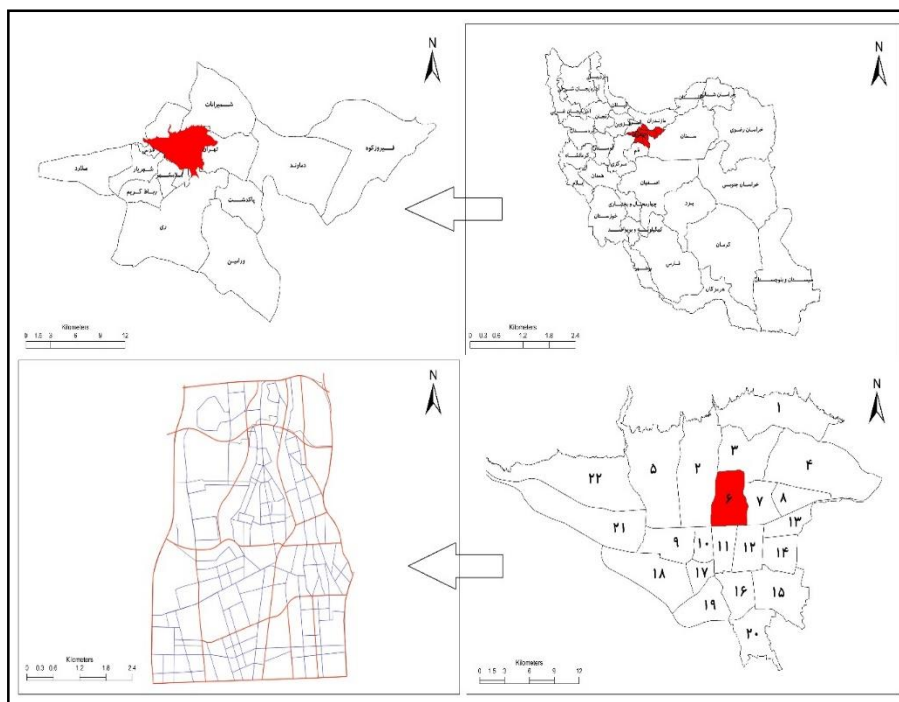
اهمیت و ضرورت خدمات شهری بدان جهت است که با تأکید بر نگاه، خواسته و نیازهای روزافزون شهروندان در تعامل نهاد و سازمان های مدیریت شهری که اصل مشروعیت، کارایی و بهره وری را در انجام رسالت خدمات رسانی شهری تأمین می کند و بازاریابی مناسب و اصلاح تقویت فرآیند ارائه خدمات شهری ضمن بهبود رضایتمندی شهروندان، اعتماد عمومی و در نهایت مشروعیت نظام سیاسی و مدیریت شهری را در پی دارد (هاشمی و یحیی پور، ۱۳۹۰: ۱۹). کاستی های ارائه خدمات در شهر، ضریب برخورداری را کاهش داده و سبب بروز نوعی بیم و عدم اطمینان می شود. زندگی در شرایط عدم اطمینان و محرومیت، زیاده طلبی و تحقق آن را از راه های غیر قانونی و نامشروع ترویج داده و در نتیجه نظم و نسق اجتماعی لازم برای زندگی جمعی را در هم می ریزد (رهنمایی و شاه حسینی، ۱۳۸۹: ۲۶).

۴- روش تحقیق

پژوهش حاضر از نظر هدف کاربردی و بر اساس روش توصیفی- تحلیلی است. در فرآیند پژوهش داده ها و اطلاعات مورد نیاز با روش اسنادی از منابع کتابخانه ای و گزارش های آماری رسمی کشور و کلان شهر تهران گردآوری شده و برای تهیه نقشه های لازم از نرم افزار GIS استفاده شده است.

۵- محدوده مورد مطالعه

منطقه شش شهرداری تهران با جمعیت ۲۳۹۳۴۰ نفر (در سال ۱۳۹۵) و وسعت ۲۱۲۹ هکتار از سمت شمال به بزرگراه همت در مرز شرقی توسط بزرگ راه مدرس، از سمت جنوب به محور انقلاب-آزادی، و از سمت غرب به بزرگراه شهید چمران و خیابان توحید محدود شده است. منطقه شش در وضع موجود با تراکم ناخالص جمعیتی ۱۱۴ نفر در هکتار و با سطحی معادل ۳ درصد مساحت شهر تهران، به عنوان یکی از مهم ترین مناطق شهر تهران جایگاهی رفیع در تحولات شهری تهران داشته و دارد. اولین گام های شکل گیری این منطقه در فاصله سالهای ۱۳۲۰-۱۳۱۰ و با تخریب بارو های ناصری در مسیر خندق شمالی تهران و با احداث خیابان انقلاب به طول ۵ کیلومتر، بر داشته شده است. توسعه این منطقه از همان زمان با استقرار و مکان گیری بسیاری از عناصر حکومتی و آموزشی و فرهنگی، به نوعی پذیرای اقشار تصمیم ساز سیاسی و اجتماعی بوده و در نتیجه منشأ تأثیرات اساسی در تحولات بعدی و ساختار شهر تهران بوده است (شهرداری منطقه ۶ تهران، ۱۳۹۵). منطقه ۶ هم اکنون متشکل از ۶ ناحیه و ۱۴ محله شهری است.

شکل ۱- موقعیت منطقه ۶ شهر تهران در نظام تقسیمات کشوری

۶- مبانی نظری

حرکت و رسیدن به پایداری شهرها، زمانی محقق خواهد شد که تخصیص و توزیع خدمات و امکانات میان واحدهای فضایی و اجتماعی شهرها مطابق با نیازهای جمعیتی و مساوات و برابری جغرافیایی صورت بگیرد (ذاکریان و دیگران، ۱۳۸۹: ۶۹). برنامه ریزی برای تمام گروههای جمعیتی یک اصل خدشه ناپذیر است، با این حال، برنامه ریزان در عمل بیش از حد به برخی از گروه های خاص، توجه می کنند. ویرت؛ شهرگرایی را شیوه خاصی از زندگی میدانند؛ شیوهایی که عامل تعیین کننده اش ویژگی های جمعیت شناسی شهری است، زیرا شهر آبادی نسبتاً بزرگ، متراکم و دایمی از افراد ناهمگون است (گیلبرتوگاگلر، ۱۳۷۵: ۲۸۶). جیکوبز؛ ضرورت در نظر گرفتن اختلاط کاربری ها و تنوع فعالیتی در عرصه شهر را این چنین بیان میدارد: خلق تنوع در شهرها بر این واقعیت استوار است که در شهرها مردمی با سلیقه ها، مهارتها، نیازها و عرضه های بسیار گوناگون مانند: زنبوران یک کندو در کنار یکدیگر زندگی می کنند (حبیبی، ۱۳۹۱: ۳۲).

از مهم ترین عوامل در برنامه ریزی شهری، استفاده از فضاها و توزیع مناسب و به بیانی عادلانه فضایی در شهر است. در این مورد، کاربری ها و خدمات شهری از دسته عوامل مؤثر و مفیدند که با پاسخگویی به نیازهای جمعیتی، افزایش منفعت عمومی و توجه به شایستگی افراد، میتوانند با برقراری عادلانه تر، ابعاد عدالت فضایی، اجتماعی و اقتصادی را برقرار کنند. بنابراین توزیع نامناسب کاربری ها و خدمات شهری، میتواند تراکم بیش از اندازه خدمات و کاربریها را در مناطق ویژه ای از شهر سامان بخشد که در تحلیل فضایی از پراکندگی خدمات در ارتباط با جمعیت، میتوان ادعا کرد فضاهایی به وجود آید که پراکنش فضایی خدمات در آن متناقض با عدالت فضایی و اجتماعی در شهر است.

در این راستا، از بین بردن شکاف و فاصله بین طبقات مختلف در شهرهای بزرگ جهان سوم، امروزه توسط سازمان های جهانی و به خصوص یونسکو به شدت توصیه شده است (اسکندری و خوشدلان، ۱۳۹۱: ۲۹).

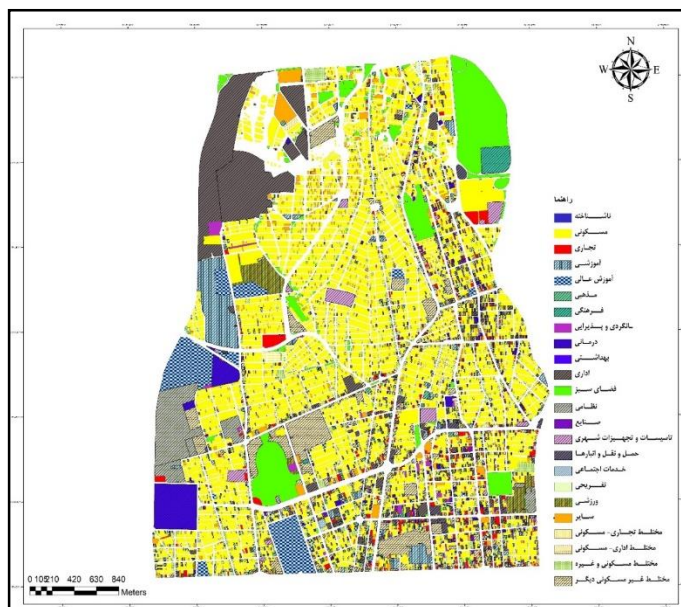
۷- یافته های تحقیق

۷-۱- ویژگی های کاربری اراضی (خدماتی) منطقه

شکل ۲ کاربری اراضی منطقه ۶ شهر تهران را نشان می دهد. کاربری های منطقه ۶ به طور کلی شامل کاربری های مسکونی، مراکز کار و فعالیت و خدمات رفاه عمومی است. همانطور که در نقشه مشخص است شاکله اصلی کاربری های منطقه ۶ را کاربری مسکونی تشکیل داده است که در مجموع حدود ۳۵ درصد از مساحت منطقه را شامل می شود.

کاربری حمل و نقل شامل؛ حمل و نقل و انبارداری و شبکه راه را بعد از کاربری مسکونی شاخص ترین و وسیع ترین کاربری منطقه است. این کاربری که خیابانهای بزرگ و ولیعصر و انقلاب را در خود دارد نقش مهمی در مرکز تهران ایفا می کنند. کاربری

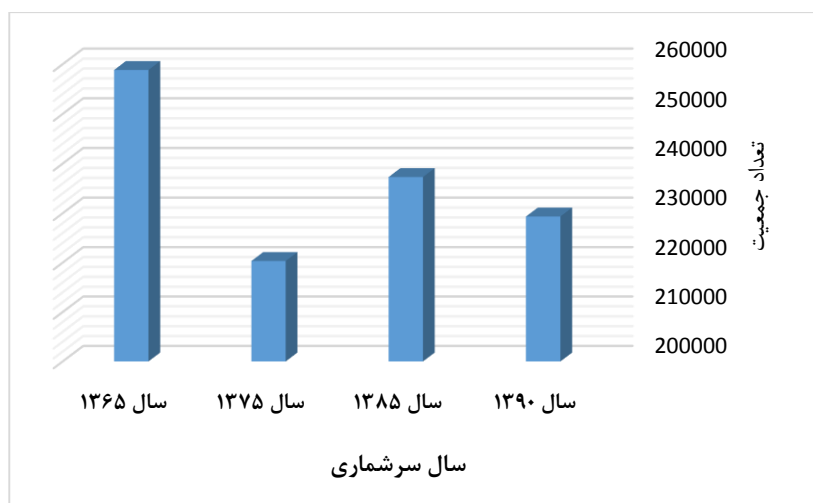
آموزشی بعد از کاربری شبکه معابر بیشترین مساحت از فضای کاربری های منطقه را به خود اختصاص داده است. کاربری های آموزشی در مجموع حدود ۱۱ درصد از کل کاربری های منطقه را شامل می شود. کاربری آموزشی در منطقه ۶ شامل کاربری های آموزشی عمومی و آموزش عالی می شود. دانشگاه تهران با مجموعه دانشکده های آن نقش در سطح منطقه تمرکز یافته اند و بخش وسیعی از آن را اشغال نموده اند. مراکز کار و فعالیت شامل کاربری های تجاری، اداری - انتظامی، تولیدی-تعمیراتی دسته سوم کاربری هستند که بیشترین نمود را در سطح منطقه دارند و عمدتاً در قسمت های جنوبی آن تمرکز یافته اند و ۸,۳ درصد کل منطقه را را به خود اختصاص داده اند. مهمترین ویژگی کاربری اراضی منطقه ۶ غلبه کاربری های فرامنطقه ای در این منطقه است که بخش اعظمی از مساحت آن را به خود اختصاص داده است.

شکل ۲- کاربری اراضی منطقه ۶ شهر تهران

۲-۷- ویژگی های جمعیتی منطقه

بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن منطقه ۶ شهر تهران دارای ۲۳۹۳۴۰ نفر جمعیت است که از این تعداد ۱۲۱۶۷۴ نفر را مرد و ۱۲۷۹۳۷ نفر را جمعیت زنان تشکیل می دهد و تعداد خانوارهای آن، ۸۳۵۰۶ است. همچنین روند تحولات جمعیت منطقه طی دوره های سرشماری بیانگر تغییرات متعدد است که روند آن در نمودار زیر نشان داده شده است.

نمودار ۱- روند تحولات جمعیت در منطقه ۶ شهر تهران طی دوره های سرشماری

۴/۶ درصد جمعیت شهر تهران را مهاجران تشکیل می دهند. منطقه ۶ در سرشماری سال ۱۳۹۰ با ۲۳۱۳۸ نفر مهاجر وارد شده که معادل ۱۰٫۱ درصد کل مهاجران وارد شده به شهر تهران است بیشترین سهم مهاجر را داشته است.

۷-۳- جایگاه جمعیت شناور در طرح های شهری

بررسی جمعیت در برنامه ریزی ها و مطالعات کاربردی جمعیت در ایران از حدود ۵۰ سال پیش که تهیه طرحهای جامع و تفصیلی آغاز شد و برای نخستین بار جمعیت به عنوان مهمترین عامل در برنامه ریزی تجلی یافت. در طرح ریزی کالبدی شهرها نه تنها تعداد جمعیت بلکه ساخت و خصوصیات آن مدنظر قرار گرفت. این اقدام اگر چه در ابتدا ظاهراً کوچک و کم اهمیت می نمود لکن با گذشت زمان بر اثر افزایش سریع جمعیت کشور و گسترش شهرها اهمیت فزاینده ای یافت و به تبع آن جمعیت شناسی نیز حضور خود را در اغلب برنامه ریزی های اقتصادی و اجتماعی تثبیت کرد (زنجانی، ۱۳۶۹: ۱۲). آنچه در ادامه این برنامه ریزی ها مهم می باشد این است که به جمعیت و عناصر آن صرفاً به دید مطالعات کمی و توصیفی نگاه شده و به کار بستن آن در میدان عمل کمتر توجه شده است. این عامل باعث شده که برنامه ریزی ها در مرحله اجرا به دلیل کم توجهی به شاخص های جمعیتی و بکار بستن آنها، با مشکلات جدی مواجه شود. بنابراین با وجود مطالعات عناصر و شاخص های جمعیتی که بیشتر مطالعه سطحی بوده، در عمل این مطالعات در روی کاغذ مانده و کمتر به آن بها داده شده است (دویران، ۱۳۹۰: ۳۰). با نگاهی به انواع طرح های شهری تهیه شده برای کلانشهر تهران و منطقه ۶ متوجه خواهیم شد هر چند در این طرح ها بعضاً با اختصاص یک فصل به جمعیت سعی شده است که این مقوله مغفول نماند اما بررسی طرح ها بیانگر این امر است که توجه به جمعیت های شناور مورد بی توجهی قرار گرفته است. در واقع در طرح های شهری به ویژگی های جمعیتی از جمله تعداد، سن، جنس، خانوار، رشد، مهاجرت و ... اشاره شده است و در این بین مقوله جمعیت های شناور که در شهر تهران و مخصوصاً منطقه ۶ دارای تعدد و تکرر فراوانی است، مورد غفلت قرار گرفته است. از جمله طرح هایی که مورد بررسی قرار گرفت و بحث توجه به جمعیت های شناور در آنها دیده نشده است می توان به طرح جامع تهران (مصوب ۱۳۴۹)، طرح ساماندهی (جامع) تهران (مصوب ۱۳۷۰)، طرح مجموعه شهری تهران (مصوب ۱۳۸۱)، طرح جامع تهران (۱۳۸۵) اشاره نمود.

۷-۴- عوامل جذب جمعیت های شناور در منطقه

عوامل متعددی در جذب جمعیت های شناور به یک شهر یا منطقه شهری دخیل هستند که بسته به شرایط و موقعیت هر نقطه جغرافیایی متفاوت هستند. در جذب جمعیت های شناور به طور کلی عوامل اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و اجتماعی هر کدام بسته به شرایط مختلف تعیین کننده هستند. منطقه ۶ شهر تهران به واسطه قرار گیری در مرکز شهر تهران و استقرار ده وزارت خانه، ۱۴۲ سازمان تابعه (۵۰ درصد تهران)، ۴۹ دانشگاه و موسسه آموزش عالی (۵۰ درصد تهران)، ۶ بیمارستان و مرکز درمانی (۳۰ درصد تهران)، ۲۶ سفارتخانه و دفتر سازمان های بین المللی (۳۰ درصد تهران) و صد ها مرکز اداری مالی، اقتصادی، فرهنگی و رسانه ای و انواع شرکت های بزرگ (الگوی توسعه منطقه ۶ شهر تهران، ۱۳۸۴: ۵) جاذب هزاران نفر جمعیت شناور است. در واقع مهمترین عامل جذب جمعیت در منطقه ۶ را می توان تعدد کاربری های فرامنطقه ای^۱ دانست که انواع آنها در نمودار ... نمایش داده شده است. از جمله عوامل جذب جمعیت شناور که در این پژوهش مورد توجه است جمعیت ناشی از کاربری های آموزش عالی است که در قالب دانشجوی، کارمند عضو هیات علمی و ... در این منطقه ساکن هستند.

شکل ۳: انواع کاربری فرامنطقه ای در منطقه ۶ شهر تهران

۱- کاربری فرامنطقه ای شامل کاربری هایی است که عملکرد و حوزه نفوذی فراتر از منطقه ای که در آن مکانیابی شده اند، دارند.

جدول ۱- مراکز آموزش عالی و مراکز تابعه مستقر در منطقه ۶

ردیف	مرکز آموزش عالی	ردیف	مرکز آموزش عالی
۱	دانشگاه تهران (۳۲ دانشکده)	۱۱	دانشگاه آزاد تهران مرکز-دفتر مرکزی
۲	دانشگاه تربیت مدرس	۱۲	دانشگاه اراک-دفتر تهران
۳	دانشگاه پیام نور واحد تهران جنوب	۱۳	ارتش-دانشکده پزشکی
۴	دانشگاه آزاد تهران مرکز-دانشکده شیمی	۱۴	ارتش-دانشکده پیراپزشکی
۵	دانشگاه آزاد تهران مرکز-دانشکده علوم	۱۵	دانشگاه ارومیه-دفتر تهران
۶	دانشگاه آزاد تهران مرکز-دانشکده هنر	۱۶	دانشگاه اصفهان-دفتر تهران
۷	دانشگاه آزاد تهران مرکز-دانشکده هنر و معماری	۱۷	دانشگاه بوعلی سینا همدان-دفتر تهران
۸	دانشگاه دانشگاه تبریز-دفتر تهران	۱۸	دانشگاه آزاد تهران جنوب(دانشکده تحصیلات تکمیلی)
۹	دانشگاه آزاد-مرکز تخصصی دوره های کوتاه مدت	۱۹	دانشگاه آزاد تهران جنوب-دانشکده تربیت معلم
۱۰	دانشگاه تربیت معلم تبریز-دفتر تهران	۲۰	دانشگاه آزاد تهران جنوب-دانشکده فنی(مرکزی)

ماخذ: شهرداری منطقه ۶ تهران، ۱۳۹۵

۷-۵- مدیریت خدمات شهری در ایران

ارائه خدمات شهری در شهرهای ایران به جهت عدم یکپارچگی نظام مدیریت کشور، بر مبنای سطوح مدیریت شهری، دولتی (وزارت خانه ها)، منطقه ای (استانداردی و فرمانداری) و محلی (شهرداری ها و شوراهای) توزیع می شود. در این میان رقمی حدود ۳۹/۶ درصد از کل خدمات شهری بر عهده شهرداری ها می باشد. در حال حاضر خدمات زیر ساختی مانند: آب، برق، گاز، فاضلاب، مخابرات و ... توسط نهادهای دولتی (وزارت خانه های نیرو، بهداشت و ...) عرضه می شود و شهرداری ها در کل ۵۳ وظیفه بر عهده دارند که در حال حاضر تنها ۲۱ وظیفه آن از سوی شهرداری ها انجام می شود. فعالیت های خدمات شهری شهرداری بر اساس قانون کنونی کشور در چهار محور زیر خلاصه می شود: الف) خدمات عمرانی ب) خدمات بهداشتی ج) خدمات ایمنی د) خدمات حمل نقل عمومی و نیمه عمومی و ترافیک ه) خدمات رفاهی - تفریحی (هاشمی و یحیی پور، ۱۳۹۰: ۴۸-۴۶).

شکل ۴- کاربری آموزش عالی منطقه ۶ شهر تهران

۷-۶- جمعیت های شناور منطقه ۶ شهر تهران

در سال تحصیلی ۹۳-۹۴ تعداد ثبت نام شدگان دانشگاهها و مراکز آموزش عالی تهران در مقاطع کاردانی، کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری استان تهران ۲۰۲۵۳۸ نفر بوده است (وزارت علوم تحقیقات و فناوری، ۱۳۹۵).

منطقه ۶ شهر تهران به واسطه قرار گیری در مرکز شهر تهران به قلب پایتخت ملقب گردیده است. این منطقه به واسطه موقعیت قرارگیری میزبان سطح و سرانه بسیاری از کاربری های فرامنطقه ای است. فرامنطقه ای هم بواسطه ماهیت خود جاذب جمعیت های بسیاری از اقصی نقاط شهر و کشور هستند.

تعداد ثبت نام کنندگان دانشگاه تربیت مدرس در سال تحصیلی ۹۳-۱۳۹۲ در همه مقاطع تحصیلی ۲۶۱۶ نفر بوده است. همچنین در سال تحصیلی ۹۳-۹۲ تعداد ثبت نام کنندگان در مقاطع تحصیلی مختلف در دانشگاه تهران ۱۵۱۵۰ نفر بوده اند. دانشگاه تهران با حدود ۴۰ هزار دانشجو، یک قطب جمعیتی را در ناحیه ایجاد کرده است.

نام منطقه	جمعیت شاغل یا محصل	جمعیت شناور		شهر دیگر		آبادی دیگر	
		درصد	جمعیت	درصد	جمعیت	درصد	جمعیت
شهر تهران.....	۴,۰۸۸,۶۲۵	۱۹۳,۳۴۸	۴,۷	۱۸۹,۱۳۷	۹۷۸	۴,۲۱۱	۲,۲
منطقه ۱.....	۲۲۸,۱۵۳	۱۳,۰۷۴	۵,۷	۱۲,۸۹۳	۹۸,۶	۱۸۱	۱,۴
منطقه ۲.....	۳۱۴,۴۰۱	۲۰,۱۱۱	۶,۴	۱۹,۸۴۰	۹۸,۷	۲۷۱	۱,۳
منطقه ۳.....	۱۵۵,۳۶۴	۹,۸۳۸	۶,۳	۸,۹۱۱	۹۰,۶	۹۲۷	۹,۴
منطقه ۴.....	۴۳۵,۵۸۳	۱۹,۷۱۴	۴,۵	۱۹,۲۶۷	۹۷,۷	۴۴۷	۲,۳
منطقه ۵.....	۴۱۷,۲۲۰	۲۷,۹۵۳	۶,۷	۲۷,۶۹۵	۹۹,۱	۲۵۸	۰,۸
منطقه ۶.....	۱۲۴,۷۹۱	۶,۹۴۹	۵,۶	۶,۸۷۷	۹۹,۰	۷۲	۱,۰
منطقه ۷.....	۱۵۴,۷۱۹	۷,۳۵۸	۴,۸	۷,۲۷۹	۹۸,۸	۷۹	۱,۱
منطقه ۸.....	۱۹۰,۱۳۸	۱۰,۳۴۲	۵,۴	۱۰,۲۲۹	۹۸,۸	۱۱۳	۱,۱
منطقه ۹.....	۸۰,۰۴۲	۳,۸۰۳	۴,۸	۳,۷۶۰	۹۸,۸	۴۳	۱,۱
منطقه ۱۰.....	۱۵۰,۱۵۱	۶,۲۲۷	۴,۱	۶,۱۵۲	۹۸,۸	۷۵	۱,۲
منطقه ۱۱.....	۱۴۶,۵۱۲	۶,۳۷۱	۴,۳	۶,۲۸۳	۹۸,۶	۸۸	۱,۴
منطقه ۱۲.....	۱۱۹,۹۸۸	۳,۵۷۲	۳,۰	۳,۴۶۲	۹۶,۸	۱۱۰	۳,۱
منطقه ۱۳.....	۱۳۹,۴۸۵	۷,۰۴۶	۵,۱	۶,۷۸۶	۹۶,۳	۲۶۰	۳,۷
منطقه ۱۴.....	۲۴۵,۱۵۹	۹,۱۱۲	۳,۷	۸,۹۱۸	۹۷,۸	۱۹۴	۲,۱
منطقه ۱۵.....	۳۱۲,۱۵۷	۹,۷۰۵	۳,۱	۹,۴۴۱	۹۷,۳	۲۶۴	۲,۷
منطقه ۱۶.....	۱۳۷,۷۸۶	۴,۱۰۱	۳,۰	۴,۰۰۶	۹۷,۷	۹۵	۲,۳
منطقه ۱۷.....	۱۱۷,۲۳۶	۳,۴۲۸	۲,۸	۳,۳۴۴	۹۷,۵	۸۴	۲,۵
منطقه ۱۸.....	۱۸۸,۹۳۴	۶,۴۳۹	۳,۴	۶,۱۵۸	۹۵,۶	۲۸۱	۴,۴
منطقه ۱۹.....	۱۱۷,۹۸۴	۳,۴۳۹	۲,۸	۳,۳۴۷	۹۷,۳	۹۲	۲,۷
منطقه ۲۰.....	۱۶۴,۴۰۱	۵,۴۵۷	۳,۳	۵,۲۷۲	۹۶,۶	۱۸۵	۳,۴
منطقه ۲۱.....	۸۰,۳۸۲	۵,۱۱۵	۶,۴	۵,۰۶۷	۹۹,۱	۴۸	۰,۸
منطقه ۲۲.....	۶۸,۰۳۹	۴,۱۹۴	۶,۲	۴,۱۵۰	۹۹,۰	۴۴	۱,۰

۸- نتیجه گیری

هدف برنامه ریزی شهری به طور اعم و برنامه ریزی خدمات شهری به طور اخص، دستیابی به بالندگی اجتماعی و تأمین رفاه و آسایش شهروندان است؛ بنابراین برنامه ریزی شهری زمانی میتواند به این اهداف دست یابد که همه گروه های جمعیتی ساکن در شهر را شناسایی و خدماتی متناسب با نیاز آنها ارائه دهد را مطابق با خواسته و نیاز شهروندان هدایت کند. در نظام برنامه ریزی شهری ایران برخی گروه های شهری به ورطه فراموشی سپرده شده اند و هر چند که نقش و جایگاه اساسی در سیستم شهری دارند، جایگاهی در طرح ها و برنامه های شهری ندارند. جمعیت های شناور یکی از انواع گروه های جمعیتی مغفول مانده در طرح های شهری و بخصوص برنامه ریزی خدمات شهری هستند. یکی از مهمترین عوامل جذب جمعیت کاربری های شهری اند که به انواع مختلف جاذب جمعیت شناور هستند. برخی از کاربری ها که ماهیت فرامنطقه ای و حتی بعضاً فرا شهری هم دارند جمعیت های شناور را جذب می کنند. از جمله این کاربری ها می توان به کاربری آموزش عالی اشاره کرد. کاربری آموزش عالی با توجه به ماهیت خود که دانشجویان را از سراسر کشور جذب و در دوره های مختلف ۲، ۴ و یا حتی ۶ ساله (پزشکی) پذیراست. نتایج حاصل از پژوهش نشان می دهد، هر چند که جمعیت های شناور از نظر کمی و کیفی در سیستم شهری نمود بارزی دارند، اما جایگاهی در طرح های شهری ندارند.

منابع

- هاشمی، مناف، یحیی‌پور، مهدی، (۱۳۹۰)، اصول و مبانی مدیریت خدمات شهری در شهرداری، انتشارات سازمان شهرداری ها و دهیاری ها، تهران.
- رهنمایی، محمد تقی، شاه حسینی، پروانه، (۱۳۸۹)، فرآیند برنامه ریزی شهری ایران، سمت، چاپ هفتم، پاییز ۱۳۸۹. تهران.
- اسکندری نوده، محمد، خوشدلان، محمد (۱۳۹۱)، تحلیل فضایی پراکندگی جمعیت و توزیع خدمات در شهربندرانی براساس مدل تاپسیس، جغرافیا و پایداری محیط، شماره ۳.
- زمانی، فریبا، (۱۳۸۸)، اهمیت جمعیت شناسی در برنامه ریزی آمایش سرزمین (با تاکید بر مطالعه مهاجرت های استانی)، فصلنامه جمعیت، شماره ۶۹/۷۰. تهران.
- دوبران، اسماعیل، (۱۳۹۰)، نقش جمعیت در برنامه ریزی شهری؛ نمونه موردی: شهر زنجان (بررسی شاخص های تعداد و بعد خانوار، نسبت سنی و جنسی، تراکم جمعیتی)، فصلنامه جمعیت، شماره ۶۵/۶۶. تهران.
- داداش پور، هاشم، رستمی، فرامرز، (۱۳۹۰)، سنجش عدالت فضایی یکپارچه خدمات عمومی شهری بر اساس توزیع جمعیت، قابلیت دسترسی و کارایی در شهر یاسوج، مجله مطالعات و پژوهش های شهری و منطقه ای، شماره ۳. اصفهان.
- بحرینی، حسین، (۱۳۹۱)، فرآیند طراحی شهری، چاپ هشتم، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.
- گیلبرت، آلن، گاکلر، ژوزف، (۱۳۷۵)، شهرها فقر و توسعه شهرنشینی در جهان سوم، ترجمه کریمی ناصری، پرویز، اداره کل روابط عمومی و امور بین الملل شهرداری تهران، تهران.
- برک پور، ناصر و دیگران، (۱۳۸۹)، ارزیابی عملکرد شهرداری ها بر پایه سنجش میزان رضایت مردم از خدمات شهری، دوفصلنامه مدیریت شهری.
- میرغفوری، حبیب اله و دیگران، (۱۳۹۱)، رتبه بندی عوامل حیاتی موفقیت خدمات شهری در پروژه های توسعه خدمات جدید، فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات مدیریت (بهبود و تحول)، سال بیست و دوم، شماره ۶۸.
- ذاکریان، ملیحه و دیگران، (۱۳۸۹)، تحلیلی بر پراکنش جمعیت و توزیع خدمات در محلات شهری میبد از منظر توسعه پایدار، مجله پژوهش و برنامه ریزی شهری، سال اول، شماره دوم، پاییز ۱۳۸۹.
- زنجان، حبیب اله، (۱۳۶۹)، مجموعه مباحث و روشهای شهرسازی (جمعیت)، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران.
- بحرینی، حسین، (۱۳۹۱)، فرآیند طراحی شهری، چاپ هشتم، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.
- گیلبرت، آلن، گاکلر، ژوزف، (۱۳۷۵)، شهرها فقر و توسعه شهرنشینی در جهان سوم، ترجمه کریمی ناصری، پرویز، اداره کل روابط عمومی و امور بین الملل شهرداری تهران، تهران.
- حبیبی، میترا، (۱۳۹۱)، کیفیت و تنوع فعالیت ها و تسهیلات در فضاهای عمومی و تأثیر آن بر حضور زنان با تأکید بر شهر تهران، مقاله های اولین همایش علمی و پژوهشی زنان و زندگی شهری، تهران.
- معیدفر، سعید، (۱۳۹۱)، زنان و فرهنگ شهری، مقاله های اولین همایش علمی و پژوهشی زنان و زندگی شهری، آبان ۱۳۹۱، تهران.
- Amirian, p., Alesheikh.A.A, Bassiri, A, Standards-based, interoperable services for accessing urban services data for the city of Tehrn, Computers, Environment and Urban Systems, Volume 34, July 2010, Pages 309–321.
- Siddiqu, F. A ,Regional Analysis of Population Structures: A Study of Uttar Pradesh, published by naurang rai. first published 1984.
- Erkip, Feyzan, The distribution of urban public services: the case of parks and recreational services in Ankara, Cities, Vol. 14, No.6, pp.353-361, 1997.

رهیافت های طراحی فضاهای عمومی اجتماع پذیری شهری برگرفته شده از ویژگی های مکان سوم

تاریخ دریافت: ۹۸/۰۵/۳۰

تاریخ پذیرش: ۹۸/۰۷/۰۱

کد مقاله: ۸۰۸۰۶

بهرام سیاوش پور^۱، علی اصغر آبرون^۲، سیده مهسا موسوی^۳

چکیده

انسان موجودی اجتماعی است و برای رفع این نیاز مستلزم حضور در فضاهای عمومی و غیر رسمی است. اما در روند توسعه شهرها و افزایش شهرنشینی با کمبود چنین فضاهایی مواجه هستیم. در دنیای مدرن با افزایش فردگرایی نیاز به مکان هایی برای تعاملات اجتماعی و گردهم آیی بیشتر احساس می شود از آنجایی که مکان سوم، یکی از انواع فضاهای عمومی اجتماع پذیر قلمداد می شود که به تسهیل این امر کمک شایانی می نماید، در این پژوهش با روش کیفی و مطالعه ی کتابخانه ای با جمع آوری اسناد، ابتدا سعی بر آن است تا مفهوم فضای عمومی اجتماع پذیر را شرح داده و سپس به شناخت مکان سوم بپردازیم و با طرح این سؤال که چه رویافت هایی برای طراحی مکان سوم به عنوان فضای عمومی اجتماع پذیر وجود دارد، ویژگی های این مکان را بر می شماریم و در نهایت به ویژگی هایی که نمود کالبدی آنها در مکان های سوم قابل استفاده است، اشاره می شود.

واژگان کلیدی: مکان سوم، اجتماع پذیری، فضاهای عمومی، رویافت طراحی

۱- دکتری معماری، عضو هیئت علمی دانشگاه حکیم سبزواری - Bsiavashpor@hsu.ac.ir

۲- دانشجوی دکتری شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اصفهان

۳- دانشجوی کارشناسی ارشد معماری، دانشگاه حکیم سبزواری

۱- مقدمه

در حال حاضر کاهش قابل توجهی از مکان‌های گردهم‌آیی قابل دسترس مردم که بتوانند با چهره‌های آشنا در فضایی غیررسمی ملاقات کنند، به وجود آمده است، چنان که می‌توان بیان نمود، زندگی روزانه در میان گسترش شهری جدید، مانند کلاس دستور زبان بدون زمان تنفس بین آن است. لذت استراحت و هم‌بستگی اجتماعی که از آن ناشی می‌شود، برای ایجاد تعادل در زندگی در حال ناپدید شدن است. (Oldenberg, 1999: 26) مکان سوم را جامع‌شناس، ری الدنبرگ برای اولین بار در کتاب «مکان بسیار خوب» بیان نمود و اشاره می‌کند که مکان اول، خانه به عنوان قلمرو شخصی افراد؛ مکان دوم، محل کسب و کار، که شخص را به موجودی مولد تبدیل می‌کند و مکان سوم، محلی برای گردهم‌آیی عمومی است و برای حفظ آرامش باید تعادل بین این سه حوزه برقرار شود.

در این پژوهش برای شناخت مکان سوم به عنوان یکی از انواع فضاهای عمومی غیررسمی ابتدا به تعریف فضای عمومی و مزیت‌های آن در سطح شهر اشاره شده است و سپس به جایگاه تعاملات اجتماعی در فضای عمومی پرداخته و مؤلفه‌های تأثیرگذار بر اجتماع‌پذیری فضاهای عمومی را بیان شده است و در ادامه بعد از برشمردن اهمیت مکان سوم و انواع آن به ویژگی‌های این مکان‌ها از حیث ارتقای تعاملات اجتماعی پرداخته شده است.

اما بحث در مورد ایجاد تعاملات اجتماعی و مزایای آن برای افراد و جوامع کافی نبوده و صرفاً ذکر نمودن ویژگی‌های مکان سوم به تنهایی نمی‌تواند ما را در جهت بهبود تعاملات اجتماعی در جامعه یاری دهد، لذا در این پژوهش بعد از بررسی ویژگی‌های بیان شده توسط صاحب‌نظران مربوطه در حوزه‌ی مکان سوم، رهیافت‌هایی جهت طراحی این فضاها ارائه شده است.

۲- فضای عمومی

در لغت‌نامه‌ی دهخدا، عمومی در مقابل خصوصی آمده و به آنچه که منسوب و متعلق به عموم باشد تعریف می‌شود (دهخدا، ۱۳۴۵). از طرفی واژه‌ی فضا طیف وسیعی از خصوصی‌ترین تا عمومی‌ترین عرصه‌های جامعه و فضاهای شهری را در برمی‌گیرد. به طوری که در یک سمت این طیف فضای ذهن انسان به عنوان خصوصی‌ترین فضا، و فضاهای پرشور و غوغای شهری در سمت دیگر طیف قرار می‌گیرند، در بین این دو فضا، طیف وسیعی از فضاهای نیمه عمومی و نیمه خصوصی قرار دارند که با توجه به ماهیت هر فضا، درجه‌ی خصوصی یا عمومی بودن آن متفاوت است. (مدنی‌پور، ۱۳۸۷)

کرمونا در باب فضاهای عمومی چنین بیان می‌دارد که یک فضای قابل دسترس برای همه‌ی اقشار، ارائه دهنده آزادی عمل و حق موقت است، این فضاها به عنوان یک صحنه برای رفتار و نمایش، زمینی مشترک و بی‌طرف برای تعاملات اجتماعی است (Carmona et al, 2004). به طور کلی هرگاه از فضای عمومی و تأثیر آن در جامعه سخن به میان آید، دو مفهوم از فضا به ذهن متبادر می‌گردد؛ ابتدا فضاهای عمومی که به صورت فیزیکی و کالبدی معنا می‌شوند مانند پارک‌ها، میادین، خیابان‌ها و نظایر آن، و دیگری فضاهای موجود برای شکل‌گیری اجتماع‌های انسانی مستقل از دولت که به میزان آزادی‌های اجتماعی در ذهن فرد شکل می‌گیرد. (اسدی‌محل‌چالی، ۱۳۹۱: ۵۱)

نقش عملکردی فضاهای عمومی که محیط عمومی خوشایند و مطلوبی را برای ساکنان و کاربران در شهر فراهم می‌کند و همچنین نقش آرمانی این فضاها که به دموکراتیزه کردن جامعه اشاره دارد؛ دو نقش عمده‌ای است که فضاهای عمومی باید داشته باشند تا آن را به یک فضای عمومی موفق تبدیل کنند (تامپسون، ۱۳۸۰: ۴۱). به طور کل باید گفت فضاهای عمومی بایستی قادر به پاسخگویی به نیازهای روحی انسان باشند و سطح کیفی مطلوب را برای ساکنان ارائه دهند (علی‌مردانی و همکاران، ۱۳۹۴: ۷). از مزیت‌های فضاهای عمومی در سطح شهر می‌توان به از بین بردن برخی از حدودهای اجتماعی (Lynch, 1960)، سرزندگی (خادمی و همکاران، ۱۳۹۴)، کاهش جرم و جنایت (مدیری، ۱۳۸۵)، افزایش اقتصادی زمین و فعالیت‌های اطراف (Luttik, 2000)، نام برد و از آنجا که بُعد اجتماعی فضاهای عمومی در این پژوهش مورد توجه است از این‌رو می‌توان به ترویج روابط اجتماعی و محله که در نزدیکی خانه‌های مسکونی یک فضای قابل دسترس مانند پارک‌های محلی، برای ارتباط با همسایگان نزدیک فراهم می‌کند که باعث می‌شود تا راه را برای اجتماعات خوب و تعاملات شخصی هموار کنند (Baulkwill, 2002: 696) و همچنین فضاهای عمومی به عنوان مکانی برای رویدادهای مهم اجتماعی که منجر به انسجام اجتماعی بیشتر خواهد شد (رهنمایی، ۱۳۸۶: ۲۹).

۲-۱- جایگاه تعاملات اجتماعی در فضاهای عمومی

فضاهای عمومی را زمانی می‌توان واجد ارزش دانست که نقش اجتماعی و تعاملی در زندگی جمعی شهروندان ایجاد کند (مehذب طلاب، ۱۳۸۵) از آنجا که این فضاها مکانی برای تبادل افکار و اطلاعات و تشکیل شبکه‌های اجتماعی هستند (دانشپور و چرخیان، ۱۳۸۸: ۲۲) نیاز به حضور در فضاهای شهری و تماس چهره به چهره با دیگر شهروندان نشأت گرفته شده از ویژگی‌های

روحی انسان است؛ شکل‌گیری روابط و رفتارهای بی‌واسطه یکی از مواردی است که فضای عمومی باید بتواند ارائه دهد (عبّاس‌زادگان، ۱۳۸۳: ۴۰)

۳- اجتماع‌پذیری

با افزایش فردگرایی در جامعه‌ی مدرن، اهمیت محیط‌های انسانی مانند فضاهای عمومی، به عنوان مکان‌هایی که مردم را به هم نزدیک می‌کنند و در نتیجه تعاملات اجتماعی از دست‌رفته را بهبود می‌بخشند، نیز افزایش می‌یابد (صالحی‌نیا و معماریان، ۱۳۸۸: ۶). اولین بار اسموند در سال ۱۹۵۷ واژه‌های اجتماع‌پذیر^۱ و اجتماع‌گریز^۲ که مبین کیفیت‌های فضایی هستند را برای محیط‌هایی که مردم را گرد هم جمع می‌آورند یا از هم دور می‌کنند، تعریف کرده است، و در ادامه افزود هر فضای اجتماع‌پذیری مطلوب و هر فضای اجتماع‌گریزی نامطلوب نیست بلکه برای مطلوبیت فضا بایستی این دو کیفیت به صورت متعادل در کنار هم قرار بگیرند (Osmond, ۱۹۵۷)

۳-۱- مؤلفه‌های تأثیرگذار بر اجتماع‌پذیری فضاهای عمومی

مؤلفه‌های تأثیرگذار بر اجتماع‌پذیری فضاهای عمومی به دو دسته‌ی کلی ویژگی‌های کالبدی و فعالیت‌ی قابل تقسیم است. نزدیکی یا مجاورت، ویژگی‌های فیزیکی تجهیز کننده، دسترسی آسان (مسعودی، ۱۳۸۰)، خوانایی و وضوح فضایی، دعوت‌کنندگی، ترکیب فضا (whyte, ۱۹۸۰)، افزایش امنیت اجتماعی، وجود یادمان‌ها، پله‌ها، آبنماها و عناصر نظیر اینها (Kaplan et al, ۱۹۹۸) از جمله مؤلفه‌های کالبدی و فیزیکی فضاهای عمومی می‌باشد و آزادی جهت تأمل در فضا (مسعودی، ۱۳۸۰)، فعالیت گروهی، پیچیدگی و رمزآلودگی بصری، نقطه‌ی کانونی (Loukaitou-Sideris & Banerjee, ۱۹۹۸)، ایجاد احساس استقلال فردی (هال، ۱۳۹۱)، چند کاربری بودن فضاها و ایجاد گردهم‌آیی‌ها (Lelévrier, ۲۰۱۳) مواردی است که می‌توان در زمره‌ی مؤلفه‌های فعالیت‌ی تأثیرگذار بر اجتماع‌پذیری فضاهای عمومی قرار داد.

مؤلفه‌های اجتماع‌پذیری در هر فضای عمومی از اهمیت یکسانی برخوردار نیستند، و با توجه به مخاطبان، ویژگی‌های کالبدی یا فعالیت‌ی خاصی را خواهان هستند. زمانی که حضور مخاطب به صورت روزانه و متناوب باشد، مؤلفه‌ی کالبدی نقش مهم‌تری ایفا می‌کند، در حالی که مؤلفه‌ی فعالیت‌ی برای حضور مقطعی مخاطب، بیشتر کاربرد دارد (محمدی و آیت‌اللهی، ۱۳۹۴: ۹۴) بررسی کارکرد فضاها در فصول مختلف سال، نحوه‌ی استفاده از فضاهای عمومی و گذران اوقات فراغت توسط کاربران و مواردی از این قبیل، مؤلفه‌های فعالیت‌ی اجتماع‌پذیری هستند که نمود آن‌ها به شکل کالبدی منجر به افزایش حیات جمعی می‌گردد (دانشپور و چرخیان، ۱۳۸۸: ۶۸)

با توجه به آنچه که بیان شد، هر فضای عمومی با دارا بودن ویژگی‌های کالبدی یا فعالیت‌ی به مردم این امکان را می‌دهد که بتوانند در کلیه‌ی ساعات شبانه‌روز با مشاهده‌ی افراد دیگر و گفتگو با آنان، تعامل اجتماعی برقرار کنند. از فضاهای عمومی‌ای که می‌تواند در ایجاد تعاملات اجتماعی و روابط بین مردم مؤثر باشد، مکان سوّم است که در ادامه به تفصیل به این موضوع می‌پردازیم.

۴- مکان سوم

همان‌طور که بیان شد تعاملات اجتماعی جزئی از ماهیت انسان‌هاست، و مردم برای ایجاد این تعاملات به مکان‌هایی جهت گذراندن ساعاتی لذت‌بخش، بدون داشتن هدفی خاص و مشخص که زمینه را برای معنا بخشیدن به زندگی غیررسمی و ترمیم زندگی رسمی و خانوادگی ایجاد می‌کند، نیاز دارند. مکان سوّم پتانسیل ایجاد فرصت‌هایی برای در کنار هم قرار گرفتن افراد و برقراری روابط اجتماعی را دارد (bemhardt & stoll, ۲۰۱۰).

مکان سوم یک اصطلاح عام برای انواع فضاهای عمومی است که میزبان اجتماعات منظم، داوطلبانه، غیررسمی و به دور از حوزه‌ی خانه و کار می‌باشد. مکان سوّم، مکانی است که امکان دیدار و مراوده با دوستان، همسایگان، همکاران و حتی غریبه‌ها را فراهم می‌آورد. افراد با ویژگی‌های مختلف سنی و جنسی می‌توانند با حضور در این فضاهای اجتماعی، خواسته‌ها و فعالیت‌های مورد نیازشان را برآورده سازند.

1 Sociopetal

2 Sociofugal

۴-۱- اهمیت مکان سوم

زندگی در جوامع شهری، فشارهای عصبی و استرس برای شهروندان به همراه داشته است، که افراد در مراکز پزشکی به دنبال یافتن درمان آن بودند. این در حالی است که مکان سوم در شهر به مثابه داروهای مسکنی عمل می‌کند که باعث درمان بیماری‌هایی می‌شود که از زندگی در جوامع نشأت می‌گیرد. (Oldenberg, ۱۹۹۹: ۳۷) از این رو مکان سوم از دو جهت «جوامع و افراد» و «طراحی شهری» دارای اهمیت می‌شود.

مکان‌های سوم به عنوان عامل وحدت‌دهنده بین همسایگان و همچنین درگاهی برای تازه‌واردان است تا باعث آشنایی سریع و دستیابی به اطلاعات در مورد محله شود، از طرفی چنین مکان‌هایی گروه‌های اجتماعی مختلف را در کنار هم گرد می‌آورد و افراد با علایق خاص یکدیگر را در این مکان پیدا می‌کنند، از دیگر ویژگی‌هایی که اهمیت مکان سوم را آشکار می‌سازد، برقراری ارتباط نزدیک بین جوانان و بزرگسالان در این مکان‌ها است، همچنین این مکان‌ها فضایی برای پشتیبانی محله و جمع‌آوری خدمات در زمان‌های بحران و اضطراری ایجاد می‌کنند و سبب می‌شود تا افراد به یکدیگر علاقه‌مند شده و برای کمک به هم تمایل پیدا کنند، مکالمه‌های پر شور و جذاب مانند بحث‌های سیاسی که در این مکان‌ها اتفاق می‌افتد باعث می‌شود مکان سوم سرگرم کننده تلقی شود. (Oldenberg, ۱۹۹۹)

استراتژی توسعه، همیشه از مناطق مسکونی (مکان اول) و کار (مکان دوم) حافظت می‌کند. اما تفریح و یا قلمرو عمومی (مکان سوم) اغلب مورد غفلت قرار می‌گیرد، که باعث تخریب یک شهر می‌شود. (Swapan, ۲۰۱۳: ۴۷) مکان سوم برخی ضرورت‌های اجتماعی که در خانه یا محل کار برآورده نمی‌شود را تأمین می‌کند (Oldenberg, ۱۹۹۹: ۳۹).

مکان سوم در طراحی شهری به دلیل ایجاد شخصیت به معنی تقویت الگوهای متمایز محلی، تداوم فضای باز و بسته به وسیله توسعه مناطق عمومی و خصوصی، به وجود آوردن زندگی غیررسمی با ایجاد مکانی با مناطق جذاب، امن، منظم و مؤثر برای همه‌ی افراد در جامعه، دسترسی‌پذیری و نفوذپذیری محلی، مکانی که دارای تصویری واضح و قابل درک است، دارای حوزه‌های فرهنگی و تاریخی، تنوع در خدمات‌رسانی و همچنین فضایی که مهارت‌های پذیرا بودن و اعتماد به افراد دیگر را آموزش می‌دهد، حائز اهمیت است. (carmona, ۲۰۰۱).

در انتها می‌توان گفت مکان سوم پتانسیل ایجاد فرصت‌هایی برای ادغام فعالیت‌های اجتماعی در کنار فعالیت‌های اقتصادی (Swapan, ۲۰۱۳: ۵۲) را دارد، و همچنین برای ترویج خلاقیت و حل مشکلات شهری (Mehta & Bosson, ۲۰۱۰: ۷۸۰) مورد استفاده قرار می‌گیرند.

۴-۲- انواع مکان سوم

مکان‌های سوم را با توجه به ویژگی‌ها، فعالیت‌های که در آن اتفاق می‌افتد و موقعیت آن نسبت به سایر فضاهای شهری به چهار دسته‌ی کلی (Crick, ۲۰۱۱: ۱) «مکان سوم مرسوم» تعریفی که اولدنبورگ از مکان سوم دارد، این مکان‌ها برای مردم این فرصت را فراهم می‌آورند تا با دوستان قدیمی دیدار کنند و یا حتی دوستان جدید پیدا کنند در جایی که معمولاً دوستان و آشنایان و حتی غریبه‌ها را می‌بینند و با آنها تعامل دارند (Mehta & Bosson, ۲۰۱۰: ۷۸۱).

۲) «مکان سوم تجاری» به‌طور عمده در بازارهایی که تجارت و تعاملات اجتماعی باهم ترکیب می‌شوند، رخ می‌دهد، از بازار کوچک گرفته که فقط از یک سری دکان در محله تشکیل شده تا بازارهای هفتگی و بازارهای بزرگ سرپوشیده، در واقع بازارها فارغ از کاربرد اصلی‌شان بسیار وابسته به جنبه‌ی اجتماعیشان هستند، چنانکه فلامکی می‌گوید «اوقات گمشده‌ای که بازاریان فارغ از مار و تجارت در حجره‌های یکدیگر می‌گذرانند نه اتلاف وقت است و نه فاقد هدف‌های اجتماعی و فرهنگی در سطح بازار و شهر». (فلامکی، ۱۳۸۵)

۳) «مکان سوم تماشاخانه‌ای» جایی که مردم برای سرگرم شدن به تماشای تجربه‌های صحنه‌ای می‌پردازند، این مکان‌ها دارای خاصیت دایره‌وار و مرکزگرا دارند بنابراین در مکان‌های دارای خصلت مرکزی مانند چهارسوق‌ها، مرکز محلات و میدانی شهری شکل می‌گیرند (ناصری‌پورتکلو، ۱۳۹۰) و ۴) «مکان سوم مجازی» افراد در شبکه‌های مجازی به تعامل با یکدیگر می‌پردازند. (Crick, ۲۰۱۱)

۴-۳- ویژگی‌های مکان سوم

با توجه به نیاز پژوهش، مکان سوم را از منظر ویژگی‌های عمومی آن و ویژگی‌هایی که از رفتار اجتماعی حمایت می‌کند، بررسی شده است.

۴-۳-۱- ویژگی‌های عمومی مکان سوم

مهم‌ترین ویژگی‌های مکان سوم از قرار زیر است:

بر بستری خنثی شکل می‌گیرد: برای آنکه شهر و محله‌هایش بتواند ارتباط‌های غنی و متنوعی را ایجاد کند، بایستی یک بستر خنثی برای تجمع مردم در کنار یکدیگر به وجود آورد، این بستر مکانی را فراهم می‌آورد تا افراد بتوانند به دلخواه خود بیایند و بروند و هیچکدام نقش میزبان نداشته باشند. اگر چنین بستر خنثایی در دسترس باشد، امکان شکل‌گیری ارتباطات غیررسمی و صمیمی بین مردم افزایش خواهد یافت.

به عنوان همسطح‌کننده: افراد صرفاً به‌خاطر خودشان پذیرفته می‌شوند. مکانی که همسطح‌کننده باشد، ماهیتاً شمول‌گرا است، افراد در اینجا صرفاً به‌خاطر خودشان پذیرفته می‌شوند و موضوع‌هایی که در ارتباط با تغییرهای زندگی اقتصادی یا سیاسی قرار دارند، دیگر مطرح نیستند.

مکالمه به عنوان فعالیت اصلی: بهترین مشخصه‌ی یک مکان سوّم این است که صحبت کردن در آنجا سرزنده، هیجان‌انگیز، واضح و جذاب باشد، اگرچه مکالمه تنها و اصلی‌ترین جذابیت مکان‌های سوّم محسوب نمی‌شود، اما می‌توان گفت که حداقل جزء ذاتی این مکان‌ها است.

در دسترس بودن و دستیابی به آسایش: بیشتر مکان‌هایی که به عنوان مکان سوّم عمل می‌کنند، در ساعت‌های روشن و خاموش روز، در دسترس هستند. دلیل این موضوع هم این است که مکان سوّم، در زمانی که مردم از مسئولیت‌های خود در جاهای دیگر آزاد شده‌اند، پذیرای آنها می‌شود. مکان‌های سوّم، بایستی آماده پاسخگویی به نیاز مردم در برقراری رابطه‌های اجتماعی و آسایش در وقفه‌های زمانی قبل، میان و بعد از حضور مصنوعیشان در دیگر مکان‌ها، باشند.

وجود مشتری‌های ثابت: چیزی که بازدیدکنندگان همیشگی را جذب یک مکان سوّم می‌کند، مدیریت آن مکان نیست، بلکه مشتری‌های آنجا است، و این مشتری‌های ثابت هستند که باعث می‌شود مکان‌ها شخصیت یابند و این اطمینان را به سایرین می‌دهند که در هر بازدید برخی از آنها، آنجا حضور خواهند داشت.

ظاهر ساده: مکان سوّم، به عنوان یک ساختار کالبدی، معمولاً ساده است. سادگی یا احساس در خانه بودن «رنگ و لعاب پوششی» اکثر مکان‌های سوّم است، تزئینات بدون تظاهر و ساده، باعث همسطح شدن همگان و شکل‌گیری رابطه‌های اجتماعی فراوان می‌شود. بهترین جهت‌گیری نسبت به مکان سوّم این است که آن را بخشی از زندگی تصور کنیم.

جو غیر جدی: حال و هوای همیشگی مکان سوّم، جدی نیست. هرکس که بخواهد برای مدتی بیش از یک دقیقه بحث جدی داشته باشد، شکست خواهد خورد و مباحث جدی درجوی دوستانه همراه با شوخ‌طبعی صورت می‌گیرد.

خانه‌ای دور از خانه: تعریف خانه به عنوان «یک محیط دوست‌داشتنی» متناسب با اغلب مکان‌های سوّم است. خانه، محیطی خصوصی و مکان سوّم عمومی است. معمولاً فعالیت‌هایی که در یک خانه رخ می‌دهد، متنوع‌تر از یک مکان سوّم است، به طور کلی، مکان سوّم، چیزی است که یک خانه نیست، ولی با این وجود تشابه‌هایی بین آنها وجود دارد که امکان مقایسه را ایجاد می‌کند. (Oldenberg, ۱۹۹۹)

۴-۳-۲- ویژگی‌های مکان سوّم از حیث ارتقای تعاملات اجتماعی

همان‌طور که بیان شد، ارتباط افراد با یکدیگر و تعاملات اجتماعی برای یک مکان سوّم از اهمیت بالایی برخوردار است، ویژگی‌هایی که باعث ایجاد تعامل اجتماعی فعال در این مکان‌ها می‌شوند را می‌توان شناسایی، برنامه‌ریزی و اجرا نمود. مکان سوّم پنج ویژگی اصلی برای بالا بردن و ارتقای چنین تعاملاتی دارد، که در ذیل به اختصار بیان شده است.

موقعیت: موقعیت تأثیر زیادی بر تعداد افرادی که به طور مداوم از مکان استفاده می‌کنند، دارد. در نتیجه بهتر است، مکان سوّم در مسیرهای اصلی ایجاد شوند و یا به مسیرهای دوچرخه‌سواری، عابر پیاده یا مسیرهای اتوبوس وصل شوند.

طراحی فیزیکی: برای استفاده‌ی مکرر کاربران از مکان سوّم، لازم است خدمات اضافی مانند غرفه‌های نوشیدنی، مکانی برای نشستن، ایجاد سایه و دستشویی تعبیه گردد.

مدیریت: ویژگی مهم یک مکان سوّم موفق، دعوت برای درنگ است. این مرکز باید مقرون به صرفه باشد. زمانی که مردم می‌خواهند از آن استفاده کنند، احساس امنیت کنند تا مشتریان متفاوتی را جذب کنند. کارکنان باید دوستانه برخورد و به تشویق برای گفتگو کمک کنند و به طور کلی، مکان‌های سوّم باید یک فضای آرام را ایجاد کنند.

امکانات رفاهی: امکانات، برای مکان‌های سوّم، بسیار متفاوت است. در فضای باز، امکانات رفاهی ممکن است شامل یک زمین بازی، چشمه‌ای برای بچه‌ها، یا یک میدان ورزشی باشد. با اضافه کردن امکانات رفاهی نظیر، فضای بازی کودکان، رستوران، کافه‌ها و حتی وجود اینترنت بی‌سیم رایگان، می‌توان زمان صرف شده در سایت را و تعاملات اجتماعی فعال را به شدت افزایش داد.

فعالیت‌ها: سازماندهی و ارائه‌ی فعالیت‌ها در مکان سوّم، عنصری است که بیش‌ترین پتانسیل را برای ایجاد تعامل اجتماعی فعال دارد. به‌طور مثال، پارک و یا یک کافه را در نظر بگیرید که به‌خوبی در دسترس است و در آن فضایی برای فعالیت‌هایی نظیر برگزاری کلاس و هنرهای دستی طراحی شده است (bemhardt & stoll، ۲۰۱۰).

همچنین بنرجی در این باب بیان می‌دارد مکان‌های سوّم موفق قابلیت تغییر و تحول در طی زمان را دارند، در ایجاد کاربری با انعطاف‌پذیری بالا دارای تنوع هستند (Banerjee، ۲۰۰۱)، از دیگر ویژگی‌های این مکان می‌توان به سرزندگی، جوّی دوستانه، محلّی برای به وجود آمدن اعتماد بین افراد و ایجاد سرمایه‌ی اجتماعی (Vliet، ۱۹۷۸) و امکان حضور غریبه‌ها و همچنین امکان حضور بدون ابراز هویت (Cheang، ۲۰۰۲) اشاره نمود.

نتیجه‌گیری

در دنیای مدرن با افزایش فردگرایی، کمبود مکان‌های گردهم‌آیی غیررسمی به وضوح قابل مشاهده است، در این پژوهش، مکان سوم به عنوان راه‌حلی برای رفع این مشکل بیان شد و از مکان سوّم به‌عنوان یکی از مهم‌ترین محیط‌های گردهم‌آیی عمومی در شهرها یاد شد که با ویژگی‌های مختص به خود چون شکل‌گیری آن بر بستری خنثی، همسطح‌کنندگی افراد، گفتگو در محیطی غیر جدی، در دسترس‌پذیر بودن، وجود مشتری‌های ثابت، ظاهری ساده و به طور کل ایجاد خانه‌ای دور از خانه، چنین مکان‌هایی، دارای پتانسیل ارتقای تعاملات افراد با یکدیگر و جامعه است و بر زندگی اجتماعی شهروندان تأثیر گذاشته است. هرچند هیچ‌کس نمی‌تواند راه حل کلی برای مسئله‌ی مکان سوم تجویز کند، اما توصیف برخی از عناصر مهم که هر راه‌حل باید شامل شود، امکان‌پذیر است و بحث در مورد ویژگی‌های این مکان تنها نباید در غالب تئوری خلاصه شود، بلکه باید به صورت فیزیکی و کالبدی نمود آنها را در فضای شهری دید. در ادامه می‌توان با توجه به مطالعات صورت گرفته رهیافت‌های طراحی در جهت خلق مکان سوم موفق را این گونه برشمرد.

جدول شماره ۱، رهیافت‌های طراحی طراحانه مکان سوّم

صاحب‌نظر	ویژگی مکان سوم	رهیافت طراحی
Oldenburg	به عنوان همسطح‌کننده	-چیدمان مبلمان به صورت دورن‌گرا
	مکالمه به عنوان فعالیت اصلی	
	جو غیر جدی	
	در دسترس بودن و دستیابی به آسایش	- استفاده از نورپردازی مطلوب - وجود بوفه برای تهیه‌ی نوشیدنی
	خانه‌ای دور از خانه	-انعطاف‌پذیری در مبلمان جهت ایجاد تنوع در کاربری
Banerjee	ظاهر ساده	- استفاده از مصالح بوم آورد - مبلمان ساده و قابل استفاده برای تمامی کاربران
	قابلیت تغییر و تحول در طول زمان	-استفاده از مبلمان منعطف و قابل گسترش
Vliet	سر زندگی، جوّی دوستانه	- طراحی فضای بازی برای کودکان و بزرگسالان مانند میز شطرنج - طراحی آبنا
	محلّی برای به وجود آمدن اعتماد بین افراد	- طراحی فضاهایی برای مکالمه‌ی دو نفره - طراحی مکان‌هایی برای ایجاد انجمن‌های محلّی
Cheang	امکان حضور غریبه‌ها	-طراحی ایستگاه دوچرخه و تاکسی در نزدیکی محل
Carmona	دارای حوزه‌ی فرهنگی و تاریخی	-طراحی یادمان‌ها
	ایجاد زندگی غیر رسمی	-طراحی فضایی بی‌شکل و پراکنده

منابع

- اسدی محل چالی مسعود، (۱۳۹۱)، «افزایش خوانایی و هویت بافت محله های شهری، نمونه موردی محله فاطمیه کرج»، فصلنامه علمی- تخصصی معاونت مهندسی ناچا، سال پنجم، شماره شانزدهم، ۴۸-۵۷.
- تامپسون ویلیام، (۱۳۸۰)، «در جست و جوی فضای عمومی؛ تجارتی از بوستون»، شهرداری ها، سال سوم، شماره ۳۰، صفحه ۴۱.
- خادمی مسعود، علی پور روجا، امیرخانی آرین، لیلیان محمدرضا، (۱۳۹۴)، «مطلوبیت خیابان های شهری: نگرشی بر کیفیت فضایی و خوانایی خیابان های شهری» شماره ۲، ص ۱۴۸، تهران: هله، طحان.
- دانشپور سیدعبدالهادی، چرخیان مریم، (۱۳۸۸)، «بررسی مؤلفه های طراحی فضاهای عمومی پاسخگو»، نشریه جغرافیا و برنامه ریزی (دانشگاه تبریز)، سال چهاردهم، شماره ۳۰، صص ۸۵-۵۳.
- رهنمایی محمدتقی، اشرفی یوسف، (۱۳۸۶)، «فضاهای عمومی شهر و نقش آن در شکل گیری جامعه مدنی»، جغرافیا (نشریه علمی- پژوهشی انجمن جغرافیایی ایران)، دوره جدید، سال پنجم، شماره ۱۴ و ۱۵، صص ۲۳-۴۵.
- صالحی نیا مجید، معماریان غلامحسین، (۱۳۸۸)، «اجتماع پذیری فضای معماری»، نشریه هنرهای زیبا- معماری و شهرسازی، شماره ۴۰، صص ۱۷-۵.
- عباس زادگان مصطفی، (۱۳۸۳)، «نگرش نهضت مدرن معماری-شهرسازی به فضاهای شهری». مجله شهرداری ها (ضمیمه میداد و فضای شهری)، شماره ۶۷، ص ۱۲۸.
- علی مردانی مسعود، مهدی نژاد جمال الدین، افهمی طلیمه، (۱۳۹۴)، «رشد کیفی فضای شهری به منظور ارتقاء تعاملات اجتماعی (نمونه موردی خیابان احمد آباد مشهد)»، نشریه تخصصی هنرهای کاربردی، دوره چهارم (هفتم)، صص ۱۴-۵.
- فلامکی محمدمنصور، (۱۳۸۵)، «شکل گیری معماری در تجارب ایران و غرب»، چاپ سوم، نشر فضا.
- محمدی محمد، آیت اللهی محمدحسین، (۱۳۹۴)، «عوامل موثر در ارتقای اجتماع پذیری بناهای فرهنگی بررسی موردی: فرهنگسرای فرشچیان اصفهان»، نشریه نامه معماری و شهرسازی، شماره ۱۵، صص ۹۶-۷۹.
- مدنی پور علی، (۱۳۸۷)، «طراحی فضای شهری (نگرشی بر فرایندی اجتماعی و مکانی)»، ترجمه فرهاد مرتضایی. چاپ سوم، تهران: انتشارات پردازش و برنامه ریزی شهری.
- مدیری آتوسا، (۱۳۸۵)، «جرم، خشونت و احساس امنیت در فضاهای عمومی شهر»، نشریه رفاه اجتماعی، دوره ششم، شماره ۲۲، صص ۲۸-۱۱.
- مسعودی کیومرث، (۱۳۸۰)، «فضاهای شهری، جایگاه تعامل اجتماعی»، مجله شهرداریها، سال سوم، شماره ۲۶، ص ۱۲.
- مهذب طلاب محمد، (۱۳۸۵)، «بازیابی فضاهای پنهان شهری (۱- فضاهای در حال انتظار)»، همایش شهر برتر، طرح برتر، همدان.
- ناصری پور تکلو رضا، (۱۳۹۰)، «بازشناسی خاستگاه معماری تعزیه». اولین همایش ملی معماری و شهرسازی اسلامی.
- هال ادواردتی، (۱۳۹۱)، بعد پنهان، ترجمه منوچهر طیبیان، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- Banerjee, Tridib. (2001). The Future of Public Space: Beyond Invented Streets and Reinvented Places (Vol. 67).
- Baukwill, Alexandra. (2002). Lots of conviviality. Garden, 127(9), 693-697.
- bemhardt, Andrew, & stoll, linda. (2010). Creating Third Places Places where communities gather. Downtown Economics ideas where communities gather.
- Carmona, M., Freeman, J., Rose, S., & Woolley, Helen. (2004). The Value of Public Space: How High Quality Parks and Public Spaces Create Economic, Social and Environmental Value. cabe space.
- carmona, Matthew. (2001). The Value of Urban Design: A research commissioned by CABE and DETR to examine the value added by good urban design. In Thomas Telford Ltd (Ed.), (pp. 9-11). London, UK.
- Cheang, Michael. (2002). Older adults' frequent visits to a fast-food restaurant: Nonobligatory social interaction and the significance of play in a "third place". Journal of Aging Studies, 16(3), pp. 303-321.
- Crick, Anne. (2011). New Third Places: Opportunities and Challenges. Tourism and Hospitality Research 5 Opportunities and Challenges.
- Kaplan, Rachel, Kaplan, Stephen, & Ryan, Robert. (1998). With People in Mind: Design And Management Of Everyday Nature.

- Lelévrier, Christine. (2013). Social mix neighbourhood policies and social interaction: The experience of newcomers in three new renewal developments in France .
- Loukaitou-Sideris, A., & Banerjee, T. (1998). Urban Design Downtown: Poetics and Politics of Form: University of California Press.
- Luttik, Joke. (2000). The value of trees, water and open space as reflected by house prices in the Netherlands. Landscape and Urban Planning, 48(3), pp. 161-167 .
- Lynch, Kevin. (1960). The image of the city. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Mehta, Vikas, & Bosson, Jennifer. (2010). Third Places and the Social Life of Streets (Vol. 42.)
- Oldenberg, Ray. (1999). The Great Good Place: Da Capo press.
- Oldenburg, Ray (1991). Our Vanishing "Third Places". planning commissioners journal ,
- Osmond, Humphry. (1957). Function as the Basis of Psychiatric Ward Design. Psychiatric Services V 8(4), 23 .
- Swapan, Abu yousuf. (2013). 'Third Place'-an Urban Regeneration Strategy.
- whyte, William. (1980). The Social Life of Small Urban Spaces Urban Life, 10(4), pp. 466-468 .
- Vliet ,Willem. (1978). The Urban Experience - review (Vol. 15)

بررسی ضرورت کشاورزی شهری در راستای دستیابی به برنامه ریزی سلامت در کلان شهر مشهد

تاریخ دریافت: ۹۸/۰۱/۱۰

تاریخ پذیرش: ۹۸/۰۴/۲۵

کد مقاله: ۸۸۷۷۷

مسعود داوری نژاد^۱، فائزه ابدی^{۲*}

چکیده

با توجه به افزایش روز افزون جمعیت شهرها و تقاضا برای تأمین خوراک و مسکن در جوامع شهری مدیران و برنامه ریزان شهری به دنبال راهکارهای نوین در راستای حل بحران های شهری هستند. یکی از رویکردهای موجود استفاده از مزرعه شهری در شهرها به منظور تأمین بخشی از تقاضای مواد غذایی و افزایش ارتباط با گیاهان در شهرها می باشد. هدف پژوهش حاضر بررسی ضرورت و راهکارهای ایجاد مزرعه شهری در کلان شهر مشهد با تأکید بر بام های سبز می باشد. با توجه به روند فزاینده بلندمرتبه سازی در مشهد استفاده از بام های سبز می تواند رویکرد نوینی به منظور ارتقا سطح کیفی زندگی در این شهر باشد که در صورت استفاده از مزرعه شهری در این ساختارها می توان این ظرفیت را چند برابر نمود. نتایج به دست آمده از این تحقیق نشان می دهد که بام های سبز با رویکرد مزرعه شهری می توانند نقش به سزایی در دست یابی به برنامه ریزی سلامت و دست یابی به شهر سالم ایفا نماید و توسعه سیاستهای سلامت، بهبود کیفیت زندگی ساکنین، حفظ فضاهای سبز عمومی، کاهش آلودگی های زیست محیطی و استفاده مجدد از آب و زباله های شهری بعنوان مهم ترین نتایج این طرح ارزیابی شده اند.

واژگان کلیدی: بام سبز، ساختمان سبز، مزرعه شهری، کلانشهر مشهد

۱- استادیار گروه شهرسازی و برنامه ریزی شهری، موسسه آموزش عالی بینالود، طرقله، ایران.

۲- (نویسنده مسئول)، دانشجوی کارشناسی ارشد برنامه ریزی شهری، موسسه آموزش عالی بینالود، طرقله، ایران

Faeze.abadi@gmail.com

۱- مقدمه

بدنبال انقلاب صنعتی و گسترش شهرنشینی و شرایط نامساعد و نامناسب زیستی و کیفیت نامناسب سطح زندگی در جوامع شهری شهرسازان و نظریه پردازان را به باز طراحی و توجه به ابعاد محیط زیستی شهرها واداشته است. کلیه نهادهای علمی اعم از دفتر جمعیت شناسی سازمان ملل یا موسسه های علمی مستقل بر این باورند که رشد شهرنشینی همچنان ادامه خواهد یافت. با پذیرش این واقعیت می بایست راه حل هایی در پاسخ به چگونگی برنامه ریزی توسعه و بهسازی شهرهای کنونی و آینده و بهبود کیفیت فضاهای شهری و روستایی جستجو کرد (بهرام سلطانی، ۱۳۷۸: ۶-۱). طبیعت گرایانی نظیر هاوارد، رایت و لوکوربوزیه به دنبال ایجاد تغییر در جامع و محیط های شهری بودند و تلاش هایی نظیر باغ شهر هاوارد نمونه ای از این تلاش ها برای التیام آسیب های روحی و زیست محیطی جوامع صنعتی بوده است (Rapoport, 2014). از طرفی توسعه شهری به معنای افزایش کیفیت زیستی شهر است، به معنای ساختن شهری که بتوان در آن زندگی نمود، فعالیت کرد، استراحت کرد و از این همه لذت برد: از تنفس در شهر، سیمای شهر، آمد و شد در شهر، دیدن چهره های آشنا در شهر، ملاقات دوستان در شهر، امنیت در شهر و خلاصه از هر آنچه در شهر وجود دارد لذت برد و احساس شادمانی کرد. لذا با استفاده از تمهیدات فنی می توان محیط را افزایش داد ولی این افزایش نیز دارای حد و مرز است (بهرام سلطانی: ۱۱-۱۲). همچنین شهرنشینی سریع منجر به ایجاد مسکن شلوغ و گاهی بی کیفیت شهری و همچنین کاربری های مضر صنعتی و تولیدی، سطح جدیدی از ضایعات انسانی و جانوری و هم چنین شیوع بیماری های واگیردار را پیش روی جوامع صنعتی مدرن قرار داده است. لذا برنامه ریزی و سلامت عمومی به منظور حل این بحران ها با یکدیگر ادغام شدند (APA report?:6). قریب بیست سال از گزارش کمیسیون جهانی محیط زیست و توسعه (WCED) با عنوان آینده مشترک ما می گذرد. هدف این گزارش نیاز به راهی پایدار برای زندگی می باشد که نه تنها چالش های زیست محیطی کنونی را مرتفع می کند، بلکه جامعه ای ایمن به سمت آینده را نوید می دهد. در گردهمایی رهبران دنیا در سال ۲۰۱۲ در کنفرانس توسعه پایدار سازمان ملل متحد (Rio+20) تعهد خود را بر توسعه پایدار مبتنی بر پیشرفت اقتصادی، توسعه اجتماعی و حمایت زیست محیطی تجدید نمودند (UNEP, 2015: 2). در دهه های اخیر شهرسازی سبز و حداکثر استفاده از زیرساخت های سبز شهری نظیر باغ بام ها، دیوار و نمای سبز، پارک های خطی و حاشیه ای و سطوح سبز دیگر در برنامه ریزی شهری از محبوبیت ویژه ای برخوردار شده اند. استفاده از این ساختار ها یکی از راهکارهایی است که می تواند به بهبود دما، کیفیت زندگی، کیفیت محیط زیست و کیفیت هوای محیط کمک شایانی نماید. با این توصیف هدف از انجام این پژوهش پاسخ به سه سوال کلیدی می باشد: کدام مورد از کارکردهای ذکر شده بام سبز با رویکرد مزرعه شهری دارای بیشترین اهمیت در شهر مشهد می باشند؟ کدام عامل در شهر مشهد بیشترین اهمیت را جهت راه اندازی مزرعه شهری دارد؟ و آیا بام سبز می تواند راه حل مناسبی برای ترویج مزرعه شهری باشد؟

۲- ضرورت تحقیق

نخستین نیاز انسان پس از هوا و آب، غذا است و امروزه با توجه به افزایش روزافزون جمعیت و کمبود منابع آب در جهان تولیدات کشاورزی با مشکل روبرو شده است و کشاورزان با همان فلسفه و نظام قبلی جوابگوی نیازهای امروز جهان به طور اعم و کشورهای جهان سوم به طور اخص نمی باشد؛ بنابراین مبنی بر خاصیت فلسفه پست مدرن، دنیای امروز ترکیبی از سنت و مدرنیته است و کشاورزی که در دنیای سنتی مختص جوامع روستایی و در دنیای مدرن در جوامع روستایی و مراکز بزرگ کشت و صنعت و در قالب گلخانه های بزرگ و ... تکامل پیدا کرد، در دنیای کنونی که در آغاز تفکرات پستمدرن است، نیازمند تجدید نظر است (ولی پور و همکاران، ۹۲:۴۶). کشاورزی شهری دارای گستره وسیعی می باشد که یکی از پرکاربردترین آنها کشاورزی روی بام یا بام سبز می باشد. با گسترش حوزه رقابتی کسب و کارهای صنعت کشاورزی و اهمیت کمبود زمین های حاصلخیز و قابل کشت و در نتیجه کاهش محصولات مرغوب، یکی از کاراترین روشها برای بهبود در تولیدات کشاورزی استفاده از سطوح بدون استفاده مانند پشت بام ها می باشد (حسینی نیا، ۹۵: ۸۶).

کشت گیاهان بر روی بامها از مسائل جدید دنیای امروز است که بسیاری از کشورها از این عامل بعنوان راهحلی برای بحران های زیست محیطی شهرها استفاده می کنند که این رویکرد می تواند با درخور کردن کشاورزی شهری گامی مهم در راستای ارتقاء سلامت شهروندان باشد. زیرا که کشاورزی شهری می تواند منجر به توسعه اقتصاد بومی، مشارکت اجتماعی زنان و و اقشار کم-درآمد اجتماع، مبارزه با فقر و نیز سبز کردن شهرها و بازاستفاده مؤثر از ضایعات شهری باشد (The World Bankreport, 2013:11). در حال حاضر بیشتر شهرهای کشور خصوصاً مراکز استان ها رشد بی رویه ای را در پیش داشته اند که حاصل این رشد بی رویه افزایش سح آلودگی هوا، گسترش افقی شهرها، تهی شدن منابع و ذخایر آب و بسیاری معضلات زیست محیطی دیگر است. از طرفی انسان شهری به واسطه صنعتی شدن و طراحی های نامناسب شهری، ارتباط خویش را با طبیعت تقریباً از دست داده است. شهرها به عنوان محیط زیست شهری، مراکزی دربرگیرنده اقتصاد و جمعیت و به عنوان نقاط

حیاتی در مسیر حرکت به سوی پایداری درک می‌شوند. در واقع محیط زیست شهری به مفهوم تلقی شهر به عنوان محصول تعاملات دائمی هرسه بعد طبیعی، اجتماعی- اقتصادی و انسان ساخت در زیست کره است (شریفیان پور و فریادی، ۱۳۹۲). لذا توجه به مسائل زیست محیطی و برنامه ریزی سلامت در شهرها از اهمیت بالایی برخوردار گردیده است. مشهد دومین کلانشهر ایران و بزرگترین شهر مذهبی کشور دارای سابقه ۱۲۰۰ ساله می‌باشد و وسعت این شهر حدود ۳۰۰ کیلومترمربع و جمعیت آن در سال ۱۳۹۰ حدود ۲۷۷۲۲۸ نفر بوده است. امروزه این شهر با مشکلات بسیاری از جمله حاشیه نشینی گسترده، بافت فرسوده وسیع، ناکارایی حمل و نقل عمومی، مشکل ترافیک به خصوص در بافت مرکزی شهر، بحث جدی آب و سفره های آب زیرزمینی، نرخ رشد بالای جمعیت، افزایش آلودگی صوتی و آلودگی هوا و ... مواجه است که ادامه این روند باعث آسیب های جدی به سلامت محیط و سلامت شهروندان خواهد شد (رهنما و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۸). در شهر مشهد افزایش جمعیت ظرف مدت ۳۰ سال حدودا سه برابر شده است که این امر نشان دهنده افزایش تقاضا برای استفاده از سطوح سبز شهری و سرانه فضای سبز می باشد. براساس مطالعات و بررسی های وزارت مسکن و شهرسازی، سرانه متعارف و قابل قبول فضاهای سبز شهری در شهرهای ایران بین ۷ تا ۱۲ مترمربع برای هر نفر است که در مقایسه با شاخص تعیین شده از سوی محیط زیست سازمان ملل متحد (۲۰ تا ۲۵ مترمربع برای هر نفر) رقم بسیار کمتری است (عنابستانی و روستا، ۱۳۹۰: ۷). در پژوهشی در راستای الگوی ساماندهی فضای سبز شهری در منطقه ده شهرداری مشهد سطح برخورداری از فضای سبز در نواحی سه گانه شهرداری منطقه ی ۱۰ شهرداری مشهد، ۴٫۹ متر مربع برای برخورداریترین ناحیه (ناحیه ۱) و ناحیه دو با سرانه ۴٫۱ مترمربع، پایین ترین سرانه را به خود اختصاص می دهد (عنابستانی، روستا، ۱۳۹۰: ۸) که در مقایسه با شاخص های جهانی بسیار پایین می باشد. در ساختمان های شهری بام های مسطح با هزینه زیاد به منظور حفاظت ساختمان در برابر باران و برف و نگهداری لوازم مکانیکی طراحی شده اند که معمولاً فاقد ملاحظات زیبایی شناسانه معماری بوده و نمی توانند در اغنای ارزش زیبایی و معماری ساختمان نقشی داشته باشند، چهره ای زمخت و خشن به سیمای شهر، و ساختمان می بخشند و نیازمند سیستم دفع آب باران نیز هستند (رضویان و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۳۸). با توجه به پایین بودن سطح سرانه فضای سبز در شهر مشهد در مقایسه با استانداردهای موجود (۴٫۶ متر مربع سرانه اجتماعی و ۱۴٫۲۶ سرانه فضای سبز شهری با احتساب لچکی ها، کمربند سبز و ...) یکی از راهکارهای موثر بحث افزایش سرانه فضای سبز با رویکرد استفاده از باغ بام ها و دیوار های سبز می باشد که در صورت استفاده مفید و موثر از این فضاها ضمن تامین سرانه فضای سبز موجود شهری، با رویکرد زراعت شهری می توان منافع بسیاری عاید شهر و شهروندان نمود. هدف از این پژوهش پاسخ به این سوالات می باشد: کدام مورد از کارکردهای ذکر شده بام سبز با رویکرد مزرعه شهری دارای بیشترین اهمیت در شهر مشهد می باشند؟ کدام عامل در شهر مشهد بیشترین اهمیت را جهت راه اندازی مزرعه شهری دارد؟ و آیا بام سبز می تواند راه حل مناسبی برای ترویج مزرعه شهری باشد؟

۳- اهداف تحقیق

مجموعه اهداف مورد نظر در این پژوهش به شرح ذیل می باشد:

- بررسی راه کارهای افزایش سرانه فضای سبز متعادل و متناسب شهری.
- دست یابی به امنیت غذایی و برنامه ریزی سلامت از طریق ایجاد و ترویج مزرعه شهری.
- دست یابی به شهر سالم از طریق ترویج فرهنگ انس با طبیعت شهری.

۴- پیشینه پژوهش

- رضویان و همکاران (۱۳۸۹)، در پژوهشی تحت عنوان "بام های سبز" به بررسی مروری شاخصه ها و عملکرد بام های سبز در ایران پرداخت. وی نتیجه گرفت که با تشویق شهروندان به اجرای طرح بام سبز، حداقل نزدیک به یک پنجم سطح شهر تهران را به فضای سبز تبدیل کرد و میزان آلودگی هوا را نیز به میزان محسوسی کاهش داد.
- نهروی و همکاران (۱۳۹۰)، در پژوهشی با عنوان "بررسی عوامل محدودکننده توسعه بام های سبز در ایران بر پایه تحلیل سلسله مراتبی" موانع توسعه بام سبز را بررسی و اظهار می کند با توجه به نمودار سنتز نهائی و نمودار حساسیت کارایی مهم ترین مانع در توسعه بام سبز در ایران هزینه های متفاوت استقرار بام سبز نسبت به بام معمولی است.
- زنگنه و همکاران (۱۳۹۵)، در مقاله ای با عنوان "بررسی عوامل مؤثر در عدم استفاده و توسعه بام سبز در کاهش جزایر حرارتی کلان شهرها (نمونه موردی: شهر مشهد)" به شناسایی موانع کسترش بام سبز در مشهد پرداخته است و موانعی چون هزینه بالای بام سبز نسبت به بام معمولی، ارزان بودن انرژی، نبود صنعت بومی بام سبز و پژوهش های کاربردی، نبود طرح هایی با توجیه اقتصادی در مردم و مسئولین و نبود قوانینی مدون در این خصوص بر سر راه توسعه بام سبز مشهد موثر می داند. وی

خاطر نشان می‌کند استفاده از تجربه دیگر کشورها، آشنا کردن مسئولین و مردم با مزیت بام سبز، بسترسازی برای حضور بخش خصوصی و... راهکار پیشنهادی برای حل این مشکل است.

- حسینی نیا و همکاران (۱۳۹۵)، در پژوهش خود با عنوان "تبیین مؤلفه‌های کسب و کار کشاورزی شهری: مورد مطالعه بام سبز شهری" به تبیین مؤلفه‌های کسب و کار کشاورزی روی بام با استفاده از روش شناسی کیفی اکتشافی پرداخته است. یافته‌ها منجر به تبیین مؤلفه‌های کسب و کار در حوزه‌های محصول، مشتری، مدیریت زیرساخت و جنبه‌های مالی گردید که اکثر آنها با الگوی استروالد سازگاری داشتند.

- در پژوهش‌های خارجی نیز بیک و همکاران (۲۰۱۲)، در جمهوری کره، سؤال در پژوهشی با عنوان "اثرات سبز کردن سقف ساختمان‌ها بر کیفیت هوا در کانیون‌های خیابانی" نشان می‌دهد؛ که هوا سرد تولید شده به علت سبز کردن بام موجب تقویت جریان هوا خیابان می‌شود. این جریان خیابانی تقویت‌کننده پراکندگی آلاینده در نزدیکی جاده، و باعث کاهش تمرکز آلودگی در آنجا می‌شود.

- پنگ و همکاران (۲۰۱۵)، در مقاله با عنوان "ارزیابی چند قابلیت بودن مزرعه شهری در بیژینگ، چین" ۱۳ شاخصه ارزیابی را برای کشاورزی شهری در ۱۳ منطقه بر اساس مدل (AHP) بررسی کرد و به ترتیب اولویت عملکرد مناطق را ارزیابی نمود.

- آلوئیسو و همکارانش (۲۰۱۶)، در پژوهشی در آمریکا تحت عنوان "اثرات انتخاب گونه‌های گیاهی بر جریان رواناب و بیوماس خوراکی در نمونه‌های بام‌های سبز زراعی" اثرات بستر کاشت و گونه‌های گیاهی را در ذخیره رواناب باران، نیتروژن و فسفر ناشی از رواناب و تولید بیوماس خوراکی مورد مطالعه قرار دادند و در انتها گونه‌های گیاهی مناسب را ارائه نمودند.

۵- روش تحقیق

روش تحقیق در این کار پژوهشی از نوع کمی، کیفی و به صورت کاربردی و بر اساس مطالعات موردی به صورت توصیفی-تحلیلی است و شیوه تحقیق مرور متون، منابع و اسناد در بستر مطالعات کتابخانه‌ای می‌باشد و با استفاده از روش‌های تحلیل آماری و استفاده از نرم‌افزار مایکروسافت اکسل^۱ تحلیل اطلاعات صورت گرفته است. برای تعیین محورهای اصلی از منابع مختلف و مصاحبه و پرسشگری با ۲۰ نفر از متخصصین و کارشناسان حیطه شهری با شیوه گلوله برفی استفاده شده است.

۶- تعاریف و مفاهیم

۶-۱- بام سبز

تاریخچه بام سبز را می‌توان به باغ‌های معلق بابل و امپراطوری رم که گیاهان را در بام‌ها و بالکن‌ها کشت می‌کردند جستجو کرد (Li and Yeung, 2014). همچنین رشد گیاهان بر بام منازل و کلبه‌های روستایی در مناطقی از اروپا را می‌توان از نمودهای اولیه بام سبز دانست. بام‌های سبز با عناوینی چون باغبانی در پشت بام، و یا فناوری کاشت گیاه در پشت بام، بام‌های زنده و یا زیست بام یا بام باغ شناخته می‌شوند. بام سبز در واقع اکوسیستمی زنده بوده که توانایی زیست مطلوبی را برای محیط شهری فراهم کرده و آن را بهره‌ورتر و پایدارتر می‌سازد (نهرلی و همکاران، ۱۳۹۰). بام سبز در واقع بامی است که بر روی سطح آن گیاهان رشد می‌کنند. تنوع گیاهی چنین ساختاری می‌تواند از بام پوشیده از چمن مصنوعی تا باغ بامی باشد که با گیاهان مورد استفاده در طراحی منظر پوشیده شده است. سبزپوش کردن بام نیازمند گیاهانی است که بتوانند در برابر محیط خشن و بی‌روح پشت بام در شرایط کم‌آبی، یخ زدگی، توفان و غیره مقاومت کنند. نوع گیاهان انتخابی بسته به نوع آب و هوا و شرایط اقلیمی، متفاوت است (رضویان و همکاران، ۱۳۸۹). امروزه احداث بام سبز در سرتاسر جهان گسترش چشم‌گیری یافته است و کشور آلمان با اختصاص ۱۰٪ از بام‌ها به این امر پیش‌تاز است (Li and Yeung, 2014). احداث گسترده باغ بام‌ها نیازمند برنامه‌ریزی‌های دولتی در دستورالعمل‌های اجرایی می‌باشد که صاحبان املاک را تشویق به این امر نماید. بطور کلی بام‌های سبز به سه دسته متراکم، نیمه متراکم و غیر متراکم یا گسترده تقسیم‌بندی می‌شوند. که انواع مختلف آن نیازمند پوشش گیاهی و عمق بستر کاشت متفاوت می‌باشد (همان). استفاده از گلجای‌ها و گلدان‌ها در پشت بام به منظور زیباسازی فضا را نمی‌توان در دسته بندی بام‌های سبز جای داد.

جدول ۱- دسته بندی انواع بام سبز بر اساس عمق کاشت.

انواع بام سبز		
نوع بام سبز	معادل انگلیسی	ویژگی‌ها
بام های سبز متراکم	Intensive	- محیط کشت با عمق ۱۵۰-۴۰۰ میلیمتر. - نیازمند به تعمیر و نگهداری. - وزن معمول آنها بین ۱۸۰-۵۰۰ کیلوگرم بر متر مربع است. - به دلیل بار وزنی قابل توجه این نوع بام ها، طراحی سازه های بام از اهمیت ویژه ای برخوردار و به نسبت پرهزینه تر است. - گیاهانی متداول: شامل چمن، بوته ها، درختچه ها و حتی درخت ها.
بام سبز گسترده	Semi-intensive	- بدلیل عمق کم و محدودیت در گسترش ریشه، نوع پوشش گیاهی آن به چمن ها، گیاهان علفی دائمی، سالانه و مقاوم در برابر خشکسالی محدود می شود. - عمق بستر معمولاً بین ۶۰-۲۰۰ میلیمتر و نیاز به نگهداری این بام ها کم و آبیاری آنها نیز بسته به نوع آب و هوا ناچیز است. - وزن معمولی بام سبز گسترده بین ۶۰-۱۵۰ کیلوگرم بر متر مربع و برای سطوح بزرگ مناسب است. - این نوع بام سبز در بین انواع موجود دارای حداقل هزینه احداث و نگهداری می باشد. - گیاهان متداول: سدوم ها و گیاهان علفی.
بام سبز نیمه متراکم	Extensive	- حد واسط بام سبز گسترده و متراکم می باشد. - دارای لایه های زهکشی، خاک و گیاه عمیق تر و گونه های گیاهی متنوع تری به نسبت بام گسترده هستند. - عمق لایه ها حداکثر ۱۲۰-۲۵۰ میلیمتر و وزن آن حدوداً بین ۱۲۰-۲۰۰ کیلوگرم بر متر مربع است. - گیاهان متداول: گیاهان علفی-چمنی و انواع بوته ها و گیاهان وحشی.

(مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۷)

اثرات محیطی احداث بام های سبز بیشمار هستند اما مهم ترین موارد را می توان در نقش عمده بام سبز در مدیریت روان آبهای حاصل از بارندگی، بازیافت آب، کاهش اثرات گازهای گلخانه ای بام زنده، افزایش تنوع زیستی، محافظت از پوسته زمین، جلوگیری از تابش اشعه فرابنفش به ساختمان، بهبود و تلطیف کیفیت هوا، کاهش دمای محیط و ساختمان و مقابله با جزایر گرمایی شهری، جلوگیری از آتش سوزی ساختمان ها، کاهش نفوذ تابش الکترومغناطیس، بهبود کیفیت اقلیمی و ایجاد تهویه مطبوع در شهر و پیرامون، افزایش کیفیت سیمای شهری، پاکیزگی و کاهش آلودگی هوا، ذخیره انرژی، کاهش آلودگی صوتی، کاهش هزینه های مربوط به نگهداری بنا و سقف، فراهم نمودن فضای تفریحی، افزایش سرانه فضای سبز و فضایی برای ایجاد مزرعه شهری دانست (Li and Yeung, 2014) و (محمودی و همکاران، ۱۳۹۱) و (حسینی نیا و همکاران، ۱۳۹۵).

۶-۱- ضرورت ایجاد بام های سبز بنا بر تعاریف شهر اکولوژیک^۱، شهر سبز^۲ و شهر زیست دوست^۳

اولین بار ریچارد ریچستر در کتاب "ساخت شهرها برای آینده سالم" در سال ۱۹۸۷ در مورد ساخت شهر که مانند سیستم زندگی بوسیله الگوی کاربری زمین کالبد سالم کل شهر را حمایت کند، تنوع زیستی را افزایش دهد، و با به کارگیری الگوهای تکامل و پایداری در نقش های شهر تنوع ایجاد کند، پیشنهادی را ارائه داد (رهنما و همکاران، ۱۳۹۲). واژه اکوسیستی و مفاهیم مشابهی نظیر شهر پایدار و شهر سبز در گذر زمان با توسعه درک تغییرات اجتماعی و تاثیرات بشر بر سلامت اقتصادی و زیست محیطی تکامل یافته است (Dong et al, 2016: 1185). شهر اکولوژیک بر رابطه متعادل شهر و روستا تاکید دارد و یک دید جامع و کل نگرانه است. نمونه هایی از تلاش جهت دست یابی به شهر اکولوژیک در پروژه های Masdar در ابوظبی امارات، Tianjin در چین و Songdo در کره جنوبی می باشد (Caprotti:2014,10). شهرسازی سبز یک مدل مفهومی برای طراحی های شهری بدون کربن^۴ و بدون ضایعات^۵ می باشد؛ که در دهه ۹۰ میلادی به ترویج توسعه شهری با کارایی انرژی و بدنبال تغییر تغییر و باز طراحی مناطق شهری موجود و مراکز شهری پس از صنعتی شدن ظهور کرد و به ترویج توسعه اجتماعی و زیست محیطی مناطق پایدار شهری می پردازد و توسط یان بیتلی ظهور کرد. از لحاظ تعریف، این یک مدل بین رشته ای می باشد و همکاری بین رشته های معماری منظر، مهندسی، برنامه ریزی شهری، اکولوژی، برنامه ریزی حمل و نقل، فیزیک، روانشناسی، اقتصاد و دیگر تخصص ها به همراه معماری و طراحی شهری می باشد. این مدل در واقع تلاش برای کاهش مصرف انرژی، آب و

- 1 Eco-city
- 2 Green urbanism
- 3 Biophilic city
- 4 Zero-Emission Urban Design
- 5 Zero-Waste Urban Design

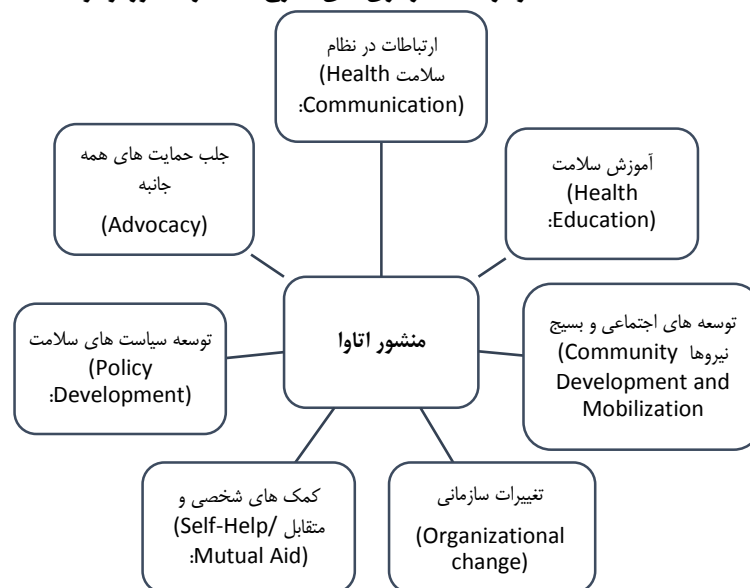
منابع در هر سطح از چرخه زندگی شهری و به اعتقاد برخی ها نوع متفاوتی از نوشهرگرایی و یک جنبش اکولوژیکی می باشد (Lehmann, 2010). استفاده حداکثری از فرصتها جهت ایجاد فضاهای سبز و باغ بام و سطوح سبز به جهت افزایش تنوع زیستی و ایجاد سطوح سبز با دسترسی سهل و آسان به منظور تفریح و سلامت و دست یابی به شهر سالم از اصول شهرسازی سبز می باشد.

شهر زیست دوست دارای طبیعت فراوان در ارتباط نزدیک با فضای شهری می باشد. یک شهر زیست دوست شهری انباشته از طبیعت است که در کار، بازی و زندگی روزانه مردم احساس می شود و شامل طبیعت خرد و کلان است که به شهر هویت می-بخشد و تلاش می کند طبیعت از دست رفته را احیا کند. در چنین شهری افراد نباید برای تفریح و استفاده از طبیعت از شهر خارج شوند بلکه طبیعت باید در متن زندگی مردم وارد شود. استفاده از دیوارها و نماهای سبز، باغ بام ها، جنگل های شهری، پارک ها و باغ ها و پارکهای خطی و حاشیه ای می تواند نمونه هایی از حضور طبیعت در فضای شهری و زندگی مردم باشد (Beatley, 2010).

۶-۱-۲- برنامه ریزی سلامت و شهر سالم

رشد جمعیت و کیفیت زیستی نامناسب شهرها که به دنبال تحولات پس از انقلاب صنعتی حاصل شد توجه مدیران و صاحب منصبان شهری را به این موضوع معطوف کرد که صرفاً تجمع یک عده در محدوده ای مشخص تشکیل دهنده شهر نیست بلکه برای دست یابی به کیفیت زندگی مساعد توجه به ابعاد گوناگون کالبی، محیطی، اقتصادی، سلامت و ... حائز اهمیت است. لذا بحث سلامت بعنوان یک محوریت در سنجش های بین المللی توسعه پایدار مطرح است و در منشور سازمان بهداشت جهانی (WHO) برخورداری از بالاترین استاندارد سلامتی یکی از حقوق بنیادین هر انسان بدون توجه به تفاوت های نژادی، مذهبی، سیاسی و اقتصادی و اجتماعی ذکر گردیده است (تاجدار و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۰۲). اولین بار در سال ۱۹۷۴ با بیانیه وزیر بهداشت کشور کانادا به موضوع ارتقای سلامت به عنوان یک موضوع مهم جهانی توجه گردید، اگرچه در سال ۱۹۷۸ و در کنفرانس آلماتا مباحثی مبنی بر توجه بیشتر به مبحث ارتقای سلامت در سطح دنیا مطرح گردید، اما نقطه عطف توجه کاربردی به علم ارتقای سلامت مربوط به کنفرانس بین المللی اتاوا کانادا در سال ۱۹۸۶ می باشد که منجر به تدوین منشور اتاوا گردید که تا امروزه هم این منشور به عنوان یک راهنمای کاربردی برای ارتقای برنامه های سلامت مطرح می باشد. در واقع منشور اتاوا دارای پنج رکن اصلی به شرح موارد زیر می باشد: ایجاد سیاست عمومی سلامت محور (Build Healthy Public policy). توسعه محیط های حامی سلامت (Create Supportive Environment). تقویت اقدامات جامعه در خصوص سلامت (Strengthen Community Actions). توسعه مهارت های فردی (Develop Personal Skills). بازنگری سیستم خدمات سلامت (Reorient Health Services) (برهمندپور، ۱۳۹۱: ۳-۴).

نمودار ۱- استراتژی های مطرح شده در منشور اتاوا

(ماخذ: برهمندپور، ۱۳۹۱: ۷-۴)

این اصول چهارچوب پروژه شهرهای سالم سازمان بهداشت جهانی را فراهم ساخت. در اوایل سال ۱۹۸۶ دفتر منطقه ای سازمان بهداشت جهانی در اروپا پیشنهادی را جهت اجرای یک پروژه کوچک با هدف بهبود جهانی در اروپا پیشنهادی را جهت اجرای یک پروژه کوچک با هدف بهبود سطح بهداشت ارایه داد. این پروژه که تنها شش شهر را در برمیگرفت پروژه شهر سالم نام گرفت. بیش از ۱۰۰۰ پروژه شهر سالم از سال ۲۰۱۰ آغاز شده است که با توجه به رشد سریع پروژه ها امروزه بعنوان یک جنبش (شهر سالم) از آنها میتوان یاد کرد (رهنما و همکاران، ۹۴: ۱۸). به تدریج با توسعه ایده شهر سالم در تمامی قارهها، این ایده به جنبشی جهانی تبدیل شد و در ایران اولین سمپوزیوم شهر سالم در آذرماه ۱۳۷۰ با حضور جمعی از کارشناسان عالی رتبه در تهران برگزار گردید و متعاقب آن با توجه به نقش گسترده شهرداری در مسائل شهری ستاد شهر سالم تهران و دبیرخانه ستاد شهر سالم با همت شهرداری تهران تشکیل شده و ناحیه ۳ منطقه ۲۰ به عنوان محدوده اولیه اجرای پروژه شهر سالم تهران انتخاب گردید (زیاری و جانبابانژاد، ۵۰-۵۱). پروفیسور دهل استاد دانشگاه برکلی در مقاله ای تحت عنوان شهر سالم، شهر سالم را شهری تعریف میکند، که به طور مداوم در ایجاد یا بهبود شرایط اجتماعی، کالبدی و توسعه منابع فعالیت کند و با این وسیله امکان عملکرد درست و کامل، جهت حداکثر بهره برداری از توان انسانها را فراهم آورد (همان: ۵۰).

۲-۶- مزرعه شهری

افزایش جمعیت و تحولات جهانی موجب از جمله تغییر اقلیم و کمبود منابع موجب کاهش امنیت غذایی جوامع امروزی شده است و نزدیک به ۴۲۰ میلیون نفر از جمعیت جهان در مناطقی زندگی می کنند که دیگر زمین کشاورزی لازم را برای تأمین غذای خود در اختیار ندارند و ۵۰۰ میلیون نفر در مناطقی که به شدت مستعد خشکسالی است. پیش بینی می شود که این آمار در سال ۲۰۲۵ به ۲ تا ۳/۵ میلیارد نفر برسد (ولی پور و همکاران، ۱۳۹۲: ۴۶). از سوی دیگر با فراهم بودن منابع غذایی سالانه و موقعیت های شغلی و خدمات اجتماعی بیشتر در شهرها، سوءتغذیه در تمام ابعاد آن به یکی از معضلات و دغدغه های اصلی شهری تبدیل گشته است. ازین رو استراتژی های مناسب به منظور اطمینان از سهل الوصول بودن و فراهمی غذای سالم و ایمن، ترویج تولید چنین غذایی در مناطق شهری و نیمه شهری و افزایش سرزندگی عوامل دخیل در این پرچه از اهمیت ویژه ای برخوردار است (The World Bank report, 2013:14). کشاورزی شهری بصورت کلی عبارت است از تولید گیاهان خوراکی و غیر خوراکی و محصولات باغی و دامی در داخل شهر و مناطق حاشیه آن که در حال حاضر حدود ۸۰۰ میلیون نفر در دنیا به کشاورزی شهری اشتغال دارند و ۱۵٪ از غذای جهان در شهرها تولید می شود (حمیدی و یعقوبی، ۱۳۹۵: ۲۴). پاتاکچی و کاتمن در پاسخ به این سؤال که چرا برنامه ریزان شهری در کشاورزی شهری مشارکت نمی کنند، اینگونه مطرح میکند که برنامه ریزان شهری معتقد هستند که کشاورزی مخصوص مناطق روستایی است نه مناطق شهری، بنابراین تمایل چندانی برای سیاست گذاری در کشاورزی شهری ندارند و همچنین آنها درک درستی از وجود مشکلات موجود در سیستم های غذایی ندارند (ولی پور و همکاران، ۱۳۹۲: ۴۷). بانک جهانی در گزارش سال ۲۰۱۳ اعلام کرده است که کشاورزی شهری می تواند بر روی بام ها، باغ ها، زمین های خالی، و زمینها و انبارهای شهری توسط شهروندان با پیشینه های گوناگون انجام شود. در این گزارش هم چنین مزایای بیشماری برای کشاورزی شهری در نظر گرفته شده است که در ذیل به برخی از آنها مختصراً به آن اشاره می شود:

- دسترسی غیر تجاری به مواد غذایی برای فقرا افراد با درآمد پایین،
- فراهم شدن موقعیت های کاری و شغلی و درآمدی با ارائه محصولات به بازارهای شهری، خیابانهای غذا و فرایندهای غذایی،

- یکپارچه سازی مزرعه شهری با فضای سبز شهری،

- ایجاد فرصت برای مشارکت شهروندان در برنامه های سبز کردن شهرها،

- منعطف کردن شهرها در برابر تغییرات اقلیمی و... (The World Bank report, 2013:3-4).

بطور مثال در سنگال، داکار، ۳۰۰۰ زمین سبزیجات خانوادگی و ۲۵۰ واحد پرورش ماکیان شهری راه اندازی شده است که ۱۴۰۰۰ فرصت شغلی را به ارمغان آورده است (همان: ۶).

۷- نمونه های موفق مزرعه شهری و بام سبز در جهان

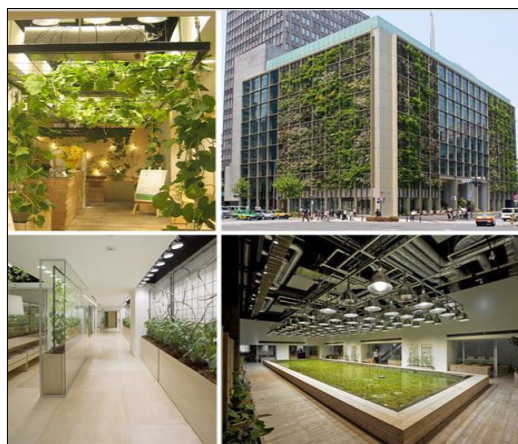
با توجه به افزایش تمایل شرکت ها و سازمان های مختلف برای ترویج مزرعه شهری در شهرها و خصوصاً بام های سبز در سراسر جهان تلاش هایی بدین منظور انجام شده است. در ذیل به معرفی نمونه های موفق مزرعه شهری و بام سبز در جهان می پردازیم:

جدول ۲- معرفی نمونه های موفق مزرعه شهری و بام سبز در جهان.

نام پروژه	کشور	ویژگی ها
ساختمان شرکت Pasona Group	توکیو، ژاپن	- دفتر مرکزی شرکت Pasona Group دارای نمای خارجی سبز (پوشیده از گیاهان)، دفاتر اداری، سالن های غذاخوری، فضای سبز پشت بام، سالن کنفرانس و امکانات وسیع کشاورزی است. - مجموع مساحت مزارع و زمین های کشاورزی این ساختمان در حدود ۱۴۱۰ مترمربع، نزدیک به یک پنجم از کل مساحت ۷۰۵۳ متر مربعی ساختمان را در برگرفته. - در این مزارع حدود ۲۰۰ نوع مختلف از انواع گونه های گیاهی شامل برنج، میوه و سبزیجات پرورش داده می شود که محصولات با استفاده از روش هیدروپونیک یا در بسترهای خاکی، رشد کرده و یک سیستم خودکار آبیاری به همراه سیستم پیچیده کنترل هوا با وظیفه تنظیم رطوبت، دما و کیفیت هوا نیز به منظور راحتی کارکنان در حین کار، وجود دارد. روشنایی نیز با لامپ های فلورسنت و LED ها تأمین می شود (تصویر شماره ۱)
پشت بام کارخانه تولیدی Method Products	شیکاگو، ایلینویز، ایالت متحده امریکا	- پروژه باغی به مساحت ۷۵۰۰۰ فوت مربع روی پشت بام کارخانه تولیدی، بزرگ ترین باغ پشت بامی جهان در شیکاگو، ایلینویز به وجود آمد. - تولید سالانه ۱۰ میلیون گیاهان بدون آفت - این مزرعه در تمام طول سال فعال است و داخل گلخانه ای قرار دارد که با انرژی های تجدید پذیر تغذیه می شود. (تصویر شماره ۲)
پروژه مزرعه شهری نوار غزه سازمان ملل متحد (FAO)	غزه، فلسطین	- در سال ۲۰۱۰ سازمان غذا و کشاورزی سازمان ملل متحد مفهوم زراعت پشت بام در مقیاس بزرگ را معرفی کرد و تجهیزات لازم برای سیستم های پرورش آکواپونیک را به ۲۰۰ خانه ارائه کرد (تصویر شماره ۳)

(منبع: نگارندگان، ۱۳۹۷)

تصویر ۱- ساختمان شرکت Pasona Group، ژاپن

منبع: www.google.com/image

تصویر ۳- پروژه مزرعه شهری نوار غزه، فلسطین

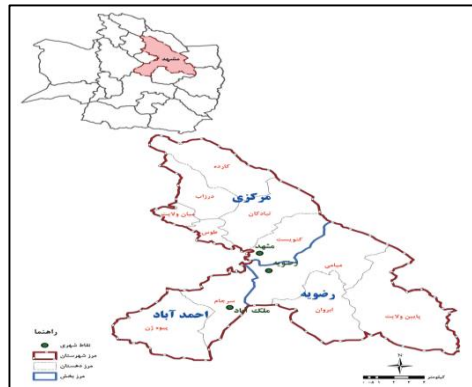

تصویر ۲- پشت بام کارخانه تولیدی Method Products،

۸- معرفی محدوده مورد مطالعه

شهر مشهد بعنوان دومین کلان شهر ایران در شمال شرقی ایران و مرکز استان خراسان رضوی است که از نظر موقعیت ریاضی در طول ۵۹٫۲ تا ۳۸٫۶۰ شرقی و عرض جغرافیایی ۳۳٫۳۵ تا ۷٫۳۷ شمالی واقع شده است (سالنامه آماری شهرداری مشهد، ۱۳۹۵:۴۵). این شهر در میان دشت مشهد که میان دو رشته ارتفاعات هزار مسجد-بینالود کپه داغ در شمال و محور شاه جهان در جنوب قرار دارد و مساحت حریم شهر ۱۰۸۷۶۸ هکتار و محدوده شهری ۳۵۱۴۷ هکتار می باشد (سالنامه آماری شهرداری مشهد، ۱۳۹۵:۴۶). اقلیم منطقه مشهد عمدتاً متأثر از ارتفاعات البرز شرقی است که، ضمناً در کنار اراضی پست کشف رود متغیر شده است. بر اساس طبقه سیستم آب وهوایی کوپن، منطقه درمقیاس ماکرو خشک و در آن میزان تبخیر بیشتر از بارندگی است (زنگنه و همکاران، ۹۵: ۹۰). در زمینه جمعیتی نیز، شهر مشهد دومین کلانشهر کشور از نظر جمعیت محسوب می شود (رهنما و همکاران، ۷۲) که جمعیت این شهر در سرشماری نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵ معادل ۳٫۲۷۷٫۶۵۶ نفر بوده است. به دلیل ماهیت زیارتی-گردشگری این شهر بیش از ۱۷ میلیون زائر سالانه را پذیرا می باشد (خاکپور و همکاران، ۹۴: ۱۱۷).

نقشه ۱- موقعیت جغرافیایی شهر مشهد در استان خراسان رضوی

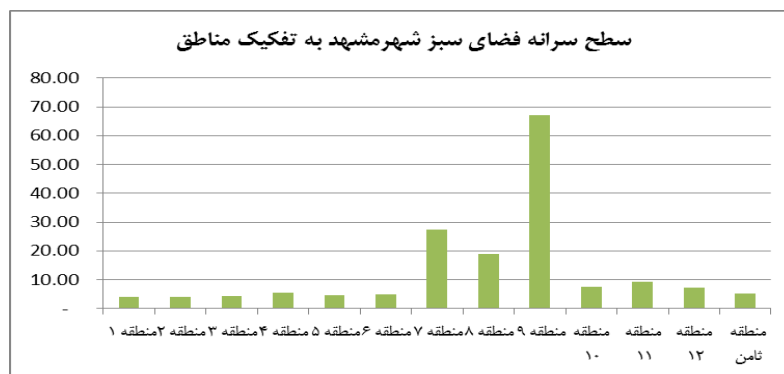
(ماخذ: سالنامه آماری شهرداری مشهد، ۱۳۹۵: ۳۰)

۹- یافته های پژوهش

۹-۱- بررسی میزان سرانه فضای سبز در شهر مشهد

در رابطه با میزان سرانه فضای سبز شهری آمارها و اعداد متفاوتی بر پایه تعاریف متعدد موجود، وجود دارد: برای تعیین سرانه فضای سبز؛ عمدتاً به منظور تعیین بررسی، ارزیابی و پیشنهاد سرانه فضای سبز شهری سرانه فضاهای سبز خاص گذران اوقات فراغت؛ یعنی پارکها و گردشگاههای سبز شهری؛ طراحی شده و سایر فضاهای سبز عمومی- مانند فضای سبز میدانها؛ شبکه راهها؛ لچکیها و غیره- را در بر نمی گیرد زیرا در محیط شهری هر یک از عناصر سبز باید متناسب با عملکردی که بر عهده گرفته اند؛ ارزیابی شوند. برای مثال هر چند ممکن است فضای سبز متعلق به شبکه راه ها آثار اکولوژیکی- زیست محیطی داشته باشد. ولی عملکرد اصلی آن با شبکه و جریان ترافیک ارتباط می یابد و از همین لحاظ سایر بازدهی های آن از اهمیت کمتری برخوردار است بنابراین برای عناصر سبز شهری نیز- همانند سایر کاربری های شهری- باید هویت مستقلی در نظر گرفت (حاتمی نژاد و عمران زاده، ۱۳۸۹: ۸۱).

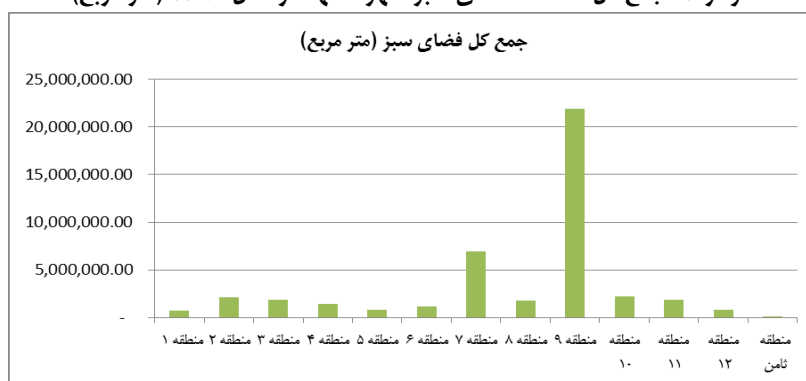
نمودار ۲- سطح سرانه فضای سبز شهر مشهد به تفکیک مناطق در سال ۱۳۹۵

ماخذ: محاسبات نگارندگان بر اساس سالنامه آماری سال ۱۳۹۵

فضای سبز اجتماعی که به معنای فضایی که می‌توان در آن محل همچون بوستان‌ها اتراق کرد می باشد. در گذشته برای محاسبه سرانه فضای سبز در شهر مشهد تمام آیلندها و حاشیه‌ها و لچکی‌ها نیز در نظر گرفته میشد که ۱۴ متر مربع محاسبه میشد، اما بر اساس طرح جامع شهر مشهد، سرانه فضای سبز اجتماعی باید به ۱۱٫۸ متر مربع برسد که در حال حاضر این سرانه ۴٫۶ متر مربع است. برای افزایش هر متر سرانه فضای سبز باید ۳۰۰ هکتار فضای سبز اجتماعی در مشهد ایجاد شود که برای رسیدن به رقم مدنظر طرح جامع، باید بیش از ۲۱۰۰ هکتار فضای سبز اجتماعی ۱ در سطح شهر مشهد ایجاد شود.

نمودار ۳- جمع کل مساحت فضای سبز شهر مشهد در سال ۱۳۹۵ (متر مربع)

ماخذ: محاسبات نگارندگان بر اساس سالنامه آماری سال ۱۳۹۵

برای شهرهای ایران با توجه به تنوع عوامل طبیعی و اقلیمی آن، سرانه ۹ مترمربع تا سطح ۲۰۰۰۰ نفر جمعیت شهری پیشنهاد می گردد و معمولا در تراکم های متوسط شهری حدود فضای مورد استفاده کاربری های مسکونی و عناصر خدماتی آنها به شرح جدول زیر است (حاتمی نژاد و عمران زاده، ۱۳۸۹: ۷۵):

جدول ۳- درصد تراکم پیشنهادی در کاربری های مختلف

نوع کاربری	درصد تراکم پیشنهادی
فضای مسکونی	۵۰٪ سطح زمین
فضای سواره و پیاده	۲۵٪ سطح زمین
فضای سبز و اماکن ورزشی	۱۵٪ سطح زمین
سایر فضاهای خدماتی	۱۰٪ سطح زمین

ماخذ: حاتمی نژاد و عمران زاده، ۱۳۸۹: ۷۵

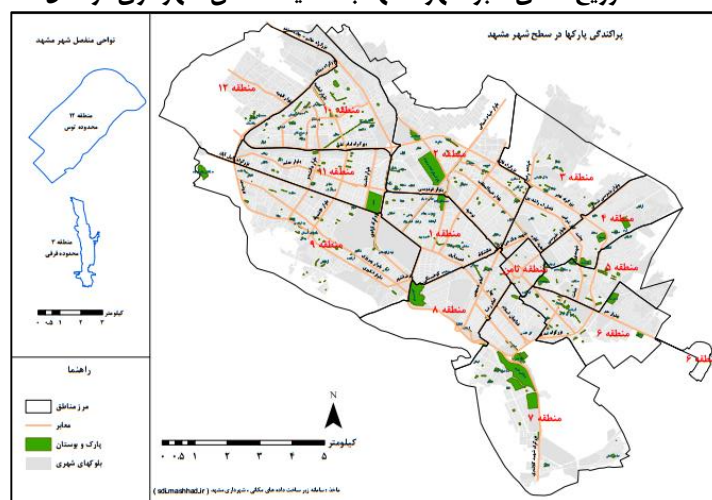
جدول ۴- جمعیت، وسعت، سرانه فضای سبز و مساحت فضای سبز شهر مشهد به تفکیک مناطق در سال ۱۳۹۵

۱- به نقل از وبسایت روزنامه شهر آرا مورخ سه شنبه / ۲۱ آذر ۹۶ در مصاحبه با رئیس کمیسیون خدمات شهری و محیط زیست شورای اسلامی شهر مشهد.

منطقه	جمع کل فضای سبز (متر مربع)	جمعیت	سرانه فضای سبز (متر مربع)
منطقه ۱	687,761.00	167,013.00	4.12
منطقه ۲	2,085,614.00	513,365.00	4.06
منطقه ۳	1,867,789.00	417,950.00	4.47
منطقه ۴	1,406,648.00	262,184.00	5.37
منطقه ۵	811,166.00	175,603.00	4.62
منطقه ۶	1,176,353.00	232,616.00	5.06
منطقه ۷	6,922,351.00	253,236.00	27.34
منطقه ۸	1,749,421.00	92,543.00	18.90
منطقه ۹	21,939,692.00	327,061.00	67.08
منطقه ۱۰	2,227,512.00	296,823.00	7.50
منطقه ۱۱	1,880,514.00	200,161.00	9.40
منطقه ۱۲	773,749.00	105,263.00	7.35
منطقه ثامن	71,094.00	13,861.00	5.13
571	تعداد کل پارکها در سطح شهر		
56459943	وسعت فضای سبز تحت پوشش شهرداری (متر مربع)		
3,057,679	جمعیت کل شهر مشهد (نفر)		

مآخذ: محاسبات نگارندگان در سالنامه آماری شهرداری، ۱۳۹۵

نقشه ۲ توزیع فضای سبز شهر مشهد به تفکیک مناطق شهرداری در سال ۱۳۹۵

مآخذ: (سالنامه آماری شهرداری، ۱۳۹۵)

از بررسی آمار و اطلاعات موجود در رابطه با فضای سبز شهری مشهد می توان نتیجه گرفت که منطقه نه شهرداری با دارا بودن بیشترین میزان سطوح فضای سبز و سرانه $67,008$ متر مربع برخوردارترین منطقه مشهد می باشد، گرچه به جهت برخورداری از فضای سبز عامل پراکندگی و دسترسی هم باسد مورد بررسی قرار گیرد که مورد تمرکز این پژوهش نمی باشد. هم چنین منطقه دو شهرداری با جمعیتی معادل $513,365$ نفر پر جمعیت ترین منطقه می باشد که سرانه فضای سبز آن تنها برابر با $4,06$ متر مربع است که نشان می دهد این منطقه نیاز بالایی برای احداث فضای سبز دارد. از سوی دیگر منطقه ثامن با جمعیت معادل $138,61$ نفر کم جمعیت ترین منطقه شهری می باشد که سرانه فضای سبز آن برابر با $5,13$ است. این در حالی است که منطقه ثامن

جمعیت مسافر بسیاری را نیز در خود جای می دهد که در برابر سرانه فضای سبز موجود این منطقه ضعف بسیاری را دارا می باشد. نقشه پراکندگی فضای سبز مشهد نیز نشان می دهد که مناطقی نظیر منطقه ۷، ۸، ۲ و ۱۱ دارای پارکهای بزرگ مقیاسی می باشند که وجود این پارکها نقش بسزایی در بالا بردن سطح سرانه دارد این در حالی است که همانطور که پیش تر ذکر شد از لحاظ برخورداری فضای سبز اجتماعی بایستی عواملی نظیر مصافت و دسترسی به پارکها و پراکنش آنها نیز بررسی گردد که نقشه موجود نشان دهنده نامناسب بودن پراکنش پارکها در سطح مناطق شهری می باشد. لذا با توجه به ارزش افزوده بالای زمین و هزینه های ناشی از احداث پارکها برای شهرداری ها بام های سبز می توانند تاثیر بسزایی در این بهبود این امر داشته باشند.

مزرعه شهری بعنوان رویکردی نوین در تولید محصولات خوراکی، چه گیاهی نظیر انواع مختلف گیاهان و سبزیجات و چه جانوری نظیر پرورش طیور و ابریان و ... در شهرها می تواند با هدف افزایش سرزندگی و مشارکت مردمی و ایجاد اشتغال بکار گرفته شود. کلان شهر مشهد بعنوان دومین شهر پرجمعیت ایران با معضل کمبود سرانه فضاهای سبز و مشکلات زیست محیطی و هم چنین معضل بیکاری دست به گریبان است. ازین رو بکارگیری مزرعه شهری در بام ها می تواند فراهم کننده پتانسیل بالایی در جذب سرمایه گذاری ها و ایجاد اشتغال و بسیاری مزایای دیگر داشته باشد. اهم ویژگی ها و اهداف راه اندازی کسب و کار شهری به گزارش بانک جهانی از بررسی نمونه های مزرعه شهری در چهار کشور مختلف به شرح نمودار ذیل می باشد که در زمره اهداف اصلی پژوهش حاضر نیز قرار گرفته است:

نمودار 4- مزایای کلی مزرعه شهری

حفظ قضاای سبز عمومی و افزایش یوش سبز شهری که مزایای بیشماری دارد.	ایجاد اشتغال و کسب درآمد	تامین غذا برای بازارهای شهری، خیابان های غذا (food street)، و تولید کنندگان محصولات غذایی	دسترسی غیر تجاری به مواد غذایی تازه برای اقشار کم درآمد و نسل های آینده
ایجاد فرصت هایی برای مشارکت شهروندان از یکارگیری مزرعه شهری در ایجاد گسترده تر قضاای شهری و خصوصاً فعالیت مؤثر زنان	همسو بودن با اهداف اصلی رشد سبز (شهری) که با شاخصه های تمیزی، کارایی و انعطاف پذیری تعریف می شود.	سازگار شدن شهرها در برابر تغییرات اقلیمی یا کاهش آسیب پذیری شهروندان خصوصاً اقشار ضعیف جامعه	متنوع نمودن منابع غذایی شهری و فرصت های شغلی
یازاستفاده از آب مصرفی و زیاله های شهری برای تامین آب و کودمصرفی مزرعه شهری	کاهش الودگی های زیست محیطی شهری و بهبود کیفیت زندگی ساکنین	یکپارچه سازی قرایند مزرعه شهری و برنامه های فضای سبز شهری جهت تامین قضاای تغذیه ای برای جوانان و سالمندان،	

(منبع: گزارش بانک جهانی. ۲۰۱۳)

براساس اهداف ذکر شده پرسش نامه ای تهیه گردید و با پرسش گری از بین متخصصین و خبرگان امر و اساتید دانشگاه از ایشان خواسته شد تا به جهت دست یابی به سوالات پیش رو به پرسشنامه پاسخ دهند. با توجه به نظرات ثبت شده نخبگان و مدیران طبق پرسشگری انجام شده نتایج ذیل حاصل شده است:

جامعه اماری مورد بررسی ۲۰ نفر از متخصصین عرصه شهری بوده است که بصورت تکنیک گلوله برفی با توزیع جنسیتی تصادفی از بین افراد شاغل در شهرداری و شرکت های مرتبط در بخش خصوصی با توزیع سنی و تحصیلی به شرح جدول ۵ صورت گرفته است. که طبق بررسی آماری غالب شرکت کنندگان در طرح (۵۵٪) دارای تحصیلات در مقطع فوق لیسانس در زیرشاخه های رشته ی شهرسازی و معماری با ترکیب سنی ۸۵٪ بین رنج سنی ۱۸ تا ۲۸ سال، ۲۰٪ بین رنج سنی ۲۹-۳۸ سال و ۵٪ با رنج سنی ۳۹-۴۹ سال می باشند.

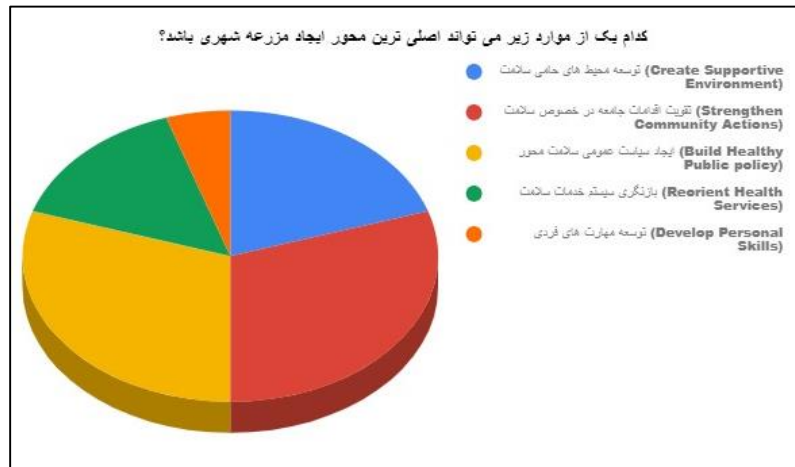
جدول 5- توزیع سنی و مدرک تحصیلی پاسخ دهندگان.

میزان تحصیلات	سن			مجموع
	18-28	29-38	39-49	
پسا دکترا و بالاتر			1	1
فوق لیسانس		8	2	11
لیسانس		7	1	8
Total		15	4	20

منبع: نگارندگان ۱۳۹۷

از برابند پاسخ های دریافت شده اصلی ترین عامل جهت ایجاد مزرعه شهری در بین متخصصین "تقویت اقدامات جامعه در خصوص سلامت" و "ایجاد سیاست عمومی سلامت محور" ارزیابی شده است که این دو عامل با اختصاص ۳۳٪ از پاسخ ها دارای بالاترین اولویت در بین عوامل پنج گانه بررسی شده به شرح نمودار ۵ می باشند.

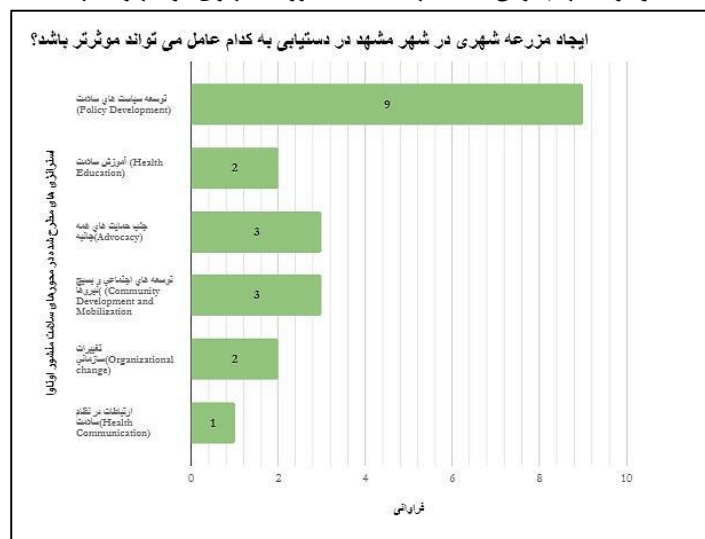
نمودار ۵ - محورهای اصلی در ایجاد مزرعه شهری

منبع: نگارندگان ۱۳۹۷

هم چنین در پاسخ به اولویت دهی استراتژی های هفت گانه منشور اتواوا مهم ترین عامل جهت احداث مزرعه شهری در شهر مشهد "توسعه سیاست های سلامت" با ۴۵٪ فراوانی بالاترین اولویت را به خود اختصاص داده است (نمودار ۶).

نمودار ۶ - مهم ترین عامل جهت احداث مزرعه شهری در شهر مشهد

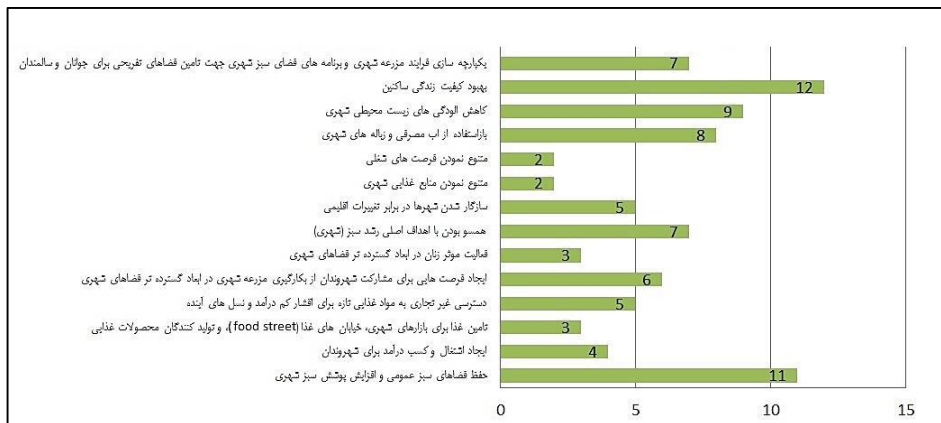

منبع: نگارندگان ۱۳۹۷

و هم چنین متخصصین معتقد هستند بام های سبز نیمه متراکم می توانند مطلوب ترین نوع بام سبز جهت احداث مزرعه شهری باشند که این رده بندی براساس ۴۵٪ فراوانی پاسخ می باشد. در قسمت دیگری از پژوهش از پاسخ دهندگان خواسته شد تا کارکردهای احداث مزارع شهری که مستخرج از گزارش بانک جهانی می باشد را بر اساس طیف لیکرت طبقه بندی نمایند که براساس بیشترین اولویت تا کمترین اولویت می باشد. بر این اساس بهبود کیفیت زندگی ساکنین، حفظ فضاهای سبز عمومی و

افزایش پوشش سبز شهری، و کاهش آلودگی‌های زیست محیطی شهری به ترتیب بالاترین اولویت را بین پاسخ‌ها دارا بودند که نتایج آن در نمودار ۷ نشان داده شده است.

نمودار ۷- کارکردهای احداث مزارع شهری که مستخرج از گزارش بانک جهانی

منبع: نگارندگان ۱۳۹۷

نتیجه‌گیری

افزایش جمعیت و تغییرات اقلیمی از یک سو و نیاز روز افزون به سرانه فضای سبز و مواد غذایی که ناشی از افزایش جمعیت شهرها می‌باشد از سوی دیگر نیاز به راهکارهای جدید نظیر احداث مزرعه شهری را در کلان شهرها دوجندان می‌نماید. شهر مشهد بعنوان دومین کلانشهر ایران و قطب گردشگری مذهبی نیز از این قاعده مستثنی نمی‌باشد. در پژوهش حاضر که بر اساس تحلیل نتایج پرسشنامه نخبگان و متخصصین صورت گرفته است مهم‌ترین عامل جهت احداث مزرعه شهری در شهر مشهد توسعه سیاست‌های سلامت ارزیابی گردید. هم‌چنین نقش بام‌های سبز در احداث مزرعه شهری خصوصا بام‌های سبز نیمه متراکم بسیار مثبت ارزیابی گردید. هم‌چنین بهبود کیفیت زندگی ساکنین، حفظ فضاهای سبز عمومی و افزایش پوشش سبز شهری، و کاهش آلودگی‌های زیست محیطی شهری از مهم‌ترین کارکردهای احداث مزارع شهری با رویکرد بام سبز در مشهد می‌تواند باشد که این عوامل می‌توانند در دست‌یابی به اصول توسعه پایدار شهری و شهرسازی سبز در چشم‌اندازهای شهری مورد توجه قرار گیرد. در نهایت راهکارهایی جهت توسعه و ترویج احداث بام سبز با رویکرد مزرعه شهری در مشهد ارائه گردید که امید است با بکارگیری این عوامل شاهد رونق و توسعه اقتصاد شهری و بهبود کیفی شرایط زیستی ساکنین باشیم. راهکارهای پیشنهادی جهت توسعه و ترویج احداث بام سبز با رویکرد مزرعه شهری در مشهد:

- توجه به مشارکت اجتماعی و فراهم نمودن امکان حضور شهروندان در برنامه ریزی و تصمیم‌گیری پروژه‌های شهری به عنوان گروه‌های ذینفع اجتماعی.
- افزایش امکان مشارکت اجتماعی شهروندان با احداث بام‌های سبز شهری و خصوصا ایجاد زمینه اشتغال به کشاورزی شهری.
- افزایش آگاهی شهروندان در زمینه‌های حوزه سلامت و دست‌یابی به پایداری الگوی کشاورزی روی بام در صورت همراهی با مشوقهای اقتصادی مسئولان شهری نظیر معافیت‌های مالیاتی و یا تخفیف عوارض شهری.
- ایجاد فرصت جهت مشارکت سازمان‌های مردم‌نهاد نظیر سمن‌های زیست محیطی جهت آگاهی بخشی به شهروندان از طریق ایجاد کارگاه‌های آموزشی احداث بام سبز و راه‌اندازی کسب و کار کشاورزی شهری و راهکارهای دست‌یابی به شهر سالم.
- ایجاد اساس نامه و یا تدوین استانداردهایی جهت شناسایی حوزه‌ها و مکان‌های بهینه احداث بام سبز جهت حداکثرسازی کارکردهای بام سبز.

- افزایش سطح فضای سبز شهری با ایجاد بام های سبز و مزارع شهری به منظور ارتقا کیفیت زیست محیطی و شرایط زیستی ساکنین در راستای دست یابی معیارهای برنامه ریزی سلامت.

منابع

- برهمندپور، فرزاد، (۱۳۹۱)، راهنمای برنامه ریزی و ارزشیابی پروژه های ارتقای سلامت، دفتر آموزش و ارتقای سلامت وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی.
- بهرام سلطانی، کامبیز، (۱۳۹۵)، مجموعه مباحث و روش های شهرسازی محیط زیست، تهران، انتشارات شهیدی.
- تاجدار وحید و مجتبی رفیعیان و علی اکبر تقوایی، (۱۳۸۹)، سنجش مؤلفه سلامت در کلان شهر مشهد از دیدگاه برنامه ریزی شهری، نشریه هنرهای زیبا، معماری و شهرسازی، شماره ۴۱، ۱۰۱-۱۱۰.
- حسینی نیا، غلامحسین و شهرام مقدس فریمانی و فهیمه رحیمی مشکین، (۱۳۹۵)، تبیین مؤلفه های کسب و کار کشاورزی شهری: مورد مطالعه بام سبز شهری، علوم ترویج و آموزش کشاورزی ایران، جلد ۱۲، شماره ۱.
- حمیدی، کلثوم و جعفر یعقوبی، (۱۳۹۵)، شناسایی صلاحیت های مورد نیاز مروجان کشاورزی شهری از دیدگاه کارشناسان ترویج سازمان جهاد کشاورزی استان زنجان، فصلنامه پژوهش های ترویج و آموزش کشاورزی، سال نهم، شماره ۳، پیاپی ۳۵، صص ۲۳-۳۳.
- رضویان، محمد تقی و امین غفوری پور و ماهان رضویان، (۱۳۸۹)، بام های سبز، فصلنامه جغرافیایی آمایش محیط، شماره ۱۰.
- رهنما، محمدرحیم و اکرم مهرورز و زهرا سیاحی (۱۳۹۴)، تحلیلی بر شاخص های شهر سالم، مطالعه موردی: منطقه ۱۱ شهرداری مشهد، مجله مطالعات برنامه ریزی سکونتگاه های انسانی، دوره ۱۰، شماره ۳۲، ۱۷-۳۸.
- رهنما، محمدرحیم و امید علی خوارزمی و الهه کریمی، (۱۳۹۲)، امکان سنجی نظریه شهر اکولوژیک با تأکید بر بعد فضای سبز در شهر مشهد، اولین کنفرانس ملی خدمات شهری و محیط زیست، مشهد.
- زیاری، کرامت اله و محمد حسین جانبابانژاد، (۱۳۹۱)، اصول و معیارهای شهر سالم، فصلنامه سپهر، دوره بیست و یکم، شماره هشتاد و دوم، ۵۰-۵۶.
- شریفیان پور، نسیم و شهرزاد فریادی، (۱۳۹۲)، تحلیل مقایسه ای شاخص های ارزیابی محیط زیست شهری، پنجمین کنفرانس برنامه ریزی و مدیریت شهری، دانشگاه فردوسی مشهد.
- عنایتانی، علی اکبر و مجتبی روستا، (۱۳۹۰)، الگوی سامان دهی فضای سبز شهری با استفاده از GIS در منطقه ده شهرداری مشهد، مجله کاربرد سنجش از دور و سیستم اطلاعات جغرافیایی در برنامه ریزی، سال دوم، شماره ۳.
- ولی پور، سجاد و محمدرضا اکبری و کیانوش ذاکر حقیقی، (۱۳۹۲)، برنامه ریزی استراتژیک در راستای توسعه کشاورزی شهری با روش SWOT، فصلنامه مطالعات مدیریت شهری سال پنجم، شماره پانزدهم.
- Anna Ricklin, Nick Kushner. APA final report, Healthy plan making, Integrating Health into the Comprehensive Planning Process: An analysis of seven case studies and recommendations for change
- Beatley, Timothy, 2011. Biophilic Cities: Integrating Nature into Urban Design and Planning. Island press .
- Crop species selection effects on storm water runoff and edible biomass in an agricultural green roof microcosm
- Federico Caprotti, (2014). Critical research on eco-cities? A walk through the Sino-Singapore Tianjin Eco-City, China. Cities 36 :10-17
- Huijuan Dong, Tsuyoshi Fujita, Yong Geng, Liang Dong, Satoshi Ohnishi, Lu Sun, Yi Dou, Minoru Fujii. (2016) . A review on eco-city evaluation methods and highlights for integration. an Ecological Indicators 60 1184-1191.

- J.M. Aloisio, A.R. Tuininga, J.D. Lewis(2016). An Ecological Engineering 88:20–27 .
- Jian Peng, Zhicong Liu, Yanxu Liu, Xiaoxu Hu, An Wang, (2015). Multi functionality assessment of urban agriculture in Beijing City, China Science of the Total Environment 537 :343–351.
- Li W.C., Yeung K.K.A. (2014). A comprehensive study of green roof performance from environmental perspective. International Journal of Sustainable Built Environment 3, 127–134
- Lehmann, Steffen, The Principles of Green Urbanism, Earthscan, London, 2010 .
- Urban Agriculture, Findings from Four City Case Studies, The World Bank report, 2013 Public Disclosure Authorized, urban development and resilience unit .

بررسی روشهای افزایش تعاملات با هدف ارتقا کیفیت زندگی شهری در مجتمع های تجاری

تاریخ دریافت: ۹۸/۰۳/۱۱

تاریخ پذیرش: ۹۸/۰۴/۲۰

کد مقاله: ۹۲۸۰۰

حسن رضایی^۱، شادی عطارزاده کرمانی^۲

چکیده

اگر شهر را به مانند یک موجود زنده فرض کنیم برای ادامه زندگی به سرزندگی، نشاط و تعاملات اجتماعی نیازمند است. نقش فضاهای شهری، یا به عبارتی فضاهایی که در آنها تعاملات اجتماعی شهروندان شکل میگیرند و فرهنگ جامعه در بستر آنها ارتقا مییابد، در کشور ما روز به روز در حال افول است. انسان موجودی اجتماعی، هدفمند و جویای نشاط (شادکامی) میباشد و تا زمانی که به آنچه میخواهد دست نیابد احساس سعادتمندی نمیکند... تعاملات اجتماعی و دورهم جمع شدن ها حلقه مفقوده زندگی شهری است. اگر چه عدم نشاط را میتوان به دلایل شرایط سخت زندگی در کلان شهرها دانست اما فضاهای شهری به خصوص مراکز خرید نقشی اساسی در برقراری تعاملات اجتماعی مردم و ایجاد نشاط ایفا می نمایند. لذا شناخت مولفه های مختلف کالبدی و اجتماعی جهت طراحی مراکز خرید که در آنها بستر شکل گیری تعاملات اجتماعی فراهم باشد ضروری به نظر می رسد که در این پژوهش به آن پرداخته شده است. این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی از بازارها و مراکز خرید امروزی سخن گفته، اجتماعی بودن و تعاملات اجتماعی مردم را واکاوی و در جهت طراحی مجتمع خرید، عوامل کیفی تاثیرگذار بر تعاملات اجتماعی را بررسی می کند.

واژگان کلیدی: خرید، فضاهای شهری، مجتمع تجاری، تعاملات اجتماعی

۱- استادیار گروه معماری، دانشکده هنر و معماری، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران

۲- دانشجوی کارشناسی ارشد معماری، دانشکده معماری و عمران، واحد نساپور، دانشگاه آزاد اسلامی، نیشابور، ایران

۱- مقدمه

حضور مردم در فضاهای شهری و ایجاد فرصت های ملاقات بین آنها، یکی از مهمترین عوامل سازنده کیفیت فضاهای شهری است که بر پایه نیازهای اجتماعی انسان قرار دارد. در این میان فضاهای شهری سنتی از جمله بازارها به عنوان مکان های حضور و ملاقات، همواره از بیشترین ظرفیت در پاسخگویی به این نیاز اجتماعی انسان در جوامع شهری برخوردار بوده اند. در طی زمان، با ورود عناصر جدید به شهرها، نقش و ساختار بازار به عنوان عنصری ارزشمند در شهر دچار تغییر و تحول گردید. با کم رنگ شدن نقش فضایی بازارها در ساختار شهر، نقش اجتماعی آنها نیز به عنوان بستر حضور انسان و تعاملات اجتماعی ناچیز شد و تنها نقش اقتصادی به عنوان مهمترین کارکرد بازارها در آمد. لذا هنگامی که بازار را متناسب با ساختار شهر امروز و نیاز جامعه شهری پایه ریزی و طراحی کنیم، آنرا بستری برای بروز تعاملات اجتماعی علاوه بر نقش اقتصادی اش به شمار می آوریم.

رم کولهاس در کتاب خود به نام "میوتیشن" در مورد خرید کردن و فضاهای آن می گوید: "خرید کردن آخرین باقیمانده فعالیت عمومی است و تقریباً جایگزین تمام زندگی شهری افراد می شود. مراکز تاریخی شهر، حومه ها، خیابان و اکنون ایستگاه های قطار، موزه ها، بیمارستان، مدرسه، اینترنت، و ارتش و.... همگی مراکز خرید می شوند و با مکانیزم آن جلو می روند. حتی پاپیون میس وندرووه هم، به یک مغازه تنزل کرده است."

فضاهای خرید، دنیاهایی وسیع هستند که از دنیای خارج بریده می شوند. فضاهایی صلب و بسته که نور و تهویه به شکل کاملاً کنترل شده و بیشتر مصنوع، مهمترین مسئله آنها هستند. مراکز تجاری ای که در ساختار بزرگتر شهر موقعیت و نقشی خلاق را بر عهده دارد و فضاهای شهری را نیز تعالی می بخشد و در عین حال از آخرین ایده های طراحی پروژه های تجاری، بهره برده و اهمیت خاصی در آن منطقه خواهند داشت. مراکز خرید یا مرکز تجاری به بنا یا مجموعه ای از ابنیه اطلاق می شود که مشتمل بر واحدهای متعدد خرده فروشی همراه با گذرگاه ها و راهروهایی می باشد که علاوه بر مرتبط ساختن واحدها و فضاهای تجاری، حرکت و همچنین بازدید مشتریان را در محیط سهولت می بخشد. مراکز خرید امروزی در چندین طبقه و به صورت مجموعه های چند عملکرد تجاری، تفریحی احداث می شوند، که علاوه بر ارائه محصولات متنوع در جهت برآورده ساختن احتیاجات کاربران خود، به ارائه تسهیلات رفاهی نظیر کافی شاپ، تریا، فضاهای بازی و سرگرمی کودکان و در نهایت فضاهای تجمع و گفتگو برای مخاطبان و اجتماع عمومی می پردازد. به عبارت دیگر مراکز خرید دنیای مدرن، شریان های حیاتی یک شهر می باشند که علاوه بر فعالیت های اقتصادی، حرکت های اجتماعی و فرهنگی را شکل داده و متأثر می کنند.

در ایران یکی از تفریحات اصلی مردم خرید کردن و چانه زدن و بعد از آن تعریف موفقیتها در امر تخفیف گرفتن برای دوست و آشنا است. معمولاً "اگر کسی چیزی خریده باشد از قیمتش می گوید این تومان بود اما من آنرا تومان خریدم. اما با توجه به گرانی نسبی که در حال حاضر بر بازار اغلب محصولات حاکم است، مردم اغلب به قول فرنگی ها به Window shopping میروند و بدشان هم نمی آید در طی این گردش چیزی هم میل کنند. به همین دلیل مجتمع های تجاری با استقبال خوب مردم رو به رو شده اند. اما واقعا کدام یک از این مراکز واقعا در تعریف مجتمع تجاری میگذرد؟ هدف از این تحقیق دستیابی به معیارهای موثر در حضور انسان در بازار و شکل گیری تعاملات اجتماعی است. اصول و الگوهای طراحی مربوط به مجتمع های تجاری تفریحی با هدف بازاندیشی در مورد ساختار کالبدی - اجتماعی فضایی محیط در اولویت قرار بگیرد تا شاید از این طریق بخشی از خلأ موجود پوشش داده شود. فضاهای تجاری تفریحی جزو بخش های مهم شهرها بوده و علاوه بر نقش اقتصادی، محلی برای شکل گیری تعاملات اجتماعی بوده است. (ضیاییون و بذرافکن، ۱۳۹۱: ۵۴)

فضا باید به گونه ای باشد که مردم بیایند و بمانند و به برقراری ارتباط و تعاملات اجتماعی افراد نیز کمک کند. برای فراهم بودن زمینه جذب افراد به فضا و سپس نگه داشتن آن ها در فضا باید نخست عناصر و عوامل جذب کننده موجود باشد و هم چنین مردم برای ماندن در فضا دچار مشکل نبوده و در کمال رضایت به سر برند. (فروتون و همکاران، ۱۳۹۲: ۷)

۲- پیشینه تحقیق

در کشور ما نیز در سالیان گذشته مطالعات گوناگونی در خصوص رفتار مراجعه کنندگان به مراکز تجاری صورت گرفته است. در کتاب شکل گیری معماری در تجارت ایران و غرب (فلامکی، محمد منصور، ۱۳۸۵: ۷۱) به این نتیجه می رسد که تغییر ماهیت تجاری و مرکز خرید، فضاهای مراکز خرید و مرکز خریدها از کارکرد صرف تجاری و مرکز خرید به مراکز تجاری و مرکز خرید و ایجاد فضاهایی برای اوقات فراغت و تفریح در اینگونه مراکز. مطالعات جامعه شناسی و روان شناسی بسیاری در کشورهای توسعه یافته در خصوص رفتار مراجعه کنندگان به مراکز خرید و مرکز خریدها صورت گرفته است. نتیجه این مطالعات بیانگر این موضوع

است که بسیاری از مراجعه‌کنندگان اساساً برای خرید کردن به این گونه مراکز مراجعه نمی‌کنند و انگیزه‌ها و اهداف متفاوتی برای استفاده از چنین فضاهایی برای مراجعه‌کنندگان وجود دارد.

در مقاله مجتمع تجاری-تفریحی با رویکرد سرزندگی و تعاملات اجتماعی (مهدی قره‌جه و همکاران، ۱۳۹۵) به این نتیجه می‌رسد که کیفیت محیط کالبدی برای جذب افراد وابسته به وجود فاکتورهایی است که تحقق هر یک از آنها در گرو عوامل متعددی می‌باشد که بخشی از این عوامل به ساختار کالبدی محیط مثل تنوع و سازگاری کاربری‌ها مرتبط است. بستر کالبدی در صورت تامین این نیازها و ویژگی کیفی مورد نظر کاربران، می‌توان نقش کلیدی جهت ایجاد محیطی سرزنده و جذاب ایفا نماید و با ایجاد کیفیات لازم موجبات افزایش احتمال حضور افراد در محیط برپا فعالیت‌های جمعی و تعاملات اجتماعی را فراهم آورد. از سوی دیگر بعضی عوامل کالبدی فضای عمومی معماری، در میزان و نوع تعاملات اجتماعی بین فردی و افرادی روی داده در فضا موثرند. بکارگیری این عوامل می‌تواند میزان تعاملات روی داده را افزایش دهند. در این رابطه الزاماتی مانند وجود مبلمان نشستن و استراحت، وجود عناصر مکث و توقف، خدمات و عملکردهای مجموعه در کنار دیگر عوامل بر میزان تعاملات اجتماعی تاثیر گذارند. هر چه فضاهای تجاری از کیفیت بیشتر و بالاتری برخوردار باشد، زمینه برای انجام تعاملات اجتماعی در پی انجام فعالیت‌های جمعی از قبیل دیدار، گپ و گفتگو، بازی، فعالیت‌های فرهنگی تفریحی و غیره فراهم شده و فضاهای مذکور در نتیجه ی فعالیت‌های فوق ضمن تبدیل شدن به مکان، واجد ویژگی سرزندگی و حیات مدنی می‌شود.

هم چنین در مقاله عوامل کیفی تاثیرگذار بر تعاملات اجتماعی در طراحی مجتمع‌های تجاری (ملیحه علیان نژادی، مرتضی قربانی ۱۳۹۶) آورده شده است که افزایش تعاملات اجتماعی یکی از موارد ضروری در طراحی فضاهای عمومی مانند مجتمع‌های تجاری می‌باشد که امروزه کمتر به آن توجه می‌شود. محیط کالبدی باعث ایجاد تصورات ذهنی در مردم می‌شود و هرچه عوامل این تصورات قوی‌تر باشد نتیجه آن و اعمال حرکات و روابط برقرار کردن بین مردم بیشتر می‌شود. در این راستا مجتمع‌های تجاری بعنوان محیطی که امکان حضور مراجعه‌کنندگان خریداران و شهروندان در کنار یکدیگر را فراهم می‌کند میتواند زمینه ساز ایجاد تعامل بین آنها شود. عدم توجه به این نیاز افراد و عدم قابلیت محیط در تامین آن، موجب می‌شود تا محیط کالبدی بسیاری از مجتمع‌های تجاری به مجموعه‌ای از احجام و فضای خالی بین آنها تبدیل گردد. این مسئله می‌تواند باعث نارضایتی مراجعه‌کنندگان از محیط و متعاقب آن عدم حضور در این فضاها شود.

در مقاله ارزیابی معیارهای تعامل پذیری اجتماعی و سرزندگی در فضاهای نمایشگاهی (ندا حیدری، محمد صادق صالحی، ۱۳۹۵) به این نتیجه می‌رسد که فضاهای عمومی میتوانند به گونه‌ای طراحی شوند که مردم و فعالیت‌ها را از محیط خصوصی به محیط عمومی فراخوانند یا برعکس به صورتی باشند که وارد شدن به آن‌ها از نظر فیزیکی و روانی دشوار باشد. عناصر و کالبد محیط بر انسان تاثیر دارد و فضا (فضای شهری، فضای معماری) باید مناسب با نیازهای استفاده‌کنندگان طراحی شود و برای آنان جذاب، زیبا، صمیمی، به یاد ماندنی و خاطره‌انگیز باشد. انسان با حضور در محیط و تعامل با آن سعی در رفع نیازهای خود دارد. این نیازها از ابتدایی‌ترین تا جامع‌ترین سطح، همواره می‌توانند خود را در رفتارهای محیطی نشان دهند. فضای تعریف شده و محیط ساخته شده می‌توانند در رفع نیازهای کاربران کمک کنند. اگر محیطی قابلیت تأمین رفتارهایی که برای آن طراحی شده است را داشته باشد و انسان نیز شایستگی استفاده از محیط را داشته باشد، رفتارهای اجتماعی در قرارگاه‌های تعریف شده به درستی رخ میدهند و با رفع نیازهای انسان موجب احساس رضایت از آن محیط میشود.

۳- بازار

واژه «بازار» به لحاظ واژه‌شناسی می‌تواند تاکید بیشتری بر ایرانی بودن این عنصر شهری باشد. واژه بازار، به معنی محل خرید و فروش و عرضه انواع کالا است. در فارسی میانه به آن «وازار» و در فارسی پهلوی «واچار» و در پارسی هخامنشی به آن «آباکاری» (مركب از «آبا» به معنی محل اجتماع و «کاری» به معنی چریدن و گردیدن است) گفته می‌شده است. واژه بازار از ایران به اکثر زبان‌ها از جمله انگلیسی، آلمانی، فرانسوی، اسپانیایی، ایتالیایی، روسی و از طریق پرتغال و در دوران قرون وسطی که ارتباط زیادی بین ایران و پرتغال وجود داشت، راه یافته است. (صدری، ۱۳۹۲)

۴- پیشینه بازار

بر اساس اسناد و مدارک موجود، پیشینه بازارها در ایران به چند هزار سال قبل از میلاد می‌رسد. بر اساس اطلاعات موجود در منابع تاریخی، از اوایل قرن هجری به بعد در بسیاری از شهرهای جدید و کمابیش همه شهرهای قدیمی بازارهای دایمی با فضای ساخته شده وجود داشت. از دوره سلجوقیان به بعد شاهد شکوفایی بازار در فضاهای شهری ایران می‌شویم و در دوره صفویه به

دلیل برقراری امنیت کامل و توسعه روابط خارجی و گسترش مبادلات تجاری، رونق بازار به اوج خود می‌رسد. (امیرخانی و دیگران، ۱۳۸۸)

۵- ساختار بازار

عناصر سازنده فضا در بازارهای سنتی ایران: بازارهای ایرانی از عناصری ساختاری هویت بخشی تشکیل شده‌اند که هریک به عنوان عنصری معنایی با تنوع بصری به تبعیت از محیط به پایداری آن در طول قرون منجر شده است. عناصر سازنده بازارهای ایرانی را می‌توان به شرح ذیل معرفی نمود:

راسته (اصلی ترین عنصر بازار)-رسته-دالان-سرا یا خان-خانبار (محل انبار کالا)-تیم یا تیمچه-قیصریه-دکان

۶- تعریف سرزندگی

فرهنگ فارسی عمید، واژه نشاط را شادمانی کردن، سبکی و چالاکی، شادی، خوشی و خوشحالی تعریف می‌کند. منبع مذکور برای واژه سرزندگی نیز تعاریف نسبتاً مشابهی ارائه می‌نماید. با این وجود آنچه در ادبیات تخصصی طراحی شهری در این خصوص مطرح گردیده است، عمدتاً حول مفهوم livability و بعضاً liveliness می‌باشد که برابر نهاده فارسی آن سرزندگی شهری است. رابرت کوان در دیکشنری شهرسازی، سرزندگی را "مناسب برای زندگی و فراهم آورنده کیفیت زندگی مطلوب" تعریف می‌کند (گلکار، ۱۳۸۵، ۳۴). با توجه به تعاریف موجود از سرزندگی می‌توان تعریف عام سرزندگی را، قابلیت مکان برای تأمین تنوعی از فعالیتها و استفاده کنندگان (با پیش زمینه های مختلف اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی) با هدف تنوع تجربیات و تعاملات اجتماعی به گونه‌ای که امنیت، برابری و راحتی را برای همه استفاده کنندگان فراهم آورد؛ در نظر گرفت. سرزندگی از جمله عواملی است که در کالبد یک فضای شهری روح می‌دمد. شهرها به مثابه موجودات زنده‌ای هستند که حیات می‌یابند رشد می‌کنند به بلوغ می‌رسند و برای ادامه حیات به سرزندگی و نشاط نیازمندند. سرزندگی فضاهای شهری مبتنی بر حضور مردم در شهر است (زمانی و دیگران، ۱۳۹۲: ۲).

۷- سرزندگی و نشاط

انسان موجودی هدفمند و جویای نشاط (شادکامی)، خوشبختی و سعادت می‌باشد و تا زمانی که به آنچه می‌خواهد دست نیابد احساس نشاط، خوشبختی و سعادت نمی‌کند. شاید به جرأت بتوان گفت همه تلاش هر انسان در جهت یافتن شادی، نشاط و خوشبختی در آینده است. در واقع می‌توان گفت احساس نشاط یکی از مهمترین پشتوانه‌های ما برای مقابله با مشکلات است. همه با مسایل روبرو می‌شوند، مسئولیتهای جدید بپذیرند و خود را با تغییرات سازگار کنند. این شرایط حتی شخصیتهای قوی را تحت فشار قرار می‌دهد. توانایی در کسب نشاط به انسان استقامت می‌دهد تا از عهده مشکلات برآید. نشاط واقعی به این بستگی دارد که انسان نیازهای درونی و پنهانی خود را از طریق که جامعه و هنجارهای معمول آن را قبول دارد، برآورد. در این راستا می‌توان گفت احساس نشاط (مثل رضایت) به آن حالت موجود زنده گفته می‌شود که تمایلات حرکت وی به هدف خود رسیده‌اند، یا برنامه ریزی فرد به ثمر رسیده و یا در حال رسیدن به نتیجه می‌باشد. به صورت دقیق تر می‌توان گفت: نشاط واقعی احساسی خاص است که شخص به هنگام رسیدن به آرزوهایش پیدا میکند. اما باید یادآور شد که احساس نشاط به متغیرهای متفاوت اجتماعی و فردی بستگی دارد که از یکسو این نیازها به حکومت و از سوی دیگر به جامعه و نظام ارزشی و در نهایت خود شخص بر می‌گردد (هزار جریبی و آستین فشان، ۱۳۸۸: ۱۲۱).

۸- تعاملات اجتماعی

براساس هرم نیازهای انسانی (مازلو) احتیاجات افراد به دو گروه تقسیم می‌شود، دسته نخست نیازهای مادی و جسمانی است که در صورت ارضای این دسته، طیف دیگری از نیازها مطرح می‌شود که به بعد روحی و روانی زندگی انسان باز میگردد. بر این اساس یکی از نیازهای فطری انسانها (از جمله شهروندان) نیاز به برقراری تعاملات و روابط اجتماعی است. بدین ترتیب از تعاملات و روابط اجتماعی هم به عنوان یک نیاز فطری و هم وسیله ای برای ارضای نیازهای دیگر نام برده می‌شود. به طوری که انسان بدون برقراری روابط اجتماعی قادر به زیستن نمی‌باشد. (الکساندر، ک، زبان الگو)

انسان موجودی اجتماعی است که در گروه و اجتماع زندگی می‌کند و تعاملات و کنش های اجتماعی لازمه زندگی اش در بین انسان های دیگر است. تعامل اجتماعی به معنای ایجاد رابطه بین دو نفر یا بیشتر است که منجر به واکنشی میان آنها شود و این نوع واکنش برای هر دو طرف شناخته شده است. بنابراین روابط بدون معنا در زمره این تعریف قرار نمی‌گیرند. البته تعاریف

دیگری نیز برای تعاملات اجتماعی وجود دارد به عنوان نمونه، تعامل اجتماعی و برقراری ارتباط، می تواند یک موضوع فیزیکی، یک نگاه، یک مکالمه و ارتباط بین افراد باشد که خود مستلزم تعریف رویدادها و فعالیت های متناسب و در نتیجه نقش پذیری مردم در فضا و عضویت آنها در گروهها و شبکه های اجتماعی است (دانشپور، ع، چرخچیان، م)

تعامل اجتماعی ذهنیتی است که انسان ها آن را در ذهن خود دارند و آن را با اعمال حرکتی به یکدیگر انتقال می دهند. این حرکات شامل کلمات، حالات چهره، صدا، حرکات دست و... می باشد. اما آنچه ما در جوامع امروزی شاهد آن هستیم کاهش سطح ارتباط افراد با یکدیگر است چنانکه با افزایش اندازه، وسعت شهرها، سرعت، تراکم و غیره، مدرنیت، شهروندی و روابط اجتماعی به عنوان اصول اولیه شهری، تضعیف شد، به این ترتیب احساس جمعی اجتماع های محلی و وابستگی های احساسی به یک مکان در حال ناپدید شدن است. که به معطل بزرگی تبدیل شده است، انسان موجودی اجتماعی می باشد و کم رنگ شدن تعاملات اجتماعی آن با دیگران باعث تحت تاثیر قرار گرفتن بخش های مختلف زندگی آن می شود از این رو شناخت انسان از نحوه ارتباطش با سایرین و چگونگی آن در برقراری تعامل و ارتباطش با دیگران بسیار موثر می باشد بنابراین با شناخت انسان ها که یک موجود اجتماعی بوده و تعاملات اجتماعی برقرار می کنند شناخت کنش های رفتاری و واکنش های اجتماعی و فعالیت ها برای تعامل های اجتماعی و روابط معنادار، اهمیت پیدا می کند. افراد مختلف به سطوح مختلفی از تعامل اجتماعی با دیگران تمایل دارند. تعریف سطح مطلوب تعامل، به طور ذهنی از گفته های مردم و به طور عینی از موضع گیری هنجاری نسبت به زندگی خوب به دست می آید. هر دو از تعریفی دارای ارزش بالا برخوردارند و دارای جهت گیری اجتماعی و سیاسی هستند. (لینچ، ک، سیمای شهر)

مشاهدات نشان می دهد تعامل اجتماعی در بین نسل های گوناگون اتفاق می افتد. فضاهای شهری و عمومی به مردم اجازه می دهند که باهم و با نسل های مختلف رو به رو شوند و باهم در یک مکان حضور داشته باشند. به همین دلیل جهت رسیدن به روابط اجتماعی منسجم و پایدار و حضور در کنار هم و در فضاهای عمومی نیازمند شناخت چگونگی الگوهای مختلف اجتماعی شدن می باشیم. در زیر، چندین عنصر تأثیرگذار بر تعاملات اجتماعی که طیف وسیعی از مؤلفه های ادراکی و مفهومی تا مؤلفه های کالبدی و عینی را در بر می گیرد را معرفی کرده ایم. ازدحام و تراکم، هنجارها و روابط اجتماعی، باورها و اخلاق، طبقه بندی های اجتماعی، کاربری ها و فعالیتها، اجتماع پذیری، خلوت و قرارگاه فیزیکی، دسترسی و به هم پیوستگی.

۹- عوامل موثر بر ایجاد نشاط و سرزندگی شهری

هر چقدر افراد یک جامعه در رسیدن به اهداف مورد انتظار خود موفق باشند، رضایت ذهنی آنان بالا رفته و این امر سبب افزایش نشاط خواهد شد و همچنین بر اساس تئوری قضاوت اجتماعی، نوع قضاوت در مورد افراد به ویژه از سوی اعضای خانواده، دوستان و نزدیکان، همکاران تأثیر به سزایی در احساس نشاط افراد خواهد داشت و در صورت عدم تأیید و مقبولیت افراد در جامعه، امکان احساس بیگانگی و انزوا در بین افراد جامعه افزایش خواهد یافت. از سوی دیگر بر اساس نظریه مازلو توجه به ارضای نیازهای اولیه و ثانویه افراد از ضرورت های هر جامعه ای است و مادامی که نیازهای تک تک افراد برآورده نشود، نمی توان شاهد جامعه ای با نشاط، پویا و خلاق بود. همچنین از مؤلفه های مهم دیگر احساس عدالت است. همانطور که می دانیم برای داشتن یک جامعه خلاق و پر تحرک نیازمند افراد بالنگیزه هستیم. بر اساس تئوری «برابری» انسان به عنوان موجودی عقلایی و عاطفی در مقابل محرک های بیرونی و درونی رفتارهای خاص از خود بروز می دهد و زمانی که احساس برابری در مقابل پاداش ما، امکانات، تسهیلات و ... داشته باشد انگیزه بیشتری برای ادامه فعالیت داشته و پاسخ مثبت و فعالانه نسبت به محرک های بیرونی می دهد و به تبع آن احساس نشاط اجتماعی و رضایت درونی در فرد ایجاد می شود (هزار جریبی و آستین فشان، ۱۳۸۸: ۱۴۵).

۱۰- سرزندگی شهری

سقراط در قرن پنجم پیش از میلاد گفته است: "هدف اصلی از ایجاد شهر تامین نشاط و خوشبختی شهروندان است" این گفته سقراط رابطه دیرین و مستحکم میان دو مفهوم شهر و نشاط و سرزندگی را به خوبی نشان می دهد. بر مبنای چنین دیدگاهی اساساً شهر به مثابه دستگاه، وسیله یا مرکبی برای نیل به شادی، نشاط و سرزندگی تلقی می گردد.

امروزه به دلایل گوناگون تامین نشاط، شادی و سرزندگی شهری به یکی از دغدغه های اصلی نظام های مدیریت شهری به ویژه در کشورهای توسعه یافته تبدیل شده است. تامین سرزندگی شهری به مثابه آرمانی مشروع در صدر بسیاری از اسناد رسمی شهرسازی به چشم می خورد که خود برخاسته از اهمیت سرزندگی شهر توأماً به مثابه یک هدف و وسیله است. به عبارت دیگر، در کنار اهمیت سرزندگی به مثابه غایت و هدف امروزه در شرایط رقابت جهانی شهرها برای کسب سهم بیشتر از سرمایه ها، استعدادها و توجه جامعه بین المللی، سرزندگی شهری ابزار مؤثری برای ارتقای توان رقابتی شهرها در تحقق چشم انداز مطلوب آنها تلقی می شود.

اندیشیدن در باب سرزندگی شهرها لاجرم پرسش‌ها و دغدغه‌های متعددی را به ذهن متبادر می‌کند از جمله اینکه آیا ویژگی‌های مثبت و کیفیت‌های برتر فضایی - کالبدی یک شهر جبراً به ایجاد نشاط و سرزندگی منجر می‌شود؟ و اساساً چه نسبتی میان کیفیت طراحی شهری یک شهر و نیل به سرزندگی شهری وجود دارد؟

شهر فرصت‌های گوناگونی را می‌تواند برای تجربه شادی و نشاط در اختیار شهروندانش قرار دهد. تجربه نشاط در یک شهر بازی، در یک استادیوم ورزشی، در یک تئاتر کمدی، در یک کنسرت موسیقی و یا در یک جشنواره خیابانی و مراسم آتش بازی طیفی از تجارب نشاط انگیز و در عین حال متفاوتی را نمایندگی می‌کند. می‌توان پرسید که آیا اساساً ممکن و در صورت امکان مفید است که نوع خاصی از نشاط و سرزندگی را در کلیت شهر تسری داد؟ به بیان دیگر آیا می‌توان مثلاً نشاط و سرزندگی یک شهر بازی را عیناً در تمامیت یک شهر گسترش داد، بی‌آنکه مفهوم شهر دچار فروپاشی گردد؟

این گونه به نظر می‌رسد که می‌توان از طیفی از تجارب متنوع نشاط و شادی شهری سخن گفت که در قطبی از آن شادی سطحی و گذرا و در قطبی دیگر شادی عمیق و ماندگار قرار دارد. به بیان دیگر، می‌توان در مقابل نشاط زودگذر از سرزندگی پایدار شهری سخن گفت (گلکار، ۱۳۸۵: ۲۵-۲۴).

شهرهای جدید با مشکلات متفاوتی مواجه می‌باشند. از طرفی فضاهای عمومی شهری در آنها بدون هیچگونه بار فرهنگی و اجتماعی به حیات خود ادامه می‌دهند و این امر باعث تشدد بحران هویت و عدم سرزندگی در آنها شده است (گلکار، ۱۳۸۶).

اگر شهر را به مانند یک موجود زنده فرض کنیم برای ادامه زندگی به سرزندگی و نشاط نیازمند است. نقش فضای شهری، یا به عبارتی فضایی که در آن تعاملات اجتماعی شهروندان شکل می‌گیرد و فرهنگ جامعه در بستر آن ارتقا می‌یابد، در کشور ما روز به روز در حال افول است. شرایط حاکم بر شهرهای امروزی شیوه زندگی جدیدی را القا می‌کند که در آن پیاده روی به منظور انجام اهداف مختلف نادیده گرفته می‌شود؛ به عنوان نمونه خرید کردن و حتی تماشای مغازه‌ها در یک فضای پیاده یکی از فعالیت‌های جذاب و پرتعداد شهری به شمار می‌آید به گونه‌ای که یکی از انواع فضاهای پویا و سرزنده در جهان، مرکز خرید پیاده است که متأسفانه جایگاه چنین فضاهایی در شهرهای ما به درستی تعریف نشده؛ هم چنین سلطه بی‌قید و شرط خودروهای شخصی بر شهر و به تبع آن تداخل حرکت سواره و پیاده از سر زندگی می‌کاهد؛ به علاوه نقش پیاده روی به عنوان یکی از ارکان مهم سلامت روحی و جسمی شهروندان، بسیار کمرنگ شده است. از سوی دیگر در کشور ما فستیوال، کارناوال و آن چه به مفهوم جشن‌های خیابانی در جهان مطرح است، آن چنان جایگاهی ندارد و جشن‌های باستانی به جای مانده مانند چهارشنبه سوری، حرمت و کیفیت پیشین خود را از دست داده‌اند. واضح است که لازمه سرزندگی فضاهای شهری حضور مردم در شهر است؛ اما امروزه به دلایل گوناگون به خیابان به عنوان یک فضا برای گذران اوقات فراغت توجه نمی‌شود و صرف مدت زمان زیاد در خیابان، مذموم تلقی می‌گردد به گونه‌ای که جوانان از این کار منع می‌شوند؛ این در حالی است که اگر محیط شهری فضایی امن و مطلوب را فراهم سازد و فعالیت‌ها و تفریحات سالم به گونه‌ای سازمان یافته و مطابق با ارزش‌های جامعه میسر گردد، حضور فعال مردم و به تبع آن سرزندگی و زیست پذیری افزایش می‌یابد. با شناسایی و تقویت عوامل مؤثر بر سرزندگی فضاهای شهر و ایجاد فضاهای سرزنده می‌توان شهر را احیا و باز سرزنده نمود (خستو و رضوانی، ۱۳۸۹: ۶۴).

نشاط و سرزندگی یکی از مؤلفه‌های اصلی یک مکان وجد کیفیت طراحی شهری می‌باشد. محیط‌های شهری سرزنده، زمینه ساز تعاملات اجتماعی بین افراد متفاوت و خلق و افزایش سرمایه اجتماعی می‌گردند. علاوه بر این؛ با توجه به تحقیقات صورت گرفته در امریکا و اروپا، سرزندگی یک شهر یا منطقه شهری در توسعه اقتصاد خلاق آن نیز مؤثر می‌باشد.

با این وجود، تا کنون به ویژگی سرزندگی محیط‌های شهری در مطالعات، تحقیقات و پروژه‌های طراحی شهری در ایران و تهران توجه جدی نشده است و بیشتر عرصه‌های عمومی که امروزه در سطح شهرها دیده می‌شوند، محیط‌های کسل کننده و غیرجذابی می‌باشند که هیچ انگیزه‌ای را در افراد برای رفتن و ماندن در آنجا بر نمی‌انگیزند. علاوه بر این در میان متخصصان شهری نیز تعریف مشترکی از ویژگی سرزندگی محیط‌های شهری و معیارها و عوامل ایجاد کننده آن وجود ندارد.

۱۱- سرزندگی در مجتمع‌های تجاری

سخن از سر زندگی سخن گفتن از ارتقاء کیفیت محیط است و بدون تردید با ابعاد مختلف اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و کالبدی یک محیط مرتبط است. نحوه پرداختن به مفهوم سر زندگی در مراکز تجاری با توجه به مدل کانتر (۱۹۷۷) و پانتر (۱۹۹۱) در سه دسته کلی خلاصه می شود

۱- بررسی ویژگی های کالبدی و معماری در مراکز تجاری

۲- بررسی فعالیت های مرتبط با این فضا در مراکز تجاری

۳- تحلیل سطوح معنا و نمادین در فضاها در مراکز تجاری

که با توجه به تعریف سرزندگی، فضایی سر زنده است که، فضا باید به گونه ای باشد که مردم بیایند و بمانند و به برقراری ارتباط و تعاملات اجتماعی افراد نیز کمک کند. برای فراهم بودن زمینه جذب افراد به فضا و سپس نگه داشتن آن ها در فضا باید نخست عناصر و عوامل جذب کننده موجود باشد و هم چنین مردم برای ماندن در فضا دچار مشکل نبوده و درکمال رضایت به سر برند. (فروتن و همکاران، ۱۳۹۲: ۷)

۱۲- تعریف خرید

خرید و خرید کردن در دنیای مدرن و کهن تفاوت های مهمی دارند. این تفاوت ها را می توان در محل های خرید مشاهده کرد. در دنیای جدید فروشگاه های بزرگ (مجتمع های تجاری) خرید کردن مدرن را نشان می دهند. فروشگاه ها بزرگ در قرن ۱۹ تأسیس شده اند. اما تحولات زیادی بعد از آن در آنها رخ داده است. تأسیس این مجتمع ها را در تغییر تعریف خرید کردن نیز می توان مشاهده کرد. اینک تعریف خرید کردن این است که : دیدار از یک فروشگاه برای خرید کالا یا کالاهایی یا دیدن یا پرسیدن (آزمایش) محتوی آنها. "در حالیکه در خرید کردن سنتی تعریف کردن به این معنی بود: "دیدار از فروشگاه برای خرید." روشن است که از این تعریف آزادی در خرید بیرون نمی آید. در حالیکه بر اساس تعریف اول یکی از حقوق مصرف کننده جدید ورود آزادانه به فروشگاه بدون الزام به خرید است. (طرح جامع، مهندسین مشاور فرافرا)

خرید، فعالیتی است که نمودهایی از شرایط و ساختار اقتصادی، اجتماعی و به ویژه فرهنگی یک محیط را آشکار میسازد؛ هرچند که در ابتدا فضاهای خرید، تنهابه منظور پاسخگویی به نیازهای اقتصادی راقبان به صورت پلانهای خطی و قرارگیری اجزای فردی یعنی مغازه ها در اطراف مسیرهای خطی یا منحنی مراجعان طراحی میشد، اما این ایده که مراکز خرید باید دربرگیرنده کاربریهایی باشند تا برای دیگر نیازهای مراجعین نیز پاسخی مناسب باشد، به مرور بعنوان اندیشه غالب در معماری مراکز تجاری تبدیل گردید.

۱۳- مراکز خرید

بازار و یا مراکز خرید، به مفهوم کلی کلمه، به معنای محل سرپوشیده و یا غیر سرپوشیده ای است که تجمع تعدادی فروشگاه از یک صنف و چه از اصناف مختلف را در بر گرفته و به عنوان کانون داد و ستد، فعالیت می کند. از نظر علم اقتصاد بازار عبارت است از محل معین و یا افرادی که برای خرید و فروش جنس معین با یکدیگر تماس پیدا کرده و در نتیجه مبادلات آنها در زمان واحد و به قیمت معین انجام می گیرد. در برخی موارد مرکز خرید شامل یک بازار محصور و باغ راه است. مرکز خرید به طور عام به یک گروه از مغازه ها اطلاق می شود. ولیکن معنای دقیق آن عبارت است از : گروهی از واحد ها و مؤسسات تجاری که برنامه ریزی، طراحی، مالکیت، بازار یابی و مدیریت آنها بصورت واحد و یکپارچه صورت می گیرد. انواع مختلف مراکز خرید، ماهیت و مفهوم مشابهی دارند، اما در برخی ویژگی ها مانند اندازه، مقیاس و گستره کالا و خدمات قابل عرضه، کاملاً متفاوتند. هدف عمده طرح ریزی واحداث این مراکز، خلق یک مکان مناسب و جذاب با ارائه حداکثر اقلام مورد نیاز مشتریان و حداکثر میزان فروش برای مستاجران واحدهای تجاری است. مراکز خرید و مؤسسات خرده فروشی را بر اساس مسافتی که مشتریان آنها طی میکنند، طبقه بندی میکنند. (پروند، پایان نامه کارشناسی ارشد: ۱۲)

۱۴- انواع مراکز خرید

رشد و توسعه خرید و فروش سبب پیدایش نظم و ترتیب حرفه ای و گرد آمدن در اماکن و بازار های خاص خود گردید. شهر ها در چهارچوب «سرمایه داری غیر فعال» که هانس بوبک آن را تشریح نموده است، بر محیط روستایی تسلط پیدا کرده اند. با توجه به موقعیت جغرافیایی، پتانسیل تولیدی هر شهر، کیفیت و وسعت بازار های شهری به بازار های مختلفی بر می خوریم که هر یک دارای قلمرو و عملکردی متفاوت از دیگری است. مرکز خرید به مجموعه ای از مغازه های خرده فروشی با پارکینگ عمومی اطلاق می شود که در آن یک یا چند فروشگاه بزرگ، مغازه هایی با تخفیف ویژه و فروشگاه های مواد غذایی وجود دارد. در برخی موارد مرکز خرید شامل یک بازار محصور و باغ راه است. مرکز خرید به طور عام به یک گروه از مغازه ها اطلاق می شود. ولیکن

معنای دقیق آن عبارت است از : گروهی از واحد ها و مؤسسات تجاری که برنامه ریزی ، طراحی ، مالکیت ، بازار یابی و مدیریت آنها بصورت واحد و یکپارچه صورت می گیرد . انواع مختلف مراکز خرید ، ماهیت و مفهوم مشابهی دارند ، اما در برخی ویژگی ها مانند اندازه ، مقیاس و گستره کالا و خدمات قابل عرضه ، کاملاً متفاوتند . هدف عمده طرح ریزی و احداث این مراکز ، خلق یک مکان مناسب و جذاب با ارائه حداکثر اقلام مورد نیاز مشتریان و حداکثر میزان فروش برای مستاجران واحدهای تجاری است . مراکز خرید و مؤسسات خرده فروشی را بر اساس مسافتی که مشتریان آنها طی میکنند ، طبقه بندی میکنند (پروند، پایان نامه کارشناسی ارشد : ۱۲).

۱۵- مراکز خرید فرامنطقه ای

مراکز خرید فرا منطقه ای از نظر ترکیب اقلام عرضه شونده در آنها ، به مراکز خرید منطقه ای بسیار شباهت دارند . با این وجود ، تنوع کالا های آنها بیشتر است . به علاوه ، انواع سرگرمی های جالب در این مراکز به چشم می خورد . مساحت آنها حدود ۸۰۰۰۰ فوت مربع است . که در سائیتی به مساحت ۶۰ تا ۱۲۰ جریب و یا حتی بیشتر احداث می شود . بر اساس طبقه بندی انجمن بین المللی مراکز خرید (ICSC) ویژگی های مراکز خرید فرا منطقه ای به شرح ذیل می باشد :

- مساحت : ۸۰۰/۰۰۰ تا ۱/۵ میلیون فوت مربع
- مساحت کل سایت : ۵۰ تا ۱۲۵ جریب
- تعداد کل مغازه ها : ۲۰۰ تا ۲۲۵ واحد
- حداقل جمعیت مورد نیاز جهت تامین فروش : ۳۰۰/۰۰۰ نفر در محدوده ۱۲ مایلی
- مدت زمان رانندگی از مبدا تا مرکز خرید : کمتر از ۳۰ دقیقه. (پایان نامه کارشناسی ارشد : ۳۱)

۱۶- مراکز خرید منطقه ای

بعد از مرکز اصلی شهر ، بزرگترین نوع مراکز خرده فروشی و خدمات جزئی در مناطق خاصی از شهر پدید می آید . مراکز تجاری - خدماتی منطقه ای ، خاص شهرهای بزرگ هستند و هسته ها یا مراکز درجه یکزهم طراز مرکز شهر به شمار می روند . در اغلب شهرها ، مراکز خرید منطقه ای در امتداد خیابان ها و مراکز تقاطع ها و میدانهای اصلی یک بخش از شهر تشکیل می شوند . در شهر های بزرگ که از شبکه حمل و نقل ، مترو و اتوبوس برقی بهره می گیرند ، مراکز منطقه ای پیرامون ایستگاه ها و پایانه ها و جاهایی که به سیستمهای حمل و نقل دسترسی دارند و به بزرگ راه ها مرتبط می شوند ، پدید می آیند .

مراکز خرید مهم ، تفرجگاه های منطقه ای و بازار های بزرگ در فضای وسیعی در حدود ۴۰ الی ۲۰۰ جریب می گردند که شعاع خدمات رسانی آنها به ۵ الی ۲۵ مایل و گاه بیش از آن میرسد . این مراکز را معمولاً سرمایه داران بزرگ احداث می کنند و طیف گسترده ای از خدمات را ارائه می دهند . خدماتی از قبیل : فروشگاه های بزرگ ، کالا های تخصصی ، مزون های مد ، لوازم رفاهی خانگی ، انبار های بزرگ ، کارگاه های کوچک و متوسط ، و غیره . تعداد مغازه های مراکز خرید منطقه ای بین ۷۰ تا ۲۲۵ واحد ، متغیر است و حدود ۵۰/۰۰۰ تا ۱۵۰/۰۰۰ خانوار برای حصول میزان قابل قبول فروش آنها لازم است . اندازه این مراکز ۳۰۰/۰۰۰ تا ۸۰۰/۰۰۰ فوت مربع می باشد . براساس طبقه بندی انجمن بین المللی مراکز خرید (ICSC) ویژگیهای مراکز خرید منطقه ای به شرح ذیل می باشد :

- کاربری فروشگاه ها و واحدهای تجاری : مجموعه ای از مغازه ها و حداقل شامل دو فروشگاه
- مساحت : GLA ۴۰۰/۰۰۰ تا ۸۰۰/۰۰۰ فوت مربع
- تعداد کل مغازه ها : ۱۰۰ واحد
- حداقل جمعیت مورد نیاز جهت تامین فروش : ۱۵۰/۰۰۰ نفر در محدوده ۸ مایلی
- مدت زمان رانندگی از مبدا تا مرکز خرید : کمتر از ۲۰ دقیقه. (پایان نامه کارشناسی ارشد : ۳۲)

۱۷- مراکز خرید ناحیه ای

معمولاً در تعریف مراکز تجاری - خدماتی ناحیه ای ، گفته می شود که این مراکز کالاها و خدمات ماهیانه ساکنین را تامین می کنند ، در حالی که مراکز محله ای پاسخگوی خدمات روزانه هستند و مراکز منطقه ای ، خدمات سالانه را عرضه می کنند . البته این تعریف نسبی است و نمی تواند معنایی مطلق داشته باشد . بهترین تعریف رای مراکز تجاری - خدماتی ناحیه ای ، تنوع و گوناگونی عرضه کالا و خدمات و جنبه نسبتاً تخصصی برخی فعالیت ها در آنهاست که به جمعیت بیشتر برای پذیرش سفارش و

مشتري نیاز دارند. خصوصیت دیگر مراکز خرید ناحیه ای، دسترسی آسان به تسهیلات ارتباطی برای جمعیت محلی است، بطوری که حتی با دوچرخه یا پیاده نیز میتوان به آنها دسترسی یافت.

در گذشته، در شهرهای بزرگ افسون بر بازار اصلی شهر، یکی از چند بازار ناحیه ای نیز وجود داشت. که برخی از نیازهای بخشی از ساکنان شهر به کالاهای روزانه و هفتگی و گاه ماهانه را تامین می کرد.

مراکز خرید ناحیه ای عموماً در فضایی به مساحت ۱۰ الی ۴۰ جریب احداث می شوند که شعاعی حدود ۳ تا ۶ مایل را پوشش می دهند. مجتمع های تجاری ناحیه ای معمولاً یک یا چند مالک اصلی دارند. خرده فروشی و حراج تولیدات داخلی، فروشگاه بزرگ تولیدات الکتریکی، سوپرمارکت، مبلمان منزل، لوازم ورزشی و غیره در چنین مراکزی ارائه می شوند. اصولاً کالاهای خدماتی که در مراکز مذکور یافت می شوند نسبت به مراکز تجاری محل های، با تنوع و مقیاس بالاتری عرضه می کردند. در حالت خاص، مراکز خرید ناحیه ای محل معرفی و انتقال مد، ارایه سرگرمی های جدید، رستوران غذاهای خاص و غیره می باشند. یک مرکز خرید ناحیه ای شامل ۲۰ الی ۷۰ مغازه است و حداقل ۵۰۰۰ خانوار برای تامین فروش مطلوب آن لازم است. مساحت این مراکز معمولاً بین ۱۵۰/۰۰۰ تا ۳۰۰/۰۰۰ فوت مربع می باشد و مشتریان آنها از محدوده جغرافیایی وسیعی تامین می شود. براساس طبقه بندی بین المللی مراکز خرید (ICSI) ویژگی های مراکز خرید ناحیه ای به شرح ذیل می باشد:

- کاربری فروشگاه ها و واحدهای تجاری: سوپرمارکت، فروشگاه تخفیف ویژه، نمایشگاه

- مساحت: GLA: ۱۰۰/۰۰۰ تا ۳۰۰/۰۰۰ فوت مربع

- مساحت کل سایت: ۱۰ تا ۳۰ جریب

- تعداد کل مغازه ها: ۴۰ واحد

- حداقل جمعیت مورد نیاز جهت تامین فروش: ۴۰/۰۰۰ تا ۱۵۰/۰۰۰ نفر در محدوده ۳ تا ۵ مایل

- مدت زمان رانندگی از مبدا تا مرکز خرید: کمتر از ۱۵ دقیقه. (پایان نامه کارشناسی ارشد: ۳۳)

۱۸- مراکز خرید محلی

این مراکز، مراکز خرده فروشی و خدمات جزئی، مغازه ها و فروشگاه های کوچک تجاری هستند که اغلب در قسمت های قدیمی شهرها و تقاطع خیابان های اصلی و محلی، به صورت نواری در طول خیابان ها مستقر می شوند. در بافت های قدیمی، این مراکز همراه با سایر عملکردها، در گذر اصلی محله یا محل تلاقی گذرها به وجود می آمدند.

معمولاً در مرکز هر محله، یک بازار کوچک متشکل از چند فروشگاه مانند خوار و بار فروشی، قصابی، میوه فروشی، نانوايي و غیره وجود دارد. که نیازهای روزانه و هفتگی مردم محل را تامین می کند و در محلات قدیمی تر گاه می توان آنها را به صورت مجموعه ای در زیر یک سقف مشاهده نمود. وسعت این مجموعه و تعداد فروشگاه های آن بستگی به وسعت و جمعیت محله دارد. مراکز خرید محله ای در سطح محله مطرح می شوند که نیازهای خرید روزانه مردم را در شعاع ۳ مایلی و در فضایی به مساحت ۳ الی ۱۵ جریب تامین می کنند. مراکز تجاری محله ای معمولاً دارای مغازه های خوار و بارفروشی و یکسری فروشگاه کوچک و متوسط خرده فروشی هستند که مسیرهایی برای عبورپیاده ها جهت دسترسی مناسب به خدمات فوق طراحی می گردد. داروخانه، بانک، رستوران، آرایشگاه، خشک شویی و خدمات از این قبیل ممکن است در مراکز تجاری محله ای یافت می شوند. در توصیف کلی ویژگی های مراکز خرید محله ای چنین آمده است: یک مرکز خرید محله ای معمولاً از یک داروخانه، یک خشک شویی و تعدادی مغازه های کوچک تشکیل شده است و تعداد ۱۰۰۰ خانوار جهت تامین میزان قابل قبول فروش آن، لازم است. این مراکز با مساحتی حدود ۱۰۰/۰۰۰ فوت مربع طراحی می شوند. تا شرایط خرید مناسبی را برای مشتریان در یک شعاع ۱/۵ مایلی فراهم نمایند. معمولاً این مراکز از مجموعه ای شامل ۱۵ الی ۲۰ مغازه تشکیل شده اند که در سایتی با مساحت ۳ جریب واقع گردیده اند. بر اساس طبقه بندی انجمن بین المللی مراکز خرید (ICSC) ویژگی های مراکز خرید محله ای به شرح ذیل می باشد:

- کاربری فروشگاه ها و واحدهای تجاری: سوپرمارکت

- مساحت: GLA: ۳۰/۰۰۰ تا ۱۰۰/۰۰۰ فوت مربع

- مساحت کل سایت: ۳ تا ۱۰ جریب

- تعداد مغازه ها: ۱۵ تا ۲۰ واحد

- حداقل جمعیت مورد نیاز جهت تامین فروش: ۲۵۰۰ تا ۴۰/۰۰۰ نفر در محدوده ۱/۵ مایلی

- مدت زمان رانندگی از مبدا تا مرکز خرید: کمتر از ۱۰ دقیقه. (پایان نامه کارشناسی ارشد: ۳۴)

۱۹- مرکز خرید اجتماعی

رفتار اجتماعی مردم معاصر و جوامع مختلف می‌تواند سر منشاء چگونگی شکل گرفتن و تعریف مرکز خریدی مدرن را ارائه دهد. انسان امروزی انسانی با دغدغه‌های ذهنی فراوان و دچار انباشتگی اطلاعات غیر ضروری است. این فرد هر روز و در هر ساعت و هر ثانیه در مسیر بمباران اطلاعات کاربردی و غیر کاربردی است که از محیط پیرامون خود دریافت می‌کند. برای مصرف کننده امروزی مرکز خرید تعریف بسیار گسترده تری نسبت به برآورده ساختن نیاز خرید محصول و یا سرویس را پیدا کرده است. انسان معاصر در مرکز خرید تجربه شگفت انگیزی از یک روز خوب را می‌طلبد. در راستای برآورده ساختن این خواسته، نسل جدید مراکز خرید خدمات متنوع و گوناگونی را در راستای خوشنودی جامعه و فراهم کردن سببی از امکانات و فرصت‌ها برنامه ریزی می‌کند. مراکز خرید مدرن در سطوح مختلف با طبقات مختلف جامعه در تعامل هستند و به طور مشخص برای طبقات سنی متفاوت و برای نیازهای تخصصی بانوان و آقایان امکاناتی متنوع را فراهم می‌کنند تا اقامت هرچه مطلوب تری در فضای مرکز خرید امکانپذیر باشد. در این حوزه محدوده سرویس‌های یک مرکز خرید از بخش بندی بازار در حوزه‌های خرید اقتصادی تا بازار کالاهای لوکس گسترش می‌یابد و فضاهای ارتباطی همچون لابی‌ها و تراس‌ها و فضاهای کاربردی مانند پارک‌های بازی (طراحی شده برای محیط‌های درونی مانند بازی‌های رایانه‌ای و محیط‌های بیرونی همچون بازی‌های حرکتی) و انواع رستوران‌ها و فودکورت‌ها و فضاهایی جهت توقف و استراحت، همه و همه پیرامون تعریف اولیه مرکز خرید شکل می‌گیرند. نکته کلیدی در پویایی و فعال سازی یک مرکز خرید مدرن، گسترش استراتژی‌های دقیق جهت جذب و افزایش کمی و کیفی مخاطب و تدویم ارتباط با مخاطب است. (فلامکی، محمد منصور، ۱۳۸۵: ۷۱)

۲۰- مرکز خرید نمونه ای از یک مکان تجاری اجتماعی

بازار رابطه‌ای خیلی تنگاتنگ با نهادهای دیگر جامعه مثل مذهب، سیاست و با قشرهای مختلف جامعه دارد ولی این رابطه‌ای ارگانیک در مرکز خرید وجود ندارد. شاید بتوان مرکز خرید را «غیرمکان» نامید. نبود این رابطه‌ای تنگاتنگ با تاریخ، با محیط اطراف و بستر فرهنگی امکان بازی با هویت را می‌دهد. می‌توانید هویت دیگری را برای خود بسازید. بازار محلی است که اخلاق را بازتولید می‌کند و از آن دفاع می‌کند، اما مرکز خرید با آزادی نسبی که دارد اخلاق را زیر سوال می‌برد یا به چالش می‌کشد. بازار و مرکز خرید با هم از نظر اقتصادی رابطه‌ای بسیار تنگاتنگی دارند و خیلی از کسانی که در مرکز خرید سرمایه‌گذاری می‌کنند از بازار می‌آیند و خیلی از اجناسی که در مرکز خرید هست، از بازار به مرکز خرید می‌رسد. (فلامکی، محمد منصور، ۱۳۸۵: ۷۱)

۲۱- مراکز خرید عنصر اجتماعی تشکیل دهنده فضای شهری

یکی از عناصر تشکیل دهنده بدنه‌های شهری، مراکز خرید و فروشگاه‌ها هستند. بدنه خیابانها در طراحی شهری از زمره جزئیات و نشان‌های شهری به شمار می‌روند. مراجعان به مراکز خرید و فروشگاه‌ها خریداران پیاده اند، بنابراین طراحی این اماکن می‌بایست در مقیاس خریدار پیاده بررسی شود. توجه به این امر علاوه بر زیبا سازی خیابانهای شهر، نمادی است از این میزان ارزش گذاری و احترام به شهروندان و مقابلا به ارتقای سطح آگاهی و حساسیت شهروندان نسبت به کیفیت محیط شهری کمک می‌کند. ویتترین مغازه‌ها در افق دید عابران پیاده قرار دارند و ما اغلب به دلیل داشتن دو پای ثابت روی زمین و چشمانی در ارتفاعی ثابت از سطح افق، محیط پیرامون را از طریق حرکت به طرفین (استفاده از پارالاکس افقی) درک می‌کنیم و کمتر به بالا و پایین افق دید (پارالاکس عمودی) توجه داریم. هنگام عبور از مسیرهای پیاده بیشترین توجه عابران به عناصری است که مستقیما در معرض دیدشان قرار دارند. یکی از مشکلات عمده ی فروشگاه‌ها و ورودی و ویتترین آنها اغلب نمای زشت در شهر و پیاده‌روهای آن می‌سازد. عدم تناسب ابعاد پیاده‌رو هم به آزار دهنده بودن وضعیت دامن می‌زن و مسیرهای پیاده با عرض نامناسب به فضای ناراحتی تبدیل می‌شوند که عابران ناگزیر با سرعت از آن می‌گذرند، بی آنکه امکانی برای مکث و توقف، خرید یا حتی تماشای ویتترینها ببینند. قدم زدن در پیاده‌رو برای خرید یا تماشای ویتترین فروشگاه‌ها از تفریحات ساده و ابتدایی مردم به شمار می‌رود. بهره‌گیری از ایده‌های ناب طراحان داخلی در جهت رسیدن به فضاهای خرید فکر شده و تولید نماهایی جذاب برای مغازه‌ها، اماکن مفرحی را در زندگی شهروندان ایجاد می‌کند. خرید از فروشگاه‌ها را برایشان با لذت توأم می‌سازد و آنها را به پشت ویتترین و داخل فروشگاه می‌کشاند. چیدمان طراحی شده و فکر شده اجناس، ارائه خدمات فروشنده به مشتری را هم آسان می‌سازد. (بحرینی، سید حسین، ۱۳۷۵)

۲۲- نقش مراکز خرید در شهر

سرزندگی و پویایی فضای شهری و در مقابل، ملال انگیزی آن بازتاب شمار و به خصوص نوع فعالیتها و رویدادهایی است که در فضا صورت می پذیرد. بنابراین برای شناسایی سرزندگی ابتدا باید به بررسی فعالیت ها بپردازیم. می توان با یک نگاه اجمالی فعالیت های قابل پیش بینی در یک مجموعه تجاری را شامل خرید، تفریح و سرگرمی، پیاده روی و پرسه زنی و تعاملات اجتماعی قلمداد کرد. که هریک شامل عرصه ای گسترده خواهند بود. به عنوان مثال تعاملات اجتماعی بسیار گسترده تر از عنوان خویش ارزیابی می شود چنانکه می توان بسیاری از فعالیت ها مانند قرارهای اجتماعی و انواع مشارکتهای شهروندی را در این عنوان جای داد و تفسیر نمود.

۲۳- پدیده خرید و گذراندن اوقات فراغت در مجتمع های تجاری-اجتماعی

جوامع شهری امروز، بخصوص در کشور های جهان سوم با مسائل و معضلات اجتماعی گوناگونی روبه رو هستند. فشارهای ناشی از مشکلات اقتصادی و اجتماعی، کار و فعالیت های مستمر و بدون وقفه برای تامین هزینه های زندگی شهری، بخصوص در میان اقشار متوسط و کم درآمد شهری، کمبود زمان و فضای کافی جهت تفریح و گذراندن اوقات فراغت، فضاهای یکنواخت شهری و بروز اختلالات روانی ناشی از یکنواختی زندگی شهری، بروز مشکلات ناشی از آلودگی های موجود در شهرها و نیز کمبود فضاهای فراغتی و ورزشی و سایر مشکلات زندگی شهری، همگی نقش مهمی در کاهش کیفیت زندگی انسان ها در شهرهای بزرگ بویژه شهرهای جهان سوم ایفا می نمایند. این مسائل و مشکلات همگی نهایات مشکلات و اختلالات روانی و رفتاری زیادی را در میان افراد جامعه بوجود آورده است. در نهایت نیز به آسیب و معضلات اجتماعی می انجامد. از سوی دیگر تفریح و سرگرمی از الزامات زندگی بشر است. انسان ها برای کاهش فشار روانی وارده نیازمند تفریح و سرگرمی بوده، این امر در سلامت روحی آنان تاثیر بسزایی دارد. اما همانطور که گفته شد فشارهای ناشی از کار و فعالیت و کمبود زمان و فضای کافی برای این امر خود به عاملی محدود کننده تبدیل گشته اند. از این روست که در جوامع شهری معاصر، خرید و جستجو در میان فضاهای تجاری خود به امری مفرح و سرگرم کننده برای شهرنشینان تبدیل شده است. چرا که به دلیل کمبود زمان و فضا، امکان تفریح به اشکال دیگر بخصوص برای اقشار متوسط و کم درآمد جامعه محدود است و اشخاص با مراجعه به فضاهای تجاری، چه برای خرید چه تنها به نیت گردش به تفریح و گذران اوقات فراغت می پردازند. حال در این میان نقش مال ها و مجتمع های تجاری به جذاب تر نمودن محیط برای مراجعه کنندگان است. چه آنان که برای خرید می آیند و چه آنان که در پی تفریح هستند و این امر با ایجاد محیطی تجاری و فروشگاهی متنوع و جذاب و علاوه بر آن ایجاد مراکز و خدمات تفریحی و سرگرم کننده در مراکز تجاری میسر می گردد. خدمات و تسهیلات رفاهی نیز در این میان به عنوان مکملی بر جذب هر چه بیشتر مردم عمل می نمایند. این تنوع خدمات در زمینه های تجاری، تفریحی و رفاهی خود از عوامل رونق روز افزون مال ها به شمار می رود. (محمد زاده، مستان آباد، قربانی نیا، ۱۳۹۴: ۷)

۲۴- عوامل موثر اجتماعی در مرکز خرید

عوامل موثر بر اجتماع پذیری فضاهای تجاری تفریحی، عوامل موثر بر برقراری ارتباطات و تعاملات اجتماعی و عوامل موثر بر سر زندگی به همراه گزاره های مرتبط جداول ۱ و ۲ و ۳ دسته بندی نمود. (مدنی پور، ۱۳۹۲: ۴۵)

جدول ۱: عوامل موثر بر اجتماع پذیری فضاهای تجاری تفریحی

عوامل موثر بر اجتماع پذیری مجتمع های تجاری تفریحی	گزاره ها
تامین ایمنی و سهولت دسترسی برای تمام افراد جامعه	-ایمنی و آسودگی برای همگان (کودکان، خردسالان، سالمندان و معمولان) -تفکیک سواره از پیاده در سایت پروژه
تسهیل استفاده مرتب و دایمی ساکنان از تفریحی -قضاهای تجاری	-توجه به زیبایی شناسی -ایجاد زمینه برای سر زندگی اجتماعی -ایجاد فضایی چند منظوره برای تامین اوقات فراغت و فعالیت های متفاوت -امکان دسترسی مستقیم ساکنان اطراف و تامین تسهیلات روزانه ساکنین محله های پیرامونی -ایجاد فضای گفتگو و ملاقات -استقرار در مرکز اجتماعی محله و در مسیر سایر محلات -ارتباط با استخوان بندی شهر

ایجاد حس تعلق به مکان	-توجه به ایجاد گره های اجتماعی -ایجاد حیات شهری و مدنی از طریق طراحی فضا (دیوارها، بدنه ها، گشودگی ها، روزنه ها، درها، ورودی ها، ایوان ، فروشگاه ها و ... -ایجاد مقیاس مناسب در ابعاد و اجزا و عناصر افقی و عمودی -ایجاد معماری هماهنگ برپا خلق فضایی که تشخیص و تعاملات اجتماعی را سبب شود.
هدایت جمعیت و فعالیت در ابعاد و عرصه های گوناگون	-تعریف و تشخیص فضا از طریق نشانه گذاری و نما سازی -تمایز و مشخص نمودن فضاها از تغییرات در حجم، سطح و کف ایجاد - فضاهایی جهت دور هم آمدن جمعیت در حال فراغت
زیمه سازی برای ایجاد حس مالکیت بر مکان	-ایجاد فضاهایی که در آن احساس بorgen و زیستن مکان ایجاد شود -استفاده از آب، گیاه برای فضاهای مکث و استراحت یا فضاهای عبوری و حرکتی -استفاده از پستی و بلندی برای عرصه های مورد نیاز نمایش مجموعه
تقویت ارتباطات دیداری، شنیداری و گفتاری	-ایجاد چشم انداز در نقاط مکث و استراحت -ایجاد فضایی برای ارتباطات فردی، شخصی و قراردادهای اجتماعی

جدول ۲: عوامل موثر بر برقراری ارتباطات اجتماعی

امکان قدم زدن	-امکان پرسه زدن -ایجاد و طراحی فضای تعریف شده و کفسازی و نورپردازی مناسب -پوشش مناسب کف
امکان نشست و گفت و شنود	-وجود فرصت های مناسب برای نشست -وجود نیمکت ها و صندلی های متفاوت و راحت -چیدمان نیمکت ها در فضاهای متفاوت و متنوع
مز ینه ایجاد فعالیت	-تاکید به امکان ایجاد چند فعالیت در یک فضا -گسترش تنوع فعالیت ها در فضا و امکان گزینش آنها -ایجاد فضاهای تجمع در کنار فعالیت

جدول ۳: عوامل موثر بر سر زندگی

عوامل موثر بر سر زندگی	-امکان همجواری فعالیت های در آن واحد کاهش فاصله میان فعالیت ها افراد مختلف (کودکان، نوجوانان و بزرگسالان) امکان فعالیت گروه های جنسی مختلف -عوامل جذب برای گروه های جنسی مختلف -ایجاد فضا برای حضور سالمندان
دعوت کنندگی	-طراحی ورودی های دعوت کننده -ایجاد ورودی های متعدد -پیش بینی عواملی که نظر عابران را جذب کند -ایجاد حریم از طریق گیاهان، کفسازی و مبلمان
امکان مکث طولانی	-تسهیلات تفریحی و رفاهی -وجود عوامل ترغیب کننده به توقف در فضا -تمایل به حضور در فضا
حس مثبت فضا	-جذابیت فضایی -ایجاد پاتوق -حضور آب و صدای آرامبخش آن -حضور گیاهان و گلها -بهره گیری از سایه و آفتاب در طول روز

نتیجه گیری

افزایش تعاملات اجتماعی، یکی از موارد ضروری در طراحی فضاهای عمومی مانند مجتمع های تجاری می باشد. که امروزه کمتر به آن توجه می شود. محیط کالبدی باعث ایجاد تصورات ذهنی در مردم می شود و هرچه عوامل این تصورات قوی تر باشد نتیجه آن و اعمال حرکات و ارتباط بین مردم بیشتر می شود. در این راستا، مجتمع های تجاری بعنوان محیطی که امکان حضور مراجعه کنندگان، خریدارن و شهروندان در کنار یکدیگر را فراهم می کند، می تواند زمینه ساز ایجاد تعامل بین آنها شود. عدم توجه به این نیاز افراد و عدم قابلیت محیط در تامین آن، موجب می شود تا محیط کالبدی بسیاری از مجتمع های تجاری به مجموعه ای از احجام و فضای خالی بین آنها تبدیل گردد. این مسئله می تواند باعث نارضایتی مراجعه کنندگان از محیط و متعاقب آن عدم حضور در این فضاها شود. در این تحقیق سعی شد که با بهره گیری از فضاهایی متناسب با نیاز اجتماعی مردم، تعاملات اجتماعی را گسترش داد و فضای خرید را برای مراجعه کنندگان به فضایی شاد و توام با تعامل و روابط اجتماعی تبدیل کرد که منجر به ارتقای کیفیت زندگی افراد می شود.

منابع

- آستین فشان، پروانه، هزار جریبی، جعفر، بررسی عوامل موثر بر نشاط اجتماعی، ۱۳۸۸، مجله پژوهشی جامعه شناسی کاربردی، شماره ۱، دوره ۲۰
- امیر خانی، آرین، بقایی، پرهام، بمانیان، محمد رضا، بررسی دگرگونی تناسبات حاکم بر تیمچه های ایران در دوران قاجار، ۱۳۸۸، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۳۷
- بحرینی، سید حسین (۱۳۷۵): تحلیل فضاهای شهری. چاپ سوم، انتشارات دانشگاه تهران
- پروند، شادان: جست و جوی قواعد برای ساماندهی محورهای تجاری مراکز شهری در انطباق با حرکت پیاده. پایان نامه کارشناسی ارشد، زیر نظر سید محسن حبیبی، گروه شهرسازی، دانشکده هنر های زیبا
- حیدری، ندا؛ صالحی، محمد صادق، (۱۳۹۵)، معیارهای تعامل پذیری اجتماعی و سرزندگی در فضاهای نمایشگاهی، فصلنامه مدیریت شهری، شماره ۴۷
- خستو، مریم، رضوانی، نوید، عوامل موثر بر سرزندگی فضاهای شهری، ۱۳۸۹، نشریه هویت شهر، شماره ۶ سال چهارم
- زمانی، بهادر، علی آبادی، مرتضی، پیش بین، افشین، ارزیابی کیفیت سرزندگی و پویایی در فضاهای شهری با تاکید بر مراکز تجاری مدرن نمونه موردی: مرکز خرید آلتون، مشهد، ۱۳۹۲، همایش ملی معماری و شهرسازی انسانگرا، دانشگاه آزاد اسلامی قزوین
- ضایبون، مهشید؛ بذرافکن، کاوه، (۱۳۹۱)، تحلیل اجتماعی فضا با نگرش نحو فضا، تجربه ای برای طراحی مجموعه تجاری در تبریز، پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد تهران مرکز
- فروتن، منوچهر؛ صنعتگر، کاخکی، رضایی، محمد کاظم، (۱۳۹۲)، روش ارزیابی سرزندگی محیطی در مجتمع های تجاری و مراکز خرید، پژوهش های شهری هفت حصار، شماره ۶
- فلامکی، محمد منصور، شکل گیری معماری در تجارت ایران و غرب، ۱۳۸۵، نشر فضا، تهران ۷۱
- قرهجه، مهدی؛ راحله رستمی؛ عبدالله ابراهیمی و مهرداد فضلی، (۱۳۹۵)، مجتمع تجاری-تفریحی با رویکرد سرزندگی و تعاملات
- گلکار، کوروش، مفهوم کیفیت سرزندگی در طراحی شهری، ۱۳۸۶، نشریه صفا، شماره ۴۴
- علیان نژادی، ملیحه؛ قربانی، مرتضی، (۱۳۹۶)، عوامل کیفی تاثیرگذار بر تعاملات اجتماعی در طراحی مجتمع های تجاری، کنفرانس بین المللی عمران، معماری و شهرسازی ایران معاصر، ایران_تهران
- صدری، زهرا، بازآفرینی بازار به مثابه فضای عمومی سیال، محل ملاقات و تعاملات اجتماعی، ۱۳۹۲، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز، دانشکده هنر و معماری
- طرح جامع، مهندسین مشاور فرافرا
- محمد زاده مستان آباد، سیمین، قربانی نیا، انسیه، ۱۳۹۴، فضایی برای ماندن؛ طراحی مجتمع های تجاری تفریحی با نگرش افزایش سرزندگی و تعاملات اجتماعی، دومین کنفرانس ملی توسعه پایدار در علوم جغرافیا و برنامه ریزی، معماری و شهرسازی
- مدنی پور، علی، (۱۳۹۲)، طراحی فضای شهری، ترجمه فرهاد مرتضایی، انتشارات سازمان فن آوری اطلاعات و ارتباطات شهرداری تهران
- لینچ، کوین، سیمای شهر، ۱۳۹۲، ترجمه دکتر منوچهر مزینی، چاپ یازدهم، انتشارات دانشگاه تهران

مطالعات طراحی شهری
و پژوهش‌های شهری

فصلنامه علمی تخصصی مطالعات طراحی شهری و پژوهش‌های شهری

سال دوم، شماره ۴ (پیاپی: ۷)، پاییز (مهر) ۱۳۹۸

بررسی عوامل مؤثر بر مشارکت شهروندان در اداره‌ی امور شهری نمونه موردی: شهر همدان

تاریخ دریافت: ۹۸/۰۱/۱۷

تاریخ پذیرش: ۹۸/۰۲/۲۰

کد مقاله: ۹۴۵۱۴

لاله رضازاده^{۱*}، مریم قهرمانی^۲، خلیل گودرزی سروش^۳

چکیده

بدیهی است با رشد شتابان شهرها و شهرنشینی در دهه‌های اخیر حکومت‌ها به تنهایی و بدون اتکا به شهروندان قادر به اداره امور جامعه نخواهند بود. مسائل اجتماعی، اقتصادی، کالبدی و فرهنگی در شهرها بر پیچیدگی این موضوع افزوده است. موضوع مشارکت شهروندان در امور شهری در دهه‌های اخیر به عنوان عامل اساسی در بررسی‌های توسعه شهری مورد توجه قرار گرفته و اقدامات خوبی نیز در این راستا انجام گرفته اما به نظر می‌رسد این فعالیت‌ها آنچنان که باید نتوانسته مشارکت‌های مردمی را به صورت واقعی در اداره امور شهری جذب نماید. از این رو در این تحقیق سعی بر آن شده است تا عوامل مؤثر بر مشارکت مردم در اداره امور شهری بررسی شود و پیشنهادات و راهکارهایی جهت بهبود و افزایش مشارکت شهروندان در اداره امور شهری ارائه شود. هدف اصلی این تحقیق بررسی میزان مشارکت شهروندان شهر همدان در اداره امور شهری و همچنین شناسایی عوامل مؤثر بر آن است. روش انجام این تحقیق، پیمایشی، کتابخانه‌ای و استفاده از کتب معتبر است و برای تجزیه و تحلیل داده‌های اتخاذ شده از پرسشنامه‌ها از نرم افزار SPSS نسخه ۲۱ استفاده شده است. جامعه آماری تحقیق را کلیه شهروندان شهر همدان در ۷ منطقه از این شهر تشکیل داده است و حجم نمونه ۳۸۴ نفر می‌باشد. نتایج حاصل از آمار استنباطی و آزمون فرضیات تحقیق نشان می‌دهد که بین متغیرهای پایگاه اجتماعی- اقتصادی، اعتماد اجتماعی با مشارکت مردم در اداره امور شهری رابطه معناداری وجود دارد اما بین سودآور بودن مشارکت و عضویت انجمنی با مشارکت پاسخگویان در امور شهری رابطه معنا داری وجود ندارد.

واژگان کلیدی: آگاهی شهروندی، شهروند، مدیریت شهری، مشارکت

۱- دانشجوی کارشناسی ارشد برنامه ریزی شهری دانشگاه کردستان، lalerezazade@gmail.com
۲- دانشجوی دکتری شهرسازی دانشگاه آزاد اسلامی واحد قزوین، مدرس گروه شهرسازی، دانشگاه پیام‌نور، عضو باشگاه پژوهشگران جوان و نخبگان
۳- عضو هیأت علمی دانشگاه پیام‌نور، گروه معماری

۱- مقدمه

رشد شهرنشینی در جهان، خصوصاً کشورهای درحال توسعه یکی از مهم‌ترین دگرگونی‌های جمعیت شناختی در قرن بیستم بوده است. رشد شهرنشینی از یک طرف و اداره این شهرها بر اساس نظام متمرکز از طرف دیگر باعث شده است که این شهرها تنها بر اساس خواست نیروهای حاکم و بدون در نظر گرفتن جایگاه سایر گروه‌های شهری به خصوص شهروندان به شیوه‌ای کاملاً متمرکز اداره شوند. لذا این تمرکز شدید، مشکلات متعدد اجتماعی-اقتصادی از قبیل «گسترش بی‌رویه و بدون برنامه شهرها، افزایش فقر در شهرها، دسترسی ناکافی به مسکن و خدمات اصلی شهری، ایجاد حاشیه‌نشینی و مسکن‌های غیرقانونی، سیستم حمل‌ونقل ناکافی و نارسایی امکانات اصلی شهری، مهاجرت بی‌رویه از روستا به شهر و مشکلات حاد زیست‌محیطی را فراروی اداره‌کنندگان شهرها قرار داده است» (رفیع‌پور، ۱۳۷۹). بیان ضرورت‌ها، سیاست‌ها و روش‌های فراهم نمودن موجبات مشارکت مردم در تغییر و تحول جوامع، راهگشایی بسیار اساسی و مؤثر جهت کلیه صاحب‌نظران، دست‌اندرکاران، برنامه‌ریزان و مجریان در ایفای وظایف‌شان خواهد بود (سرور و همکاران، ۱۳۹۱: ۵۸). با توجه به موارد فوق رهیافتی که می‌تواند در تأمین انواع نیازهای پیچیده و متغیر شهرهای امروزی مؤثر و کارا باشد، برنامه‌ریزی و مدیریت مشارکتی است.

مشارکت به عنوان اساسی‌ترین عنصر در دستیابی به اهداف توسعه، به‌ویژه توسعه‌ی شهری از اهمیت خاصی برخوردار است. هرچه توده‌ی مردم جامعه مشارکت بیشتری در امور خود داشته باشند، امکان کسب موفقیت فراهم می‌شود، اقشار پایین و محروم جامعه از نتایج مشارکت و فواید حاصل از توسعه بهره‌مند می‌شوند. مشارکت مردم در هریک از مراحل و انواع طرح‌های عمرانی، سبب بهبود شرایط عمومی، توزیع قدرت و بالا رفتن امید به زندگی می‌شود. همچنین سیستم تصمیم‌گیری، برنامه‌ریزی و مدیریت دولتی متمرکز را به سمت مدیریت محلی و از پایین به بالا (توسعه مشارکتی) با توجه به نیازها، امکانات، توانمندی‌ها و اولویت‌هایشان سوق می‌دهد (قاسمی، ۱۳۸۱) و این مهم جز از طریق تلاش علمی و برنامه‌ریزی‌شده که بر پایه‌ی شناخت کافی از مسئله استوار باشد به دست نمی‌آید، چیزی که تحقیق حاضر در پی حصول به آن است.

۲- بیان مسئله

گسترش چشم‌گیر شهرنشینی در سال‌های اخیر به ویژه افزایش جمعیت در شهرهایی مانند همدان، مسائل و مشکلات بسیاری را بر جای گذاشته است که مدیریت شهری امروزی در شهرهای بزرگ دیگر قادر نخواهد بود با روش‌های سنتی و معمول در گذشته این مشکلات را حل کرده و در ارائه خدمات یک‌سویه موفقیتی به دست آورد. آنچه امروزه موضوع مشارکت شهروندی در اداره امور شهرها را تا این مقدار پر اهمیت و ضروری ساخته است تغییر و تحولات سیاسی-اجتماعی و ورود مباحث جدید توسعه انسانی در ادبیات توسعه، بررسی ابعاد گوناگون مشارکتی و چگونگی انجام امور مردم از طریق خودشان است (سرور و همکاران، ۱۳۹۱: ۵۸). شیوه‌های مناسب مدیریت شهری می‌تواند ضمن اداره امور شهرها به تدریج از حجم مشکلات کم نموده و شرایط بهتری را برای یک زندگی شهری فراهم نمایند (علیزاده و دیگران، ۱۳۹۲: ۶۲).

مشارکت شهروندان در بسیاری از اسناد دولتی اعلام شده است و آگاهی از مشارکت شهروندی در اصطلاحات سیاسی و اجتماعی ضروری است (Li, 2017: 1086). تجربه نشان داده است که طرح‌های دولتی بدون جلب مشارکت مردمی، حالت کم‌رنگی به خود می‌گیرند. علاوه بر آن، مهم‌ترین مزیت مشارکت بهره‌برداران، حفاظت و کنترل عرصه‌های ایجاد شده است که در تداوم بهره‌برداری و ایجاد بستر مناسب و مساعد، نقش مهمی بر عهده دارد (علیزاده اقدم و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۹۶). جلب مشارکت شهروندان در اداره شهر از نظر اجتماعی باعث افزایش همکاری‌های اجتماعی می‌شود که پایه‌های جامعه‌ی مدنی را تقویت می‌کند. از طرف دیگر عدم مشارکت شهروندان در اداره امور شهر نیز پیامدهای منفی هم برای مدیریت شهری و هم برای ساکنین شهر ایجاد خواهد کرد که از جمله می‌توان به افزایش محدودیت‌ها و مشکلات مدیریت شهری به دلیل افزایش هزینه‌ها و صرف انرژی زیاد و کاهش علاقه عاطفی شهروندان به محل زندگی خود اشاره کرد (هاشمیان، ۱۳۸۹).

شهر همدان نیز از جمله شهرهایی است که هر ساله بر تعداد جمعیت آن افزوده می‌شود به طوری که طبق آمارهای سازمان برنامه‌ریزی و مدیریت در سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۹۰ رشدی ۱/۰۹ درصدی داشته است (سالنامه آماری همدان، ۱۳۹۰). رشد جمعیت شهری همدان، هشدار است در زمینه احتمال بروز مشکلات مختص شهرهای بزرگ، انواع ناهنجاری‌های اجتماعی که در شهرهای میلیونی امکان وقوع دارند، ضمن آنکه ارائه خدمات به چنین جمعیتی به آسانی از عهده یک سازمان و آن‌هم به صورت یک طرفه برنمی‌آید. در این راستا توجه به مشارکت شهروندان یکی از مسائل اصلی و بسیار تأثیرگذار برای تقویت و کمک به مدیریت امور شهری است. حال سؤال اصلی این است که چه عواملی برای جلب مشارکت مردم در اداره امور شهر تأثیرگذارند؟

۲-۱- هدف کلان

بررسی میزان مشارکت شهروندان در اداره بهینه امور شهری

۲-۲- اهداف خرد

بررسی عوامل مؤثر بر مشارکت شهروندان در اداره بهینه امور شهری
ارائه پیشنهادها و راهکارها جهت بهبود افزایش مشارکت شهروندان در اداره بهینه امور شهری

۳- پیشینه پژوهش

با توجه به اینکه تحقیقات چشمگیری در زمینه مشارکت مردم در اداره امور شهرها صورت گرفته است، در ادامه به توضیح مختصری از آن‌ها می‌پردازیم:

لی و دجونگ (۲۰۱۷)، در تحقیقی نقش مشارکت شهروندی در توسعه اقتصادی شهر چین را در سطح روستایی و یکی از موفق‌ترین و و مدرن‌ترین شهرهای آن بررسی می‌کنند و به این نتیجه می‌رسند که مشارکت شهروندان در جامعه روستایی بسیار واکنش‌پذیر است، درحالی‌که در محیط شهری بیشتر به صورت فردگرایی است. علاوه بر این، در هر دو مورد جایگاه شهروندان در مرحله تصمیم‌گیری بسیار محدود است اما در مرحله اجرای دولت محلی، حمایت‌های مردم را شامل می‌شود و جهت افزایش مشارکت شهروندان، اصلاحات قانونی و حرفه‌ای و اتخاذ سیاست‌های پایین به بالا ضروری است (Li & de Jong 2017: 1085).

جان و همکاران (۲۰۱۱)، چهار دسته از جهت‌گیری شهروندان که ممکن است بر مشارکت تأثیر بگذارد را ارائه می‌دهند (John et al, 2011) و نباتچی (۲۰۱۲)، هشت عنصر طراحی مشارکت را برای ارزشگذاری عمومی پیشنهاد کرده است (Nabatchi, 2012) که هر دو چارچوب بیشتر بر عناصر کلی تمرکز دارند تا روابط میان این عناصر.

سانل (۲۰۱۱)، در تحقیق خود نشان می‌دهد که برای ترغیب افراد مشارکت مدنی و اجتماعی تنها وجود اعتماد درون‌گروهی کافی نیست و باید اعتماد تعمیم یافته در بطن جامعه افزایش یابد، که در نهایت موجب مشارکت مدنی در مسیر توسعه شهری می‌شود (شربت، ۱۳۹۵: ۱۶۷).

مک فارلند و توماس تحقیقی انجام داده‌اند که نشان می‌دهد سازمان‌های داوطلبانه جوانان بر مشارکت آن‌ها در آینده تأثیر دارد. از نظر آن‌ها مشارکت معمولاً با متغیرهای درونی مشخص می‌شود؛ یعنی درون خانواده‌ها باز تولید می‌شود. به طبقه اجتماعی بسیار بستگی دارد و معمولاً تا سن بزرگسالی پایدار است، به طور خاص شرکت در سازمان‌های داوطلبانه جوانان که شامل فعالیت‌هایی مانند خدمات اجتماعی، نمایندگی، صحبت در بحث‌های عمومی و ایجاد کننده هویت گروهی بیشتر است، مشارکت بعدی را تشویق می‌کند (ساجدی، ۱۳۹۱). اوهمر (۲۰۰۷)، در تحقیقی با عنوان مشارکت شهروندان در سازمان‌های محله و ارتباط آن با خودکارآمدی، اثربخشی جمعی، حس اجتماعی، به این نتیجه رسید که مشارکت روزانه اعضای سازمان‌ها با یکدیگر باعث افزایش خودکارآمدی، اثربخشی و حس اجتماعی می‌شود. دوچرتی و همکاران (۲۰۰۱)، در تحقیقی با عنوان فرهنگ مدنی، جامعه و مشارکت شهروندان در محله‌های متضاد به این نتیجه رسیدند که فرهنگ مدنی، نهاد سیاسی، سیاست‌های عمومی و آموزش در مشارکت شهروندان مؤثر است.

شربت (۱۳۹۵)، در تحقیقی با عنوان میزان مشارکت شهروندان در امور شهری، مطالعه موردی: شهر گنبد، با هدف بررسی و تحلیل میزان مشارکت شهروندان شهر گنبد در مدیریت امور شهری و همچنین مزایا و موانع و ارائه راهکارهایی در جهت جلب مشارکت شهروندان در بهبود مدیریت شهر به این نتیجه رسیده است که بین رضایت شهروندان از خدمات شهری، اعتماد شهروندان نسبت به مدیران شهری، آگاهی شهروندان از برنامه‌های مدیریت شهر و تعلق اجتماعی با مشارکت شهروندان در امور شهری رابطه معناداری وجود دارد.

تیموری و همکاران (۱۳۹۳)، در مقاله ای تحت عنوان بررسی تأثیر مشارکت شهروندان بر مدیریت شهری در جهت ارتقاء کیفیت زندگی شهری، به این نتیجه رسیده است که در این رویکرد نگاه مدیران و برنامه‌ریزان از پایین به بالا، مبتنی بر توانمندسازی افراد و متکی بر سرمایه‌های انسانی و اجتماعی شهروندان است و در نتیجه رعایت الگوهای برنامه‌ریزی مشارکتی، اعتماد شهروندان به نتایج حاصله از برنامه‌ریزی‌های شهری از طرف مدیریت شهری افزایش می‌یابد و مشارکت نه تنها هزینه محسوب نمی‌شود بلکه به ارتقاء کیفیت زندگی، آرامش و آسایش شهروندان منجر می‌شود. حسین زاده و ده‌چشمه (۱۳۹۱)، در تحقیق خود با عنوان بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر مشارکت شهروندان در امور شهروندی شهر شهرکرد به این نتیجه رسیدند که مؤلفه‌های سیاست‌های انگیزشی، اعتماد اجتماعی و نوع فعالیت شهری رابطه معناداری با مشارکت مردم داشته و از بین متغیرهای زمینه‌ای فقط بین سن و رضایت شهروندان همبستگی وجود دارد. مالکیان (۱۳۹۰)، در تحقیق خود با عنوان بررسی رابطه‌ی بین ویژگی‌های شهروندان و مشارکت آنان در سامانه ۱۳۷ شهرداری منطقه ۲۲ تهران به این نتیجه رسید که میان متغیرهای سن و جنس با متغیر مشارکت رابطه معناداری وجود ندارد و میان متغیرهای سواد، رضایتمندی و عوامل روان‌شناختی هوش هیجانی و

عزت نفس با متغیر اعتماد به نفس رابطه معناداری وجود دارد و این رابطه مثبت است. یعنی افراد دارای اعتماد به نفس بالا، هوش هیجانی بیشتر و سواد بیشترند بیشتر مشارکت دارند.

در جمع‌بندی مطالعات صورت گرفته در زمینه مشارکت شهروندان می‌توان گفت که مشارکت و کنترل شهروندی در عالی‌ترین سطح است و مردم در زندگی روزانه مشارکت را تحت تأثیر قرار می‌دهند. همچنین نگرش شهروندان از مشارکت مبتنی بر کمک فکری و ارائه پیشنهاد بوده است. مشارکت خود عوامل گوناگون و انواعی دارد که محققان هر کدام از آن‌ها را مورد بررسی قرار داده‌اند و همچنین به مقایسه مشارکت پرداخته‌اند که نتایج به دست آمده تحقیقات مشخص است.

۴- مفاهیم و اصطلاحات

۴-۱- شهروند

مفهوم شهروندی از سه بعد اصلی تشکیل شده است: اولین بعد این مفهوم بعد قانونی آن است که از طریق حقوق مدنی، سیاسی و اجتماعی تعریف می‌شود. در اینجا، شهروند فردی قانونی است که می‌تواند آزادانه و بر طبق قوانین رفتار کند و این حق را دارد تا مدعی حفظ حقوق خود باشد. اما این بدان معنی نیست که شهروندان یکنواخت باشد. دومین مفهوم شهروندی این است که شهروندان به عنوان نمایندگان سیاسی به صورت فعال در نهادهای سیاسی - اجتماعی شرکت کنند و سومین بعد از مفهوم شهروندی، شهروندی را عضوی از دیدگاه جامعه سیاسی می‌بیند (Cohen, 1999). شهروند کسی است که در برابر حکمرایان شهری، هم حق دارد و هم تکلیف؛ یعنی هم باید وظایفی را در مقابل آن‌ها انجام دهد و هم باید از آن‌ها انتظاراتی داشته باشد. مدیران شهری می‌توانند با جلب مشارکت مردم بر توانایی‌های مدیریت شهری بیفزایند. بنابراین در بحث مدیریت شهری می‌توان به نقش مسئولین شهری، در کشاندن شهروندان به سوی کنش‌های مشارکتی اشاره نمود (جعفری، ۱۳۹۵: ۲).

۴-۲- آگاهی شهروندی

به معنی شناخت شهروندان نسبت به وظایف حکومت و شهرداری در قبال شهروندان و تلاش برای تحقق حقوق و اجرای تعهد ایشان است (باغستانی برزکی، ۱۳۸۷). آگاهی از حقوق شهروندی باعث می‌شود مشارکت شهروندان در امور شهری از مراتب پایداری، استمرار و مسئولیت‌پذیری بیشتری برخوردار باشد متمر ثمر تر گردد. آگاهی شهروندی زمینه‌ی انجام وظایف دو جانبه را فراهم می‌آورد و باعث افزایش مشارکت شهروندی می‌شود (پورعزت و دیگران، ۱۳۸۸). به طور کلی درباره‌ی میزان آگاهی شهروندی سه ارزش اساسی به عنوان مهم‌ترین دستاوردهای مشارکت مطرح شده است: سهمین شدن مردم در قدرت و اختیار، راهیابی مردم به نظارت بر سرنوشت خویش، ایجاد فرصت‌های پیشرفت برای مردم در رده‌های پایین جامعه (رستمی، ۱۳۸۲).

۴-۳- مدیریت شهری

مدیریت شهری یک نهاد فراگیر و درگیر با موضوعات و پدیده‌های گسترده و متنوع شهر و شهرنشینی است که به طبع از شرایط عمومی خود تأثیر می‌پذیرد و خود را با امکانات بالقوه و محدودیت‌های ناشی از آن هماهنگ می‌کند (علیزاده اقدم و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۹۸). یکی از رویکردهای پایه در مفهوم مدیریت شهری، حکومت محلی است. اصل اساسی در حکومت‌های محلی این است که مردم همان محل با مشارکت و همفکری یکدیگر و حتی المقدور با استفاده از منابع و امکانات محلی نسبت به تأمین خدمات عمومی و نیز عمران و آبادی محل در چارچوب قانون اقدام نمایند (یغفوری و رفیعیان، ۱۳۹۴: ۸۷). اکثر صاحب‌نظران امور شهری به این نتیجه رسیده‌اند که چنین مدیریتی بدون همکاری و مشارکت ذینفعان اصلی امور شهر (مردم) موفقیت چندانی در اداره شهرها ندارند. از این رو باید راه‌های مختلف زمینه‌های مشارکت و همکاری فعال مردم در امور شهری را فراهم کرد (کاظمیان، ۱۳۸۹).

۴-۴- مشارکت شهروندی

مشارکت توانمندسازی شهروندان در جهت پیشبرد امور شهری با تکیه بر خویشتن، به کمک مدیران شهری، در راستای بهبود کیفیت محیط شهر و کیفیت زندگی شهروندان می‌باشد (خواجه شاهکوهی و دیگران، ۱۳۹۳: ۷۶). در واقع مشارکت نوعی رفتار اجتماعی، مبتنی بر اعتقاد و منافع شخصی یا گروهی است (کاکاوند، ۱۳۹۰). که در روند تصمیم‌گیری شهری یکی از عناصر اصلی توسعه‌ی همه جانبه شهری بوده و افزایش مشارکت مردم در امور شهری می‌تواند در ایجاد تعادل شهری نقش ارزنده‌ای را ایفا نماید (شربتی، ۱۳۹۵: ۱۶۲). از طرفی در دنیای اجتماعی و پیچیده‌ی شهری، بدون همکاری و مشارکت‌های مردمی، نمی‌توان به توسعه شهری مطلوب دست یافت؛ در واقع مشارکت شهروندان، موتور محرکه‌ی مدیریت شهری است (مرادی، ۱۳۹۳: ۱۸۱). از نظر مک کونل نیز، مشارکت نوعی گشودن باب حکومت به سوی عامه مردم و تقویت کنش متقابل میان آنان است. مشارکت نوعی گفتگو و فرآیند دو طرفه مستمر میان برنامه‌ریزان و سیاست‌مداران عرصه مدیریت شهری و شهروندان است (مهدیزاده،

۱۳۸۲: ۳۱۰). در واقع مشارکت هنگامی تحقق می‌یابد که بی تفاوتی و بی‌مسئولیتی جای خود را به احساس وابستگی، هم‌سرنوشتی و مسئولیت بدهد (شمس پویا و توکلی‌نیا، ۱۳۹۴: ۱۴۲).

۵- چارچوب نظری

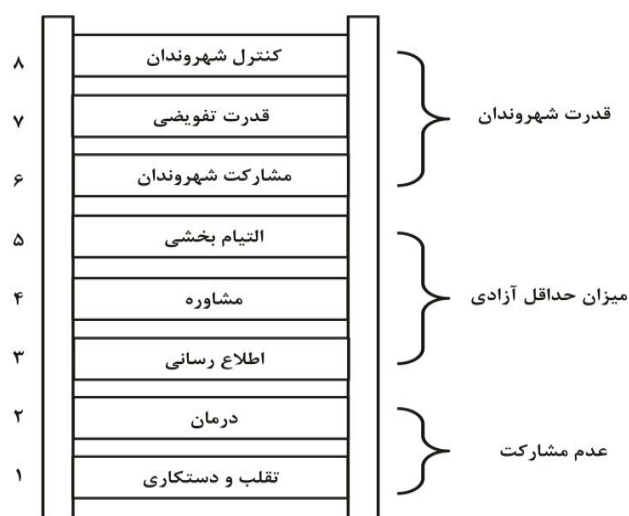
تفکر و عمل برای «اداره امور شهر» را می‌توان هم‌زاد پدیده «شهر» در زندگی و تاریخ انسان دانست. کنش‌گران شهری که شامل عناصر حکومتی، خصوصی و عمومی است هر کدام در صورت امکان به دنبال بیشینه ساختن میزان قدرت و نفوذ در جامعه هستند و بر حسب میزان قدرت و نفوذ این عناصر می‌توان دو رویکرد حکومت شهری^۱ و حکمروایی شهری^۲ را تشخیص داد (مهارتی و همکاران، ۱۳۹۱: ۲). در سال‌های گذشته مدیریت شهری و حکمروایی به نادرست به عنوان مترادف یکدیگر به کار می‌رفتند، در حالی که مدیریت شهری فرآیند مدیریتی است که به ایجاد و حفظ زیربنای و خدمات یک شهر می‌پردازد، اما حکمروایی شهری فرآیند کاملاً سیاسی است (اسماعیل‌زاده و همکاران، ۱۳۹۴: ۶). اصطلاح حکمروایی به معنای تمرکز بر فرآیند چگونگی اقتدار و منابع اختصاص داده شده در جهت اقدام کنترل شده و هماهنگ است (Aylett, 2015: 5). دو واژه حکومت شهری و حکمروایی شهری متضمن نگرش‌ها و الگوهای بسیار متفاوت و متمایز تلقی می‌شوند که هر یک شکل و فرآیند متفاوتی از مدیریت شهری را فراهم می‌آورند (اسماعیل‌زاده و همکاران، ۱۳۹۴: ۶). در گزارش کمیسیون حکمروایی جهانی یا همسایگی جهانی در سال ۱۹۹۵ از حکمروایی خوب تعریف زیر ارائه شده است:

حکمروایی مجموعه‌ای از روش‌های فردی و نهادهای عمومی و خصوصی است که امور مشترک مردم را اداره می‌کند (عظیمی آملی، ۱۳۹۰: ۵). به طور کلی از برآیند نظریات مختلف در خصوص مؤلفه‌های حکمروایی خوب شهری، شاخص‌هایی اتخاذ می‌شود که برنامه توسعه سازمان ملل جامع‌ترین آن‌ها را ارائه داده است و شامل مشارکت، عدالت، شفافیت، پاسخگویی، حاکمیت قانون، مسئولیت‌پذیری، اجتماع‌گرایی و اثربخشی و کارایی است (برک‌پور و اسدی، ۱۳۹۰: ۱۹۴). موضوع مشارکت به عنوان مهمترین شاخص، در تمام تعریف‌های حکمروایی دارای جایگاهی ثابت است که نشان از پر اهمیت بودن این مقوله در امور مربوط به شهر است که جهت تقویت آن نیاز به اشتراک گذاشتن دیدگاه‌ها و اطلاعات در یک انجمن عمومی، ارزیابی مشارکت شهروندان در جلسات محلی، همکاری و نظارت در اجرای پروژه‌های دولتی و برگزاری برنامه‌های آموزشی برای ارتقاء مهارت و دانش شهروندان است (Biswas, 2018: 4).

در تبیین مفهوم مشارکت اجتماعی، واژه حوزه عمومی یا قلمرو همگانی بیش از همه در آثار دو نویسنده معاصر آلمانی، یعنی هانا آرنه^۳ و یورگن هابرماس مورد توجه قرار گرفته است. به طور خلاصه و در نتیجه‌گیری از مباحث آرنه و هابرماس می‌توان گفت، آنچه بیش از صرف وجود سازمانی انجمن‌ها، اتحادیه‌ها و مجامع جامعه مدنی اهمیت دارد، شکل‌گیری حوزه عمومی بحث و گفتگو در درون این نهادهاست (زاهد زاهدانی و زهری بیدگلی، ۱۳۹۱: ۹۴). یورگن هابرماس^۴ در نظریه خود شکل‌گیری حوزه عمومی و گفتمان خردمندانه را بستری مناسب برای افکار عمومی و مشارکت دانسته است (موسایی و رضوی الهاشم، ۱۳۹۰: ۱۲۷). در این ارتباط، جیمز فریزر مشارکت را با توسل به انگیزه‌های اقتصادی و مادی، عامل کنش تعیین می‌کند. هرچند وی معتقد است فرهنگ نیز می‌تواند در آن سهمی داشته باشد. بر اساس این دیدگاه، اگر رضایت متقابل حاصل نشود هیچ نوع مشارکتی ایجاد نخواهد شد و هر فردی برای دستیابی به سود باید پلهایی بپردازد (سرور و همکاران، ۱۳۹۱: ۶۰). سی مور مارتین لیپست^۵ بر اساس یافته‌های پژوهشی در کشورهای مختلف میزان مشارکت را در فرایندهای اجتماعی در میان مردان، گروه‌های تحصیل کرده، متأهلین، شهرنشینان، افراد میان‌سال و افراد دارای منزلت و همچنین اعضای سازمان‌ها و احزاب، سندیکاها و شوراهای بیشتر می‌داند. و با تأکید بر همبستگی بین شهرنشینی، گسترش سواد، رسانه‌های گروهی و پیدایش نهادهای مشارکتی به تشریح مشارکت افراد می‌پردازد (غفاری، ۱۳۸۰). جورج هومنز^۶ مشارکت را در قالب نظریه‌ی مبادله مورد تجزیه و تحلیل قرار داده است. دیدگاه اصلی هومنز این است که جامعه‌شناسی باید به تبیین رفتار فردی و کنش متقابل انسان بپردازد. آنچه محور توجه او قرار داشت عبارت بود از شرح الگوهای تقویت و سابقه‌ی پاداش‌ها و هزینه‌هایی که افراد را از آنچه انجام می‌دهند رهنمون می‌کنند. اساسی‌ترین فرض نظریه‌ی مبادله این است که افراد رفتارهایی که قبلاً هزینه‌ی زیادی برای آن‌ها در برداشته پرهیز می‌کنند. به طور خلاصه در

- 1 Urban Government
- 2 Urban Governance
- 3 Hannah Arendt
- 4 Hurgun Habermas
- 5 C. MM. Lipset
- 6 George Homans

مبادله‌ی هومنز رفتار اجتماعی عبارت است از مبادله یا عملی محسوس یا نامحسوس توأم با میزانی از پاداش یا هزینه‌ها که دست‌کم بین دو فرد رخ می‌دهد (دیلینی، ۱۳۸۸). به عقیده هانتینگتون^۱ جوامعی که در آن‌ها زندگی گروهی و فعالیت‌های جمعی گسترش زیادی ندارند، نوسازی با کاهش مشارکت همراه است. به این ترتیب بایستی نگرش‌ها و اولویت‌های نخبگاه و وضع انجمن‌ها، نهادها و گروه‌های واسط را از پیش زمینه‌های مشارکت اجتماعی برشمرد (موسایی و رضوی الهاشم، ۱۳۹۰: ۱۲۷). محققان و متخصصین این امر، اهداف و عملکرد مشارکت را مورد بررسی قرار داده‌اند و مدل‌ها، چارچوب‌ها و انواع مختلفی را برای طبقه‌بندی و درک مشارکت شهروندان به وجود آورده‌اند و مهمترین آن‌ها نردبان مشارکت است که توسط آرنشتاین^۲ (۱۹۶۹) پیشنهاد شده است و شامل هشت سطح و مرحله می‌باشد (نمودار ۱) و شهروندان می‌توانند محصول نهایی را تعیین کنند (Li & de Jong 2017: 1087). تئوری وی به طور مکرر مورد استفاده صاحب‌نظران قرار گرفت و مبنایی برای طرح نظریه‌های مشارکت شد. آرنشتاین، مشارکت شهروندی را با تعبیر قدرت شهروندی به کار گرفت و ثابت کرده که مدل سودمندی در گفتگوهای مداوم درباره درگیری جامعه در فرآیند برنامه‌ریزی است (جعفری، ۱۳۹۵: ۴).

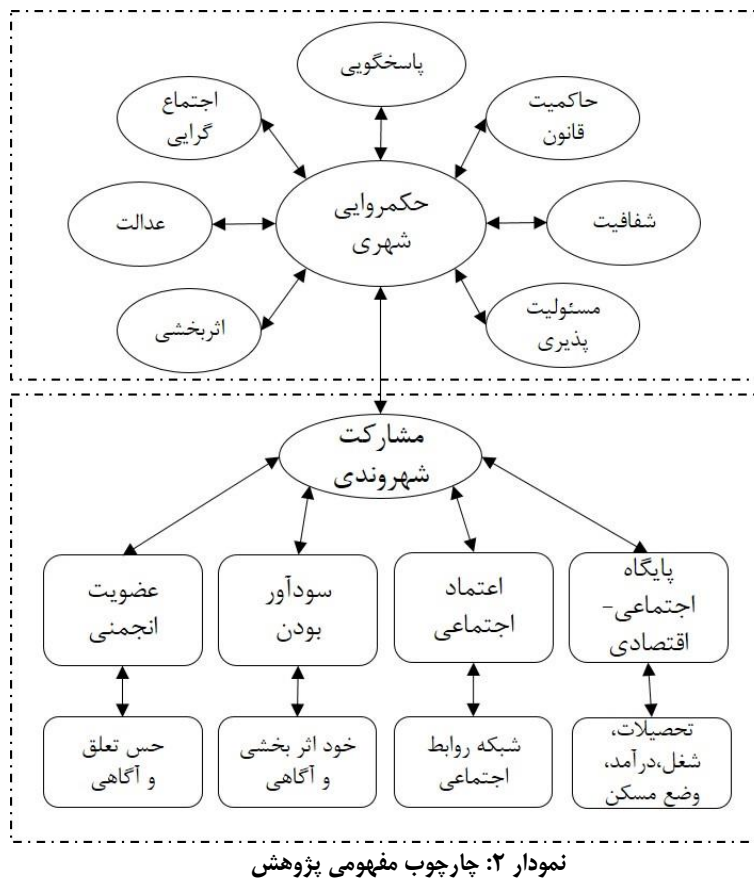

نمودار ۱: نردبان مشارکت آرنشتاین (Li & de Jong 2017: 1087).

با توجه به تأثیرگذاری عوامل متعدد بر مشارکت، نظریه‌ای کلی که به صورت ساده همه یا بیشتر متغیرهای مربوط به مشارکت شهروندی را در بر داشته باشد، مطرح نگردیده است. بر این اساس، چارچوب نظری منتخب این تحقیق (نمودار ۲) برگرفته از نظریات مورد بررسی در مبنای نظری است.

1 Huntington

2 Arnstein

۶- فرضیه‌ها

به نظر می‌رسد بین پایگاه اجتماعی-اقتصادی و مشارکت شهروندان رابطه معناداری وجود دارد.
به نظر می‌رسد با افزایش اعتماد اجتماعی شهروندان، میزان مشارکت آنان در اداره امور شهری افزایش می‌یابد.
به نظر می‌رسد بین سودآور بودن فعالیت مشارکتی با میزان مشارکت آن‌ها در اداره امور شهری رابطه معناداری وجود دارد.
به نظر می‌رسد وجود عضویت انجمنی شهروندان باعث افزایش مشارکت آنان در اداره امور شهر می‌شود.

۷- روش پژوهش

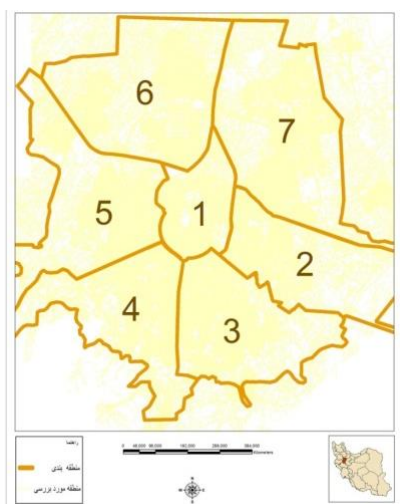
روش به شیوه گردآوری داده‌ها که در همه‌ی علوم یا بخشی از آن مشترک است، گفته می‌شود. هرگاه جامعه‌ی مورد نظر از وسعت زیادی برخوردار باشد و دسترسی به تک تک افراد امکان‌پذیر نباشد، مناسب‌ترین تکنیک، به کارگیری پیمایش^۱ است (میلر، ۱۳۸۰). در تحقیق حاضر روش پیمایش است. ابزار اصلی گردآوری داده‌ها و سنجش متغیرهای تحقیق پرسشنامه است. جامعه‌ی آماری پژوهش حاضر همه‌ی شهروندان شهر همدان است. که بر اساس سرشماری سال ۱۳۹۰ جمعیت ساکن در نقاط شهری شهر همدان ۶۵۱۸۲۱ نفر بوده است. در پژوهش حاضر با استفاده از رابطه کوکران، نمونه‌ی آماری حدود ۳۸۴ نفر به دست آمده است. با توجه به طرح تفصیلی شهر همدان که دارای ۷ منطقه‌ی مطالعاتی است، پرسشنامه‌ها با توجه به جدول ۱ و شکل ۱ در این مناطق توزیع شده‌اند. برای ساخت پرسشنامه و سنجش متغیرها، طیف لیکرت به کار برده شده است و پس از جمع‌آوری پرسشنامه‌ها، داده‌ها به وسیله نرم‌افزار SPSS نسخه ۲۱ پردازش و در دو سطح توصیفی و استنباطی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. برای تحلیل داده‌ها از روش‌های آماری همچون، ضریب همبستگی پیرسون، و آزمون مقایسه میانگین‌ها استفاده شده است. برای ارزیابی پایایی متغیرهای پژوهش از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شده است که مقدار این ضریب ۰/۷۳۳ به دست آمده است. در رابطه با کلیه متغیرهای تحقیق میزان آلفا بالاتر از ۰/۷ می‌باشد بنابراین می‌توان گفت که سؤالات طراحی شده جهت سنجش هر شاخص از همبستگی درونی بالایی برخوردار می‌باشند.

1 Survey

جدول ۱: تعداد پرسشنامه‌های توزیع شده در مناطق شهر همدان

مناطق	منطقه ۱	منطقه ۲	منطقه ۳	منطقه ۴	منطقه ۵	منطقه ۶	منطقه ۷
تعداد پرسشنامه	۵۵	۵۵	۵۵	۵۰	۵۵	۶۰	۵۴

مأخذ: نگارندگان

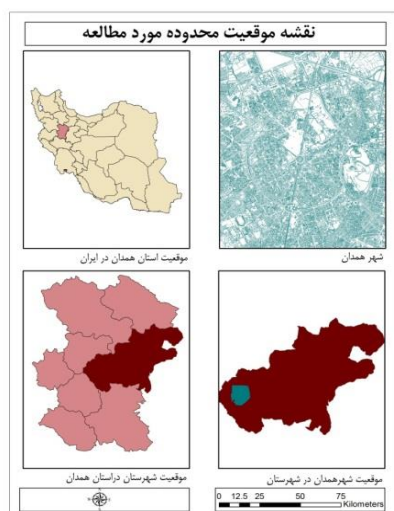
شکل ۱: نقشه منطقه بندی شهر همدان، مأخذ: نگارندگان

۸- متغیرهای پژوهش

در این پژوهش متغیرها در دو دسته قرار دارند: متغیر وابسته شامل مشارکت شهروندی و متغیرهای مستقل شامل پایگاه اجتماعی- اقتصادی، سودآور بودن مشارکت شهروندی، عضویت انجمنی، اعتماد اجتماعی.

۹- معرفی اجمالی شهر همدان

شهر همدان در دامنه‌ی شمالی کوه الوند قرار گرفته و شیب آن از جنوب به شمال است و از دو قسمت جنوب و مغرب به الوند منتهی می‌شود. شهر همدان از شمال به زنجان، از شرق به بوئین، ساوه و کمیجان، اراک و خنداب، از جنوب به ملایر و از غرب به سنندج، کرمانشاه و بیجار می‌رسد. مساحت شهر همدان ۸۷۴۸۳۲۱ مترمربع معادل ۸۷۴۸ هکتار و جمعیت این شهر در سال ۱۳۹۰، ۶۵۱۸۲۱ نفر می‌باشد بر این اساس کلیه سطوح شهر همدان در ۷ ناحیه و ۳۳ محله تقسیم شده است. شکل ۲ موقعیت شهر همدان را نشان می‌دهد.

شکل ۲: نقشه موقعیت محدوده مورد مطالعه، مأخذ: نگارندگان

۱۰- یافته‌ها و نتایج پژوهش

از نظر میزان مشارکت، مردان فراوانی بیشتری (۶۸/۵٪) نسبت به زنان (۳۱/۵٪) داشته‌اند؛ افراد با سن ۲۰ تا ۳۰ سال بیشترین فراوانی (۳۳٪) و افراد با سن بالاتر از ۵۰ سال کمترین فراوانی (۳/۶٪) را دارند. افراد با تحصیلات کارشناسی بیشترین فراوانی (۳۲٪) و افراد با تحصیلات کارشناسی ارشد و بیشتر، کمترین فراوانی (۸/۵٪) را داشته‌اند. افراد با تعداد اعضای خانواده ۱ تا ۳ نفر بیشترین فراوانی (۷۰/۸٪) و افراد با تعداد اعضای خانواده ۱۰ نفر به بالا، کمترین فراوانی (۰/۲٪) را داشته‌اند. افراد با شغل کارمند بیشترین فراوانی (۳۶٪) و کمترین فراوانی مربوط به سایر (۱۲٪) است. وضع مسکن بیشتر پاسخگویان (۵۶٪) رسمی و وضع مسکن کمترین آن‌ها (۲٪) تصرفی است. مدت سکونت در محله بیشتر از ۴ سال بیشترین فراوانی (۴۹٪) و کمتر از ۱ سال کمترین فراوانی (۶٪) را داشته است. افراد با درآمد ۱ تا ۲ میلیون تومان بیشترین فراوانی (۵۵/۸٪) و افراد با درآمد بیشتر از ۴ میلیون کمترین فراوانی (۰/۲٪) را داشته‌اند.

همان‌گونه که در جدول ۲ مشاهده می‌شود در شاخص اعتماد اجتماعی میانگین نمرات برابر با ۲/۳۶۶ (میانگین نظری برابر با ۲) و انحراف معیار برابر با ۰/۸۷۷ و در شاخص سودآور بودن مشارکت، میانگین برابر با ۳/۱۱۴ (میانگین نظری برابر با ۲) و انحراف معیار برابر با ۰/۹۴۷ و در شاخص عضویت انجمنی، میانگین برابر با ۳/۱۷۸ (میانگین نظری برابر با ۲) و انحراف معیار برابر با ۰/۹۴۳ است. همانگونه که ملاحظه می‌شود میانگین مشاهده شده همه متغیرها به میانگین نظری نزدیک است.

جدول ۲: آماره‌های مرتبط با میزان مشارکت شهروندان در امور شهری

متغیر	میانگین	انحراف معیار	فراوانی
اعتماد اجتماعی	۲/۳۶۶	۰/۸۷۷	۳۸۴
سودآور بودن مشارکت	۳/۱۱۴	۰/۹۴۷	۳۸۴
عضویت انجمنی	۳/۱۷۸	۰/۹۴۳	۳۸۴

مأخذ: نگارندگان

۱۱- نتایج استنباطی

۱- بین پایگاه اجتماعی - اقتصادی و میزان مشارکت شهروندان رابطه‌ی معناداری وجود دارد.
فرض صفر: بین پایگاه اجتماعی - اقتصادی و میزان مشارکت شهروندان رابطه‌ی معناداری وجود ندارد (H0).
فرض یک: بین پایگاه اجتماعی - اقتصادی و میزان مشارکت شهروندان رابطه‌ی معناداری وجود دارد (H1).
با توجه به جدول ۳ میزان معناداری آزمون ضریب همبستگی پیرسون کمتر از ۵ درصد ($p \text{ value} < 0/05$) به دست آمده است که به معنی رد شدن فرض صفر و تأیید فرض یک است. نتیجه این که، بین پایگاه اجتماعی - اقتصادی و میزان مشارکت شهروندان رابطه‌ی معناداری وجود دارد. مقدار ضریب همبستگی (r)، ۰/۰۱ به دست آمده است. پس این رابطه از نظر جهت همبستگی، مثبت بوده است.

جدول ۳: خلاصه نتایج بررسی فرضیه اول

نام متغیر	ضریب همبستگی	r	sig
پایگاه اجتماعی - اقتصادی	پیرسون	۰/۰۱	۰/۰۰۱
میزان مشارکت شهروندان			

مأخذ: نگارندگان

۲- بین اعتماد اجتماعی و میزان مشارکت شهروندان رابطه‌ی معناداری وجود دارد.
فرض صفر: بین اعتماد اجتماعی و مشارکت شهروندان رابطه‌ی معناداری وجود ندارد (H0).
فرض یک: بین اعتماد اجتماعی و میزان مشارکت شهروندان رابطه‌ی معناداری وجود دارد (H1).
با توجه به جدول ۴ میزان معناداری آزمون ضریب همبستگی پیرسون کمتر از ۵ درصد ($p \text{ value} < 0/05$) به دست آمده است که به معنی رد شدن فرض صفر و تأیید فرض یک است. نتیجه این که، بین اعتماد اجتماعی و میزان مشارکت شهروندان رابطه‌ی معناداری وجود دارد. مقدار ضریب همبستگی (r)، ۰/۲۹ به دست آمده است. پس این رابطه از نظر جهت همبستگی، مثبت بوده است.

جدول ۴: خلاصه نتایج بررسی فرضیه دوم

نام متغیر	ضریب همبستگی	r	sig
اعتماد اجتماعی	پیرسون	۰/۰۲۹	۰/۰۰۱
میزان مشارکت شهروندان			

مأخذ: نگارندگان

۳- بین سودآور بودن و میزان مشارکت شهروندان رابطه‌ی معناداری وجود دارد.
فرض صفر: بین سودآور بودن و میزان مشارکت شهروندان رابطه‌ی معناداری وجود ندارد (H0).
فرض یک: بین سودآور بودن و میزان مشارکت شهروندان رابطه‌ی معناداری وجود دارد (H1).
با توجه به جدول ۵ میزان معناداری آزمون ضریب همبستگی پیرسون بیشتر از ۵ درصد ($p \text{ value} < 0/05$) به دست آمده است که به معنی رد شدن فرض یک و تأیید فرض صفر است. نتیجه این که، بین سودآور بودن و میزان مشارکت شهروندان رابطه‌ی معناداری وجود ندارد. مقدار ضریب همبستگی (r)، ۰/۲۷ به دست آمده است.

جدول ۵: خلاصه نتایج بررسی فرضیه سوم

نام متغیر	ضریب همبستگی	r	sig
سودآور بودن	پیرسون	۰/۲۷	۰/۰۰۱
میزان مشارکت شهروندان			

مأخذ: نگارندگان

۴- بین عضویت انجمنی و میزان مشارکت شهروندان رابطه‌ی معناداری وجود دارد.
فرض صفر: بین عضویت انجمنی و میزان مشارکت شهروندان رابطه‌ی معناداری وجود ندارد (H0).
فرض یک: بین عضویت انجمنی و میزان مشارکت شهروندان رابطه‌ی معناداری وجود دارد (H1).
با توجه به جدول ۶ میزان معناداری آزمون ضریب همبستگی پیرسون بیشتر از ۵ درصد ($p \text{ value} < 0/05$) به دست آمده است که به معنی تأیید فرض صفر و رد فرض یک است. نتیجه این که، بین عضویت انجمنی و میزان مشارکت شهروندان رابطه‌ی معناداری وجود ندارد. مقدار ضریب همبستگی (r)، ۰/۱۱ به دست آمده است.

جدول ۶: خلاصه نتایج بررسی فرضیه چهارم

نام متغیر	ضریب همبستگی	r	sig
عضویت انجمنی	پیرسون	۰/۱۱	۰/۰۰۱
میزان مشارکت شهروندان			

مأخذ: نگارندگان

نتیجه گیری

بر اساس نظریه کنش ارتباطی هابرماس استنباط می‌شود، اعتماد اجتماعی تأثیر به سزایی بر مشارکت شهروندان دارد. نتایج تحقیق حاضر، محتوای نظریه مذکور و کارهای پیشین انجام شده درباره‌ی اعتماد اجتماعی، تأثیر آن بر مشارکت شهروندی را مورد تأیید قرار می‌دهد. نتایج تحلیل رگرسیون تحقیق نشان می‌دهد که اعتماد اجتماعی تأثیر مستقیم و معناداری بر مشارکت شهروندی دارد. به طور کلی وجود اعتماد اجتماعی در جامعه در حکم قوه‌ای توانمند برای تشکیل و بسط روابط ثانوی است که به فضای عمومی طراوت و بالندگی ویژه‌ای می‌بخشد و جان مایه‌ای مؤثر برای کنش‌های جمعی چون مشارکت شهروندی است. بر اساس نظریه مارتین لیپست، پایگاه اجتماعی - اقتصادی بر میزان مشارکت شهروندی مؤثر است. این موضوع در تحقیق حاضر نیز نمایان است. در این تحقیق پایگاه اجتماعی - اقتصادی با مشارکت رابطه‌ی معنادار و مستقیمی داشته است. بر اساس آنچه از نظریات هومنز استنباط می‌شود، هرچه فرد مشارکت شهروندی را فایده‌مندتر بداند بیشتر به این امر می‌پردازد. اگر شهروندان در ارزش‌یابی‌های خود دریابند که پاداشی که از مشارکت در امور به دست می‌آید کمتر از دیگر فعالیت‌ها است کمتر در امور مشارکت می‌کنند. در حقیقت افراد منافع آنی، قطعی و حقیقی را به منافع حاصل از مشارکت که طبیعتاً در آینده حاصل می‌شود ترجیح می‌دهند. اما در این تحقیق رابطه معناداری بین سودآور بودن مشارکت و میزان مشارکت شهروندان وجود ندارد. بر اساس نظریات

هانتینگتون و نلسون، عضویت انجمنی بر میزان مشارکت شهروندی مؤثر است. اما در این تحقیق رابطه معناداری بین عضویت انجمنی و میزان مشارکت شهروندان وجود ندارد.

نتایج به دست آمده در این تحقیق نشان داد که پایگاه اجتماعی - اقتصادی و اعتماد اجتماعی بر میزان مشارکت شهروندان در اداره امور شهری مؤثر و با آن رابطه معناداری دارد. در رابطه با عدم معناداری وجود رابطه بین عضویت انجمنی و مشارکت مردم در امور شهری نیز می‌توان گفت که تصویری که افراد از انجام موفقیت‌آمیز کارها در یک حوزه خاص توسط خودشان دارند دلیل بر مشارکت آنان نیست، چه بسا افرادی که تصور مثبتی از خود در زمینه‌های مختلف داشته ولی حاضر به ورود به حیطه عمل نمی‌شوند. در زمینه عدم وجود رابطه معنادار بین سودآور بودن مشارکت و مشارکت در امور شهری نیز می‌توان گفت که ممکن است مردم منافع مشارکت را بیشتر از هزینه‌های آن بدانند ولی چون آگاهی کمی در رابطه با شیوه‌ها و زمینه‌های مشارکت در امور شهری دارند بنابراین در عمل تمایل چندانی نسبت به مشارکت نداشته باشند.

منابع

- اسماعیل‌زاده، حسن؛ کوزه‌گر، لطفعلی؛ علیان، مهدی و آدینه‌وند، علی‌اصغر (۱۳۹۴). فراتحلیلی بر پژوهش‌های حوزه حکمروایی شهری در ایران. برنامه‌ریزی و آمایش فضا، دوره ۲۰، شماره ۲، صفحه ۱-۴۰.
- باغستانی، برزکی، حوریه (۱۳۸۷). بررسی تأثیر آگاهی شهروندان از حقوق شهروندی بر توسعه‌ی شهروندی فعال و پاسخگویی و شفافیت شهرداری تهران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران.
- برک‌پور، ناصر و اسدی، ایرج (۱۳۹۰). مدیریت و حکمروایی شهری. تهران: انتشارات دانشگاه هنر.
- پورعزت، علی‌اصغر و دیگران (۱۳۸۸). «رابطه‌ی آگاهی شهروندان از حقوق شهروندی با پاسخگویی و شفافیت سازمان»، فصلنامه‌ی علمی پژوهشی رفاه اجتماعی، سال دهم، شماره‌ی ۳۸.
- تیموری، راضیه؛ طورانی، علی و طهماسبی، فرخ (۱۳۹۳). بررسی تأثیر مشارکت شهروندان بر مدیریت شهری در جهت ارتقاء کیفیت زندگی شهری، همایش ملی شهرسازی فرهنگ گرا، اصفهان، دانشگاه شیخ بهایی.
- حسین‌زاده، علی‌حسین و فدائی ده‌چشمه، حمید (۱۳۹۱). «بررسی عوامل مؤثر بر مشارکت شهروندان در امور شهری (مطالعه موردی: شهر شهرکرد)»، مجله مطالعات جامعه‌شناختی شهری، شماره پنجم، صفحه ۵۹-۸۲.
- خواجه شاهکوهی، علیرضا؛ نجفی کانی، علی‌اکبر؛ خوشفر غلامرضا و شفایی، سپیده (۱۳۹۴). میزان مشارکت شهروندان در فعالیت‌های عمرانی و خدماتی شهرداری (مطالعه موردی: شهر گلگاه)، فصلنامه آمایش محیط، دوره ۸، شماره ۲۹، ص ۱-۲۶.
- دیلینی، تیم (۱۳۸۸). نظریه‌های کلاسیک جامعه‌شناسی، ترجمه بهرننگ صدیقی و وحید طلوعی، چاپ اول، تهران، نشر نی.
- رستمی، کاظم (۱۳۸۲). نقش مشارکت مردمی در توسعه‌ی روستایی با تأکید بر مشارکت سنتی و جدید (نمونه‌ی موردی: شهر فلارد شهرستان لردگان)، پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد، تهران، دانشگاه تربیت مدرس.
- رفیع‌پور، فرامرز (۱۳۷۹). توسعه و تضاد، جلد دوم، چاپ اول، تهران، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
- زاهد زاهدانی، سید سعید و زهری بیدگلی، سید محسن (۱۳۹۱). مدیریت شهری و تبیین مشارکت اجتماعی شهروندان در شهرداری. مطالعات جامعه‌شناختی شهری، دوره ۲، شماره ۵، صفحه ۸۳-۱۲۰.
- ساجدی، سعیده (۱۳۹۱). پیامدهای اجتماعی و نقش شورایاری محله در تحقق مشارکت مردمی (مطالعه موردی: محله دروازه شمیران)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد دهقان.
- سالنامه آماری استان همدان (۱۳۹۰)، سازمان برنامه و بودجه استان همدان.
- سرور، رحیم؛ موسوی، میرنجف و کاظمی‌زاده، شمس‌اله (۱۳۹۱). تحلیل مؤلفه‌های اثرگذار بر مشارکت شهروندان در اداره امور شهرها (مطالعه موردی: شهر ارومیه). فصلنامه مطالعات مدیریت شهری، دوره ۴، شماره ۱۱، صفحه ۵۷-۶۸.
- شربت‌ی، اکبر (۱۳۹۵). میزان مشارکت شهروندان در امور شهری (مطالعه موردی: شهر گنبد). فصلنامه آمایش محیط، شماره ۴۱، صفحه ۱۸۳-۱۶۱.
- شمس پویا، محمد کاظم و توکلی‌نیا، جمیله (۱۳۹۴). تحلیل سرمایه‌ی اجتماعی با تأکید بر مشارکت شهروندی و پاسخگویی مدیران شهری (مورد پژوهی: شهر اسلام‌شهر). فصلنامه آمایش محیط، دوره ۸، شماره ۳۰، صفحه ۱۵۲-۱۳۷.
- علیزاده، کتابون و رضوی‌نژاد، مرتضی و رادفر، مینا (۱۳۹۲). «بررسی نقش و مشارکت مردم در اداره امور شهری (نمونه موردی: منطقه ۱۰ شهرداری مشهد)»، فصلنامه مطالعات برنامه‌ریزی شهری، سال اول، شماره اول، صفحه ۸۷-۶۱.
- علیزاده‌اقدام، محمدباقر؛ عباس‌زاده، محمد؛ کوهی، کمال و مختاری، داود (۱۳۹۲). نهادهای شهری و مشارکت شهروندان در اداره امور شهری (مطالعه موردی: شهر اصفهان). پژوهش‌های جغرافیای انسانی، دوره ۴۵، شماره ۲، صفحه ۲۱۴-۱۹۵.

- غفاری، غلامرضا (۱۳۸۰). تبیین عوامل اجتماعی و فرهنگی مؤثر بر مشارکت اجتماعی و اقتصادی نواحی روستایی کاشان، پایان‌نامه‌ی دکتری، تهران، دانشگاه تهران.
- قاسمی، محمدعلی (۱۳۸۱). «عوامل مؤثر بر مشارکت روستائیان در طرح‌های عمرانی»، فصلنامه اندیشه و برنامه‌ریزی، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی، شماره ۴.
- کاظمیان، غلامرضا. ۱۳۸۹. بررسی تأثیر الگوی شورایی محلات در مشارکت شهروندان با مدیریت شهری، فصلنامه مدیریت شهری، سال دوم، شماره سوم.
- کاکاوند، الهام (۱۳۹۰). «راهبردهای افزایش مشارکت شهروندان در عمران شهری»، سومین همایش ملی عمران شهری.
- مالکیان، احسان (۱۳۹۰). بررسی رابطه بین ویژگی‌های شهروندان و مشارکت آنان در سامانه‌ی ۱۳۷ شهرداری منطقه ۲۲ تهران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران، دانشگاه تهران.
- مرادی، گلمراد (۱۳۹۳). تهیه ابزار مشارکت شهری و برآورد پایایی و روایی آن (مورد مطالعه: شهر کرمانشاه)، فصلنامه مطالعات جامعه‌شناختی، دوره ۴، شماره ۱۱. صفحه ۱۴۹-۱۸۰.
- موسایی، مریم و رضوی الهاشم، بهزاد (۱۳۹۰). بررسی (SWOT) مشارکت شهروندان در امور شهری. فصلنامه رفاه اجتماعی، دوره ۱۱، شماره ۴۱. صفحه ۱۵۲-۱۲۳.
- مهارتی، یعقوب؛ حسنی هنزایی، وحید و حمیدی، مجتبی (۱۳۹۱). ارزیابی برنامه‌ریزی راهبردی بر اساس حکمروایی خوب شهری (مطالعه تطبیقی برنامه‌ریزی‌های تهران و مشهد)، چهارمین کنفرانس برنامه‌ریزی و مدیریت شهری، مشهد مقدس.
- مهدیزاده، جواد (۱۳۸۲). برنامه‌ریزی راهبردی توسعه شهری، تجربیات اخیر جهانی و جایگاه آن در ایران. تهران: انتشارات شورایی‌عالی معماری و شهرسازی.
- میلر، دلبرت (۱۳۸۰). راهنمای طرح تحقیق و سنجش اجتماعی، ترجمه هوشنگ نایی، تهران، نشر نی.
- یزدان‌پناه، لیلا (۱۳۸۹). بررسی عوامل مؤثر بر مشارکت اجتماعی شهروندان ۱۸ سال به بالای مناطق ۲۲ گانه شهر تهران، پایان‌نامه دکتری، تهران، دانشگاه علامه طباطبائی.
- یغفوری، حسین و رفیعیان، سجاد (۱۳۹۴). بررسی عملکرد مدیریت شهری در رابطه با مشارکت شهروندان در امور شهری (مورد شهر فسا). مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای، دوره ۷، شماره ۲۷. صفحه ۱۰۰-۸۱.
- هاشمیان، مریم و بهروانف، حسین و نوغانی، محسن (۱۳۹۰). «عوامل مؤثر بر میزان مشارکت شهروندان در اداره‌ی امور شهر مشهد»، سومین کنفرانس برنامه‌ریزی و مدیریت شهری.
- Aylett, A., (2015) Institutionalizing the Urban Governance of Climate Change Adaptation: Results of an International Survey. Journal of Building Capacity for Climate Change Adaptation in Urban Areas, 41(1), 4-16.
- Biswas, Rathin., Jana, Arnab., Arya, Kavi., & Ramamritham, Krithi., (2018) A good-governance framework for urban management. Journal of Urban Management (<https://doi.org/10.1016/j.jum.2018.12.009>).
- Choen, J, (1999). Changing Paradigms of Citizenship and the Exclusiveness of the Demos”, International Sociology, 14 (3): 254-268.
- Docherty, I. Goodlab, R & paddison R. (2001). Civic culture community and citizen participation in contrasting neighbourhoods, Urban studies, 38(12), 2225-2250.
- John, P., Fieldhouse, E., Liu, H., (2011). How civic is the civic culture? Explaining community participation using the 2005 English citizenship survey. Polit. Stud. 59, 230-252.
- Li, H., & De Jong, M., (2017). Citizen participation in China’s eco-city development. Will ‘new-type urbanization’ generate a breakthrough in realizing it? Journal of Cleaner Production. 162, 1085-1094.
- Nabatchi, T., (2012). Putting the “public” back in public values research: designing participation to identify and respond to values. Public Adm. Rev. 72 (5), 699-708.
- Ohmer, M.L (2007). Citizen participation in neighbourhood organizations in poor communities and relationship to neighbourhood and organizational collective efficacy, Journal of sociology and social Welfare, 179-202.

**Journal of
Urban Design Studies
and Urban Research**

ISSN: 2645-4424

www. UDSJ .ir

مطالعات طراحی شهری
و پژوهش‌های شهری

نشانی: کرج، بلوار امام خمینی (باغستان)، بین
خیابان پنجم و ششم، روبروی مجموعه ورزشی
انقلاب، پلاک ۷۳۵، ساختمان پرنده، واحد ۱

۰۲۱ ۳۳ ۲۰ ۲۴ ۸۷

۰۲۶ ۳۴ ۴۳ ۶۹ ۵۹

۰۲۱ ۴۳ ۸۵ ۷۱ ۲۴